
TNA

Tydskrif vir Nederlands en Afrikaans

Jaargang 2, Nommer 2, Desember 1995   ISSN 1022-6966

SUIDER-AFRIKAANSE VERENIGING VIR NEERLANDISTIEK

Tydskrif vir Nederlands en Afrikaans

ISSN 1022-6966

Redaksie

M. Brink (Pretoria)

S. Huigen (Universiteit van Stellenbosch)

E. Jansen (Universiteit van die Witwatersrand)

W.F. Jonckheere (Universiteit van Natal, Pietermaritzburg) (***Hoofredakteur***)

H.M. Roos (Universiteit van Suid-Afrika)

Redaksieraad

H. Ester (Katholieke Universiteit Nijmegen)

F.R. Gilfillan (Universiteit van Natal, Durban)

M. Janssens (Katholieke Universiteit Leuven)

R.S. Kirsner (Universiteit van Kalifornië)

C. Neutjens (Universiteit Antwerpen)

G. Olivier (Universiteit van die Witwatersrand)

A.N. Paasman (Universiteit van Amsterdam)

R.H. Pheiffer (Universiteit van Kaapstad)

F.A. Ponelis (Universiteit van Stellenbosch)

M.A. Schenkeveld-Van der Dussen (Rijksuniversiteit Utrecht)

H.P. van Coller (Universiteit van die Oranje-Vrystaat)

F.P. van Oostrom (Rijksuniversiteit Leiden)

J. van der Elst (Potchefstroomse Universiteit vir CHO)

H.W.J. Vekeman (Universiteit van Keulen)

A.T. Zuiderent (Vrije Universiteit, Amsterdam)

Die *Tydskrif vir Nederlands en Afrikaans* is 'n geakkrediteerde tydskrif en word uitgegee deur die Suider-Afrikaanse Vereniging vir Neerlandistiek (SAVN), met finansiële ondersteuning van die Nederlandse Taalunie. TNA wil die studie van die Nederlandse taal- en letterkunde bevorder, ook in sy verhouding tot die Afrikaanse taal- en letterkunde. Daarbenewens wil die tydskrif die Afrikaanse taal- en letterkunde in Nederlandstalige gebiede bevorder.

Tydskrif vir
Nederlands
en Afrikaans

Van die redaksie

Met hierdie nommer, wat deur onvoorsiene omstandighede twee maande laat verskyn, word die tweede jaargang van TNA afgesluit. Ons was aangenaam verras met die nuus dat hierdie tydskrif nou reeds amptelike akkreditasie verwerf het, wat 'n erkenning is van die hoë standaard wat ons gestel het en voortaan sal handhaaf. Ons hoop dat dit 'n aansporing sal wees vir die lesers van TNA om materiaal vir publikasie voor te lê.

Hierdie uitgawe is in sy geheel gewy aan die SAVN kongres wat in Augustus 1995 in Bloemfontein gehou is. Dit was natuurlik onmoontlik om al die referate te publiseer en hierdie uitgawe bevat slegs 'n seleksie uit die tekste van bepaalde sprekers wat deur ons genader is. Sommige tekste is waarskynlik langer as die referate wat die outeurs daarvan voorgelees het, maar die hoë kwaliteit van dié tekste is voldoende verskoning vir die lengte daarvan. Belangrike ander referate wat ons na die sperdatum bereik het, sal in die volgende uitgawe gepubliseer word.

In Desember 1996 word 'n spesiale temanommer beplan wat oor koloniale letterkunde sal handel. Hiermee nooi ons u uit om artikels oor dié tema voor te lê. Albei TNA-nommers van 1996 sal geredigeer word deur Siegfried Huigen wat vanjaar as waarnemende redakteur optree. Sy naam verskyn nou ook by die redaksie-adres, nie alleen omdat hy die jaar se gasredakteur is nie, maar ook omdat Marian Brink nie langer in die funksie van redaksiesekretaresse optree nie. Laasgenoemde se harde werk en die groot bydrae tot die sukses van TNA in sy beginstadium word besonder waardeer. Sy bly nog aktief as lid van die redaksie.

TNA verskyn nou met 'n veranderde voorkoms. Lesers het gekla dat die vorige nommers se lettertipe te klein en daardeur moeilik leesbaar was. Die bladspieël is ook aangepas wat die lees van die teks hopelik aangenamer maak. Die voorblad is ook nuut: stygende drukkoste het die ou veelkleurige ontwerp helaas te duur gemaak.

TNA word nou deur belangstellendes op drie kontinente gelees: Afrika, Europa en Amerika! Ons spreek hiermee weer eens ons dank uit teenoor die Nederlandse Taalunie sonder wie se steun hierdie tydskrif nie sou kon verskyn nie.

Wilfred Jonckheere

OUDE PADEN, NIEUWE WEGEN: VOOR EEN NIEUWE BENADERING VAN DE NEDERLANDSE LETTERKUNDE (1500-1800)

Abstract

Systematic description of Dutch literature dates from the nineteenth century, but its basic assumptions were never seriously questioned. The number of texts upon which our literary histories are based, is in fact rather limited. Implicit aesthetic and ethic concepts have caused further restrictions. The rustic tracks of the nineteenth century may possess certain charms, but they are troublesome and even disastrous for the modern traveller with a sound sense of pace.

The current technological developments make it possible to take preferences and tastes of the contemporary reader seriously instead of relying on prejudices of modern literary critics and historians. Since 1982 a group of specialists in the Royal Library in The Hague has been compiling a retrospective Dutch bibliography of books printed in the Netherlands before 1801 and of Dutch books printed elsewhere (with the exception of Belgium). This bibliography is called the 'Short Title Catalogue, Netherlands', in short the STCN. At the moment it contains some 55.000 titles, dating from before 1701. The STCN will enable us to leave our old tracks more often. New literary and historical issues will emerge, not only in Europe, but also in South Africa.

De patiënt

Drie eeuwen Nederlandse letterkunde zijn zo dood als een pier. De patiënt, in casu, de letterkunde uit de periode van na de Middeleeuwen en vóór de Romantiek, is lang ziek geweest. Zij leed aan allerlei geheimzinnige ziektes, waartegen geen kruid gewassen bleek. De literatuurhistorici - of om de beeldspraak te handhaven - de artsen, stonden peinzend en hoofdschuddend rond het bed van deze hoogbejaarde. Hun clisteerspuiten, aderlatingen, poeders en pillen versnelden slechts de achteruitgang, zodat de patiënt tenslotte stilletjes onder hun handen overleed.

Toch zijn er ook lichtpuntjes: overal ter wereld zullen de studenten in de neerlandistiek na dit bericht opgelucht adem halen. Nooit meer dat rare Latijnachtige Nederlandse proza, afgelopen met die onbegrijpelijke mythologische beeldspraak in de lyriek, weg met die snoeivervelende, op Franse leest geschoeide toneelstukken en eindelijk gedaan met die jaarlijkse charade in Amsterdam rond de *Gysbreght*. De middelbare scholen in Nederland en Vlaanderen hebben zich trouwens al eerder aan de realiteit aangepast. Leraren Nederlands behandelen allerlei kleingoes uit de middeleeuwse letterkunde, slaan

vervolgens drie eeuwen over en pakken uit met de Romantiek: Hildebrand, Multatuli, Couperus en - in Vlaanderen - Gezelle, om vervolgens al hun tijd te besteden aan de literatuur van na de Tweede Wereldoorlog. Er bestaan wel verplichte literatuurlijsten waarop enkele oudere klassiekers figureren, maar uittrekselboeken en examentips vervangen de lectuur van de werken zelf. Verder kan de leerling het lezen vermijden door videobanden te huren, met daarop b.v. een van de opvoeringen van de *Gysbreght*. Maar *Gysbreght* is geen Rambo. De leerling sukkelde dan ook in slaap lang voordat Vondel toekomt aan zijn eerste reï, de *Rei van Amsterdamsche Maeghden*. De zeldzame gymnasiast die het wel tot aan de "Amsterdamse maagden" uithoudt, is daarna dagenlang in de war omdat het begrip "Amsterdamse maagd" een contradictio in terminis lijkt.

Belezenheid

Ik mag hartelijk hopen dat de elementen overdrijving en verzinsel 'zijn opgevallen. We gaan nu over tot een serieuzere aanpak. De kern van de vraag is: hoe winnen we de belangstelling terug van onze studenten en van cultuurhistorisch geïnteresseerden voor drie eeuwen Nederlandse letterkunde? Met de canon, het beperkte corpus teksten en de evenzeer beperkte literatuurgeschiedschrijving die we nu aanbieden, wil het niet meer lukken, ondanks het feit dat de canon waar aankomende neerlandici mee kennis maken, zeer klein is geworden. Kenmerkend voor een canon is evenwel dat men daar niet aan mag tornen, want canonieke boeken zijn van een hogere orde dan andere, die niet hetzelfde gezag of dezelfde bewijskracht hebben.

Inmiddels heeft een denkfout haar intrede gedaan. Zojuist heb ik de canon gelijkgesteld met het corpus teksten waarover onze studenten worden getentamineerd, de z.g. literatuurlijsten. Het is de vraag of die gelijkstelling correct is. Literatuurlijsten hebben namelijk niet altijd bestaan. In de jaren twintig, toen Albert Verwey hoogleraar was in Leiden, bestonden ze niet. Er bestonden wel waslijsten met feitelijke gegevens, zoals titels en jaartallen uit de Nederlandse letterkunde, die studenten uit hun hoofd moesten leren zoals studenten in de medicijnen alle benamingen van botjes in het menselijk lichaam in hun kop moeten stampen. Een assistent van Verwey toetste de feitenkennis op een voorbereidend tentamen en pas wanneer die kennis voldoende werd geacht, wachtte de student het twijfelachtige genoeg om in de Noordwijkse duinen ten huize van de grote meester zelf tentamen af te leggen. De keuze van de te lezen werken werd aan de discretie van de student zelf overgelaten, maar zonder ruime belezenheid waagde hij het niet een stap in de richting van Noordwijk te zetten. De student las in de eerste plaats omdat het zelfstandig verwerven van een ruime belezenheid niet als een straf werd ervaren; het verwerven daarvan was in de meeste gevallen de reden geweest waarom hij Nederlands was gaan studeren.

Verder begreep hij ook dat hij zonder die belesenheid bij Verwey meteen door de mand zou vallen¹.

De tijden veranderden. Er kwamen literatuurlijsten met verplicht te lezen werken. Zo werd voor docenten en studenten duidelijkheid geschapen. Waarschijnlijk waren die werken uitgekozen op grond van de literaire waarde die auteurs van literatuurhistorische handboeken eraan hechtten. In de begintijd, in de jaren veertig, moeten de literatuurlijsten - die de hele letterkunde bestreken - een paar duizend titels hebben omvat, tenminste als ik de sterke verhalen van neerlandici uit die tijd moet geloven. Tijdens mijn eigen Amsterdamse opleiding in de jaren zestig ging het om zo een 700 titels en ik schat dat de huidige generatie studenten niet eens over honderd primaire werken wordt getentamineerd. Door die steeds voortschrijdende inkrimping is de verhouding tussen literatuurlijst en canon zoek geraakt. Het vak zelf is intussen ook grondig van karakter veranderd. Onze huidige studenten - op enkele uitzonderingen na - gaan niet meer Nederlands studeren uit liefde voor de Nederlandse letterkunde. Dit hangt direct samen met de beroepsmogelijkheden. Tot tien jaar geleden werd de neerlandicus meestal leraar aan de middelbare school. Ruime belesenheid hoorde tot de noodzakelijke voorbereiding op het beroep van leraar. Onder invloed van een sterke professionalisering van de didactische kanten van het onderwijs loopt de weg tot het leraarschap niet meer of nauwelijks nog via de universiteit, maar hoofdzakelijk via het Hoger Beroepsonderwijs. Academisch geschoolde neerlandici komen nu vooral terecht in het management van bedrijven en overheidsinstellingen, en ook wel in uitgeverijen. Het is niet waarschijnlijk dat studenten zich tijdens hun studie uit eigen beweging in literatuur uit de drie eeuwen die hier in mijn betoog centraal staan, zullen verdiepen. De literatuur uit die periode wordt immers als moeilijk en soms ook als bijzonder langdradig ervaren. Slechts onder de zware druk van een stevig tentamen is de aankomende neerlandicus bereid daar iets van te lezen. Het gebeurt dat de lectuur van deze werken, achteraf gezien, de student erg meevalt, maar toch weer niet zozeer dat hij zich in dit soort literatuur zelfstandig een ruimere belesenheid wil verwerven. Een dergelijke bezigheid wordt niet langer als zinvol beschouwd.

Het rustieke pad

Hoe maken we de studie van drie eeuwen Nederlandse letterkunde tot een zinvolle en stimulerende bezigheid voor onze studenten en cultuurhistorisch geïnteresseerden? Ik denk dat dit mogelijk is, maar dan zullen we onze traditioneel rustieke paadjes van weleer moeten verlaten en ons moeten begeven op de moderne elektronische snelweg. We zullen een verantwoord gebruik moeten leren maken van de nieuwste technische mogelijkheden. In de rest van

---

¹ De gegevens over de gang van zaken te Leiden in de jaren twintig onder Albert Verwey, dank ik aan mededelingen van Prof.dr. C.A. Zaalberg.

mijn betoog zal ik dat proberen aan te tonen of tenminste aannemelijk te maken. Mogelijk komt daardoor tevens een wetenschappelijke discussie op gang komt over een fundamenteel aspect van de historische benaderingswijze, namelijk over hoe feiten uit het verleden op een controleerbare manier te selecteren zijn.

Onze bestaande literatuurhistorische handboeken bevatten een selectie. Ze bevatten een neerslag van gegevens, gefilterd uit een corpus van teksten. Hoe groot de omvang van het oorspronkelijke corpus was, kan niemand nog achterhalen, want de handboekenschrijvers hebben ons niet meegedeeld op welk materiaal ze hun selectie baseerden. Van de eenmanswerken geldt de tweede druk uit de jaren twintig van Jan te Winkels *De ontwikkelingsgang der Nederlandsche letterkunde* als een onovertroffen meesterwerk wat volledigheid betreft. Uit welke bronnen heeft hij geselecteerd?

In zijn inleiding vermeldt hij de oudere literatuargeschiedenissen (Te Winkel, 1922,1: 75), hij noemt bibliotheken in binnen- en buitenland en roemt hierbij vooral het bezit van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden (Te Winkel, 1922,1: 80). Hij vermeldt een aantal belangrijke veiling- en antikwariaatscatalogi (Te Winkel, 1922,1: 81), maar meer specifieke gegevens ontbreken, wat gezien de omvang van het materiaal niet onbegrijpelijk is. Over verzamelingen van privé-personen, inclusief over zijn eigen verzameling, zwijgt hij in alle toonaarden. Te Winkel heeft veel aan tekstuitgaven en tijdschriftartikelen ontleend, maar dat moet hem zeer veel inspanning hebben gekost, want reeds in zijn "Voorrede" bij de eerste druk uit 1907 vermeldt hij dat dit aantal schier ongelooflijk groot is (Te Winkel, 1922,1: VIII). In zijn inleiding van ruim honderd bladzijden besteedt Te Winkel nauwelijks aandacht aan selectiecriteria. Hij beperkt zich tot slechts een paar opmerkingen in die richting. We kunnen eruit opmaken dat hij een samenhang wilde schetsen en dat hij daarom literaire werken opnam die in verband konden worden gebracht met latere werken. Kortom, hij wilde laten zien dat het ene werk het ontstaan van het andere teweegbracht. Voor de historicus Te Winkel was "de samenhang der kunstwerken" en de uitstraling ervan zeer belangrijk (Te Winkel, 1922,1: 99). Verder bevat zijn inleiding aan het slot nog een merkwaardige passage waarin hij suggereert dat volledigheid onmogelijk is, omdat het publiek de lectuur daarvan niet aankan: "Hoevelen hebben er niet het minste besef van, als zij b.v. over te grooten overvloed van namen klagen, wanneer zij er vijftig lezen, waarvan hun slechts twintig flauwelijk reeds van tevoren bekend waren, dat de schrijver door ze te vermelden geen pralend bewijs van geleerdheid heeft willen geven, maar integendeel eene proeve van groote zelfbeheersching heeft afgelegd, daar hij er in plaats van vijftig wel vijfhonderd had kunnen noemen, maar zich met zorgvuldig overleg bepaald heeft tot hetgeen strikt noodig was om een waren indruk te geven van het werkelijk letterkundig leven, dat hij te schetsen had (Te Winkel, 1922,1: 104)".

We hebben dus geen precies idee wat de omvang van het oorspronkelijke materiaal is geweest waaruit Te Winkel heeft geselecteerd. Zijn selectiecriteria zijn uiterst summier en in feite zijn ze grotendeels gebaseerd op de traditie: oudere literatuurgeschiedenissen, tekstuitgaven en artikelen, al zal hij daar veel eigen vondsten aan toe hebben gevoegd. Te Winkels weergave van een samenhang, het laten zien van de literatuur in haar ontwikkeling, is intussen reeds lang verlaten, want ze verdroeg zich slecht met de werkelijke feiten. In de periode na Te Winkel kwam, eerst in de vaderlandse geschiedenis en daarna in de literatuurgeschiedenis - het afstand nemen van één visie naar voren, wat leidde tot de z.g. "vergruizing" van het traditionele beeld. Het jongste handboek uit 1993, getiteld *Nederlandse Literatuur, een geschiedenis* laat als geen ander zien dat die vergruizing ook de literatuurgeschiedenis beheerst. Dit kan ook moeilijk anders in een werk, dat is samengesteld uit bijdragen van 115 auteurs. Vandaar dan ook dat in het 'Woord vooraf' wordt megedeeld dat "de pretentie is losgelaten dat één samenhangend beeld wordt gepresenteerd" (Schenkeveld-Van der Dussen, 1993: V). Arme Jan te Winkel wiens "samenhang der kunstwerken" nu ook nog als pretentie wordt afgedaan! Op één punt komt het nieuwe handboek evenwel met de oude Te Winkel overeen: het "Woord vooraf" biedt even weinig inzicht in de omvang van het oorspronkelijke materiaal en in de gehanteerde selectiecriteria als de "Inleiding" van Te Winkel. Het lijkt in feite alsof de lezer, sinds de vergruizing van het samenhangende beeld, net zo goed een totaal ander handboek zou kunnen bestuderen, waarin heel andere schrijvers en heel andere werken centraal staan. Misschien vormt het jongste handboek juist een aansporing tot het produceren van niet één, maar van vele literatuurgeschiedenissen?

Zelf heb ik de laatste jaren in Leiden twee reeksen hoorcolleges gegeven over de drie eeuwen letterkunde die in het verdomhoekje zitten. Bij het publiek waren de neerlandici ver in de minderheid. De meerderheid bestond uit historici, kunsthistorici en kerkhistorici. De colleges werden aangeboden op de vrije markt. Letteren-studenten konden het college volgen tijdens het jaar vrije keuzeruimte dat ze tegenwoordig hebben. De eerste reeks in 1992-93 werd bijgewoond door gemiddeld 30 studenten, de tweede in 1994-95 door gemiddeld 50 studenten. De grote meerderheid van de aanwezigen was zo gemotiveerd, dat ze na afloop ook tentamen aflegde. Het ging op die colleges erom welke Nederlandse literaire werken uit de periode 1500-1800 een duurzaam succes zijn geweest in hun eigen tijd. Onder 'duurzaam' wordt hier verstaan: gedurende drie of meer generaties.

Het internationale aspect werd evenmin vergeten. In de periode 1500-1800 zijn tal van Nederlandse werken in een of meer talen vertaald, niet omdat een of ander overheidsfonds dat om politieke redenen dik subsidieerde, maar omdat daar op de internationale markt belangstelling voor was. Het beeld dat ik ontvouwde op die colleges, was heel anders dan het vertrouwde beeld uit onze

handboeken. De achterliggende gedachte bij deze colleges was natuurlijk, dat geïnteresseerden in de periode 1500-1800 willen weten welke literaire werken in het denken en voelen van de tijdgenoot de belangrijkste plaats innamen. Esthetische en poëtische criteria speelden dus geen hoofdrol, maar wel b.v. het aantal herdrukken dat een bepaald werk kende over een periode van 100 tot 150 jaar.

De elektronische snelweg

Bij de voorbereiding van de colleges heb ik gebruik gemaakt van een nieuw elektronisch hulpmiddel, namelijk de STCN of Short-Title Catalogue, Netherlands. De STCN is sinds kort via de computer algemeen toegankelijk in Nederlandse universiteitsbibliotheken en op de werkplekken van universitaire medewerkers, maar in die tijd moest ik ervoor nog naar Den Haag. Het lijkt me verstandig om eerst even bij de opzet en werking van de STCN stil te staan¹.

Het STCN-bureau in de Koninklijke Bibliotheek te Den Haag is in 1982 van start gegaan, eerst onder de hoede van de Koninklijke Nederlandse Academie van Wetenschappen, sinds 1988 onder de hoede van de Koninklijke Bibliotheek zelf. Het gaat hier om een retrospectieve Nederlandse nationale bibliografie vanaf het begin van de boekdrukkunst tot 1800. Op dit moment zijn daarin ongeveer 55.000 titels van drukwerk opgenomen uit het bezit van de Koninklijke Bibliotheek en de Amsterdamse universiteitsbibliotheek. Een groot deel van de Leidse universiteitsbibliotheek is inmiddels ook ontsloten, inclusief de bibliotheek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde en de Bibliotheca Thysiana. Nederlandstalige werken die (met uitzondering van België) in landen buiten Nederland zijn gedrukt, worden eveneens opgenomen. Het STCN-systeem is nog in opbouw. Zo moet de periode 1700-1800 nog aan de beurt komen. De totale 17e-eeuwse productie wordt geschat op 80.000 boeken. Dus slechts ongeveer 70 % is nu beschreven. Dit komt doordat de overige wetenschappelijke bibliotheken, de stadsbibliotheken, de bibliotheken van rijks- en gemeentearchieven nog niet in het bestand zijn opgenomen. De Nederlandstalige - binnen de grenzen van het huidige België gedrukte boeken - zijn evenmin opgenomen, omdat de STCN geen gelijkwaardige partner in België kan vinden. Maar ook hier geldt weer: wanneer de nood het hoogst is, is redding nabij. Volgens de jongste berichten is de Vlaamse deelregering van plan zelf een beleid te ontwikkelen ten behoeve van de wetenschappelijke bibliotheken in Vlaanderen. We zijn benieuwd.

Wat bibliotheken buiten het Nederlandse taalgebied betreft: ze bevatten soms een schat aan Nederlandstalig materiaal, dat in Nederlandse bibliotheken ont-

---

¹ De gegevens over de STCN zijn ontleend aan mondelinge mededelingen van Jan Bos en aan drie artikelen, namelijk Gruys, Vriesema, De Wolf, 1983: 107-116; Gruys, 1993: 7-12; Bos en Gruys, 1995: 14-18.

breekt. De opsporing van dit materiaal heeft momenteel geen prioriteit, maar dat zal vast ooit gebeuren. Het gaat vooral om bibliotheken in Londen, Parijs, Kopenhagen, Wolfenbüttel, Gdansk, de Verenigde Staten en hopelijk ook in Zuid-Afrika. De STCN kent nog andere beperkingen, maar die doen binnen het bestek van mijn betoog weinig terzake en daarom ga ik er hier aan voorbij¹. Alleen nog dit: zoals gezegd, heeft de STCN tot nu toe de periode tot 1700 ontsloten, maar op het ogenblik wordt extra-personeel aangetrokken om in oktober van 1995 met de ontsluiting van de 18de-eeuwse titels te beginnen.

In het bestand van de huidige 55.000 titels zitten 33.360 Nederlandstalige titels, wat neerkomt op ruim 60 % van het totaal. Van die Nederlandstalige werken bestaat ongeveer één derde uit Nederlandse literatuur, dat is dan nog altijd zo een 11.000 titels. De rest betreft overheidspublicaties, wetenschappelijke vakliteratuur en praktische handleidingen, zoals kookboeken. Wanneer men gelegenheidsgeschriften en pamfletten erbij telt, omdat ze in versvorm of dialoogvorm zijn geschreven, dan is het aandeel Nederlandse literatuur nog groter.

Om een idee geven van de verhoudingen binnen de opgenomen titels van één bepaald jaar, neem ik het jaar 1650 (Gruys en Bos, 1995, 19-27). Voor dat jaar vermeldt de STCN 677 titels van gedrukte publicaties, daarvan zijn er maar liefst 71 % in het Nederlands, 19,5 % in het Latijn en 7 % in het Frans. Nu was 1650 een topjaar wat betreft gelegenheidsliteratuur, vanwege de aanslag door Willem II op Amsterdam, diens overlijden en vanwege de geboorte van de latere Willem III. De ervaring bij het vervaardigen van de STCN heeft geleerd dat gemiddeld ruim één derde van alle Nederlandstalige publicaties traditioneel tot de letterkunde behoren. Indien men ruimere criteria bezigt en er ook boeken of boekjes bij betreft die zich in een literaire vorm presenteren, dan geldt voor dit ene jaar 1650 dat 160 à 200 Nederlandstalige geschriften in principe recht hebben op een plaats in een literatuurgeschiedenis.

Dankzij de STCN krijgen we toegang tot een hoeveelheid titels die onze literatuurgeschiedenissen niet kunnen opsommen, vanwege een te verwachten *taedium* bij de lezers. De bestaande literatuurgeschiedenissen boden dus in feite niet meer dan een residu van wat in werkelijkheid voorhanden was. Anderzijds wordt duidelijk dat van nu af aan iedereen de mogelijkheid heeft om zelf een behoorlijke literatuurgeschiedenis te schrijven, helemaal op grond van eigen selectiecriteria. Op zich hebben onze oudere literatuurhistorici veelal schitterende prestaties geleverd, waarvoor we hun nog steeds dankbaar zijn, maar hun handboeken zijn wel autoritair van aard, esthetiserend, Hollandocentrisch,

---

¹ Om praktische redenen worden *plano's* en periodieken (couranten en tijdschriften) niet opgenomen. Men zal dus de oudste versies van Vondels hekeldichten vergeefs in de STCN zoeken, ook de vele 18e-eeuwse eenmanstijdschriften, *spectators* en satirische Verlichtingstijdschriften, lijken te gaan ontbreken.

vrouwonvriendelijk en aseksueel. Ze dragen niet alleen veelal de superioriteit van het protestantisme uit, maar nog veel meer ondeugden dan die ik hierboven al heb genoemd. Ze bieden in elk geval onvoldoende inzicht in de impliciete vooroordelen, op grond waarvan ze tot stand zijn gekomen.

Toen ik voor mijn colleges over de literatuur van 1500 tot 1800 ging selecteren, wilde ik een idee krijgen van het succes dat bepaalde Nederlandstalige publikaties in hun eigen tijd hadden gekend. Aan een dergelijke selectie zitten veel haken en ogen. Ik moet mij hier beperken, maar mag niet nalaten daar toch iets over te berde te brengen.

De discriminatie van Cats

In de drie eeuwen Nederlandse letterkunde die hier aan de orde zijn, verschilt de omvang van de boekproductie per eeuw aanzienlijk. Zo was de productie aan Nederlandstalige titels in de achttiende eeuw misschien het vijfvoudige van die in de zestiende eeuw. Bovendien waren de gemiddelde oplagen van een boek uit de achttiende eeuw vijf keer zo hoog als die van een boek in de zestiende eeuw. Zoals gezegd, kunnen we voor de achttiende eeuw nog geen gebruik maken van STCN-gegevens, maar we moeten onze toevlucht nemen tot monografieën, tekstuitgaven en on-line catalogi van bibliotheken. Het nadeel is dat het verzamelen van gegevens op die manier veel meer tijd kost dan via de STCN, maar we kunnen toch een aardig eind komen.

Wie speurt naar de meest geliefde auteur in die periode, kan snel vaststellen dat dit Cats moet zijn geweest, want zijn werk is het vaakst herdrukt. Voor de neerlandistiek in Zuid-Afrika is dit geen nieuws. Dit blijkt uit het - overigens voortreffelijke - Zuidafrikaanse handboek *Momente in die Nederlandse letterkunde* van Van der Elst, Ohlhoff en Schutte. Cats komt daar aan de orde in het kader van de moraliseringsdrang als typisch Nederlands trekje. Zijn werk is een voorbeeld daarvan en bovendien nog een oninteressant voorbeeld ook, begrijp ik. Ik citeer: "Heel bewustelik maar nie so boeiend nie, kom hierdie drang tot uitdrukking by die populêrste skrywer van sy tyd, Jacob Cats " (Schutte, 1988: 141).

Dat is alles wat over Cats wordt gezegd. Omdat de 17de-eeuwse literatuur zo rijk is, concentreert de desbetreffende literatuurhistoricus zich vervolgens op de vier hoofdfiguren, namelijk Hooft, Vondel, Bredero en Huygens. Het begint mij te dagen: Vader Cats krijgt in Zuid-Afrika straf omdat hij populair was in Nederland! Het is alsof men in een handboek over de geschiedenis van de naoorlogse popmuziek zou lezen dat Elvis Presley de populairste zanger van zijn tijd was, "maar nie so boeiend nie", waarop de auteur vervolgens overgaat tot de uitvoerige behandeling van de Beatles, de Rolling Stones, Michael Jackson en Madonna.

De populariteit van Cats mag dan geen nieuws zijn, dankzij de STCN en de bekende Cats-bibliografie van De Jonge van Ellemeet uit 1887 kan men ook

vaststellen welk werk van Cats het meeste succes heeft gehad. Tot 1800 heeft zijn *Trou-ringh* waarvan de eerste druk dateert uit 1637, ruim 120 herdrukken gekend. Daarnaast waren het *Houwelyck* (1625) en de *Spiegel van den Ouden en Nieuwen Tijd* het populairst. De *Trou-ringh* bevat een uitgebreid overzicht van de manier waarop huwelijken, die eerst onmogelijk schenen, toch tot stand komen. Personen komen tot een huwelijk, terwijl ze op het eerste gezicht onmogelijk met elkaar kunnen trouwen, omdat ze ongelijk zijn qua afkomst, rijkdom, natie, fysieke en psychische conditie, of omdat nog andere beletselen een rol spelen, b.v. omdat ze al getrouwd zijn. Cats' berijmde verhalen in de *Trou-ringh* hebben een sterke juridisch-retorische inslag: de trouwlustige partijen bereiken door middel van pleidooien hun doel. Niet geweld of andere machtsmiddelen, maar het succes van hun argumentatie, hun verbaliteit, is doorslaggevend. Nu weten we dat Cats zelf advocaat van beroep was. In zijn Middelburgse tijd had hij zelfs een zekere reputatie als gewiekst pleiter. In zijn *Trou-ringh* stelt hij kwesties aan de orde die eigenlijk onoplosbaar zijn, maar het blijkt dat wanneer over die kwesties een discussie wordt gevoerd dat, dankzij een buitengewoon geïnspireerd auteur als Cats, de zaak uiteindelijk bevredigend wordt opgelost. Dit geeft een ander beeld dan dat van een moraliserende Cats, die "nie so boeiend nie" is. Zou Cats soms zo geliefd zijn geweest omdat hij op verbaal-praktisch gebied zoveel meer te bieden had dan andere auteurs?

Maar misschien hebben we het bij verkeerde eind en waren het niet de berijmde verhalende, maar de moraliserende commentaren in de prozadialogen, die toenmalige lezers het liefst lezen? Dit lijkt mij moeilijk vol te houden. Ook voor toenmalige lezers zullen de berijmde verhalen de hoofdzaak zijn geweest en de prozadialogen bijzaak. Trouwens, wanneer we letten op de illustraties, stellen we vast dat de berijmde vertellingen de meeste aandacht kregen van de tijdgenoot. Illustraties vallen namelijk bij de productie van een boek in eerste instantie onder de verantwoordelijkheid van anderen dan de auteur. Dat zijn de uitgever en de graveur. Op grond van hun lectuur bepalen zij wat als allereerste de aandacht van de lezer zal trekken. Zij zijn niet alleen scherpzinnige en ervaren lezers, maar ook tijdgenoten van zowel de auteur als zijn lezers. Om die reden zijn de illustraties-van-toen voor de lezers-van-nu dermate essentieel, dat een moderne teksteditie van de *Trou-ringh* zonder zijn oude illustraties, rustig als een filologische blunder van de eerste orde kan worden beschouwd. Welnu, als we kijken naar de illustraties in de *Trou-ringh*, zien we dat die illustraties nooit een passage uit de moraliserende prozadialogen verbeeld, maar uitsluitend een passage uit Cats' juridische steekspel in verzen. Een oudere specialiste in ons vak heb ik ooit eens horen verzuchten dat we Cats maar moesten opgeven, dat hij niet meer te redden was voor de neerlandistiek. Het is waar: sinds het virtueuze essay van Busken Huet (Busken Huet, 1863: 99-128), is Cats onze meest gehate auteur. Toch hoor ik, sinds ik - in het voetspoor van de veel te vroeg overleden hoogleraar Sonja Witstein (Witstein, 1980: 42-60) - bij de lectuur van Cats alle

aandacht geef aan de juridisch-retorische kant van zijn werk, van zowel eerstejaars neerlandici als van cultuurhistorisch geïnteresseerden dat ze Cats eigenlijk de boeiendste 17de-eeuwse auteur vinden. Ze denken er dus over zoals de tijdgenoten van Cats en generaties lang na hem deden, en ze denken daardoor heel anders over Cats dan bijvoorbeeld hun studiegenoten in Zuid-Afrika.

Kwantitatief onderzoek

Er zou hier nog veel meer aan de orde kunnen worden gesteld wat betreft de hulpmiddelen die het mogelijk maken om het succes van een bepaald werk kwantitatief te onderzoeken. Zo zal het in de toekomst steeds makkelijker worden om de vertalingen van Nederlands oorspronkelijk werk te traceren, die zich nu veelal in buitenlandse bibliotheken bevinden. Daardoor zullen we een beter zicht krijgen op de toenmalige internationale belangstelling voor bepaalde werken die nu vaak niet eens in de handboeken staan, maar die vanuit cultuurhistorisch perspectief een bredere kijk op de tijd blijken te geven dan werken die wel uitvoerig worden behandeld. Zo zouden we ook geholpen zijn met het opzetten van een quotation-index die een antwoord geeft op de vraag: hoe vaak wordt in de 17de-eeuw geciteerd uit de poëzie van Hooft? Was hij onze populairste dichter? Misschien spannen juist Karel van Mander of Vondel de kroon met hun poëzie? Bij het drama gelden weer andere maatstaven. Niet het aantal drukken, maar het aantal opvoeringen en de hoogte van de recettes bepalen de uitkomst. Zo is het - in onze handboeken algemeen verguisde - stuk *Aran en Titus* van Jan Vos in Amsterdam samen met de *Gysbreght* het meest opgevoerde stuk¹. De recettes die de opvoeringen van de *Aran en Titus* opleverden, waren bovendien hoger.

Dankzij het werk van voorgangers en de nieuwe technische middelen blijkt het goed mogelijk te zijn om opnieuw belangstelling te wekken voor letterkundige werken, die op en top verkalkt leken. Juist de technische middelen maken het eenvoudiger om tot dusver onbekende bronnen te ontdekken. De nieuwe vragen die men aan die bronnen kan stellen, kunnen een enorme stimulans betekenen voor onderzoekers. Het onderzoek zal zeer veel nieuwe resultaten opleveren, die door een ruimer publiek dan louter neerlandici als zinnig zullen worden ervaren. Ook in Zuid-Afrika wordt voor een neerlandicus op dit

---

¹ In de periode 1638-1664 kende de *Gysbreght* 110 opvoeringen in de Amsterdamse schouwburg, *Aran en Titus* werd in de periode 1641-1665 100 keer opgevoerd (Oey-de Vita en Geesink, 1983: 170 en 196). Het stuk van Vondel leverde 19.962 gulden 7 stuivers 6 duiten op, het stuk van Vos bracht 20.972 gulden 1 stuiver 3 duiten op. De vergelijking valt nog meer uit in het voordeel van de *Aran en Titus* wanneer men de vergelijking van de recettes beperkt tot de periode dat beide stukken samen op het repertoire stonden (dus vanaf 1641). De *Gysbreght* leverde 17.505 gulden 16 stuivers 6 duiten op. De meeropbrengst van de *Aran en Titus* is in dit geval 3.466 gulden 15 stuivers en 3 duiten of de gemiddelde recepte van vier speelseizoenen.

gebied veel mogelijk. Ik stel mij voor dat de Nederlandse letterkunde voor “regte Afrikaners” toch een beetje in de hoek zit van het culturele imperialisme en kolonialisme. Daar is een eenvoudige oplossing voor: men schrijve hier een nieuwe Nederlandse literatuurgeschiedenis, gebaseerd op de Nederlandse boeken die in Zuid-Afrika populair waren en zijn. Er bestaat de mogelijkheid dat de Nederlandse boeken die succes hadden in de Kaapkolonie, niet dezelfde waren als de boeken die succes hadden in Nederland. Wie van ons zou niet willen weten welke boeken dat zijn, wie die boeken bezaten en waarom? Aan het werk dus!

Bibliografie

Bos, J. en Van der Lof, N. 1984. Het archief van Prof. Dr. Jan te Winkel, *Dokumentaal, informatie- en communicatiebulletin voor neerlandici*, 13: 95-99.

Bos, J. en Gruys, J.A. 1995. Spiegel van den ouden en nieuwen tydt, 50.000 titels in de STCN. *Nieuw Letterkundig Magazijn*, 13: 14-18.

Busken Huet, C. 1863. Letterkunde. Kronijk en Kritiek, *De Gids*, 27 [= Derde Serie, 1] (4): 99-128.

Gruys, J.A., Vriesema, P.C.A., De Wolf, C. 1982. De Nederlandse nationale bibliografie van 1540-1800: de STCN, *Dokumentaal, informatie- en communicatiebulletin voor neerlandici*, 11: 107-116.

Gruys, J.A. 1993. De STCN: achtergronden. In: Bos, J. e.a. (reds.). *Vingerafdrukken, Mengelwerk van medewerkers bij tien jaar Short-Title Catalogue Netherlands*. Den Haag: Koninklijke Bibliotheek.

Gruys, J.A. en Bos, J. 1995. 1650 in druk: een boekhistorische beschouwing. In: Gruys, J.A. en Bos, J. (reds.). *'t Gulde jaer 1650 in de Short-Title Catalogue, Netherlands*. Inl. Willem Frijhoff en Marijke Spies. Den Haag: Koninklijke Bibliotheek.

Oey-de Vita, E. en Geesink, M. 1983. *Academie en schouwburg, Amsterdams toneelrepertoire 1617-1665*. Amsterdam: Huis aan de Drie Grachten.

Schenkeveld-Van der Dussen, M.A. 1993. Woord vooraf. In: Schenkeveld-Van der Dussen, M.A. e.a. (reds.). *Nederlandse Literatuur, een geschiedenis*. Groningen: Martinus Nijhoff.

Schutte, H.J. 1988. Nederlandse Renaissance, Aard en kenmerke. In: Van der Elst, J. e.a. (reds.). *Momente in die Nederlandse Letterkunde*. Pretoria: Academica.

Te Winkel, J. 1922-1927. *Ontwikkelingsgang der Nederlandsche Letterkunde*. Haarlem: De Erven Bohn. 7 dln.

Van Hamel, A.G. 1927-1928. Levensbericht van J. te Winkel 1847-1927, *Handelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden*.

Witstein, S.F. 1980. Menanders Pleidooi. In: Witstein, S.F. *Een Wett-steen vande leught, Verzamelde artikelen*, bijeengebracht door T. Harmsen en E. Krol. Groningen: Wolters-Noordhoff.

Rijksuniversiteit Leiden

HET VERMINKTE BEELD EN DE VERSCHOLEN TEKSTEN: EPISODES UIT DE ZUIDAFRIKAANSE (LITERATUUR)GESCHIEDENIS

Abstract

From 1652 onwards, Dutch was in use as a written language in South Africa until its official replacement by Afrikaans in 1925. This means that Dutch has a longer history as a written language in South Africa than any of the other current official languages - almost 270 years. Despite this, interest in Dutch texts from South Africa has been slight during the last fifty odd years. Taking the extremely popular works of D'Arbez as an example, this article shows that a study of South African texts written in Dutch may lead to an adjustment of certain views of South African history and historiography.

In de oostelijke Kaapprovincie, bij de grens met Lesotho, bevindt zich het enige standbeeld voor de Nederlandse taal ter wereld. Dat is er ooit neergezet om te herdenken dat het Nederlands sinds 1882 weer in het Kaapse parlement mocht worden gebruikt.

De geschiedenis van het standbeeld in Burgersdorp is in mijn ogen een metafoor voor de toestand van het onderwerp van mijn betoog, de Nederlandse geschriften uit Zuid-Afrika. Afgezien van enkele hooggeleerde collega's denkt iedereen in Zuid-Afrika die zich van het bestaan van het standbeeld bewust is, dat het is opgericht voor het Afrikaans. Het heeft in zijn honderdjarige bestaan nogal te lijden gehad. Het is tijdens de Boerenoorlog vernield door de Engelsen en begraven in King William's Town. Toen het daar lag, was men het kwijt. De veronderstelling bestond dat de snode Engelsen het in zee gegooid hadden. De Engelsen waren trouwens ook vergeten waar het beeld gebleven was, want ze hebben de gemeente Burgersdorp in 1907 een dure copie geschonken als gebaar van *Wiedergutmachung*. De copie werd op de sokkel van het oude standbeeld gezet. Uiteindelijk is het beeld wederom opgestaan in 1939. Het werd in King William's Town bij toeval ontdekt op de gemeentelijke vuilstortplaats. Na transport naar Burgersdorp heeft men het schuin achter de copie opgesteld. Als je ergens een foto ziet van het Burgersdorps Taalmonument, is het altijd een foto van de copie die men nu voor een monument van de Afrikaanse taal is gaan aanzien. Het oorspronkelijke beeld toont ook niet goed. Het hoofd en de armen zijn er af geslagen (Dreyer, 1916; De Wet, s.d.; Cilliers, 1982).

De metaforische betekenis van deze geschiedenis verwijst naar de toestand van een omvangrijke verzameling geschriften die in Zuid-Afrika in het Neder-

lands zijn geschreven. Ze bestaan ergens, maar niemand merkt ze op. Ze gaan schuil onder het Afrikaans. Eigenlijk is bijna iedereen al vergeten dat ze bestaan en niemand is ook werkelijk geïnteresseerd om ze te zoeken. Ze zijn immers te lelijk om aan te zien.

Zoals bekend, behoort Zuid-Afrika tot de gebieden die te maken hebben gehad met de Nederlandse koloniale expansie. Eén van de gevolgen was dat het Nederlands in Zuid-Afrika 270 jaar lang, globaal van 1652 tot 1925, is gebruikt als kerktaal, vergadertaal en schrijftaal. Wat de geschiedenis van het Nederlands als Zuidafrikaanse schrijftaal betreft, is deze in 1995 nog steeds langer dan één van de huidige officiële talen van de RSA. Het Engels heeft een geschiedenis van 200 jaar achter de rug, het Afrikaans ten hoogste 165 jaar en de andere talen niet veel meer dan honderd jaar. Aan de gevolgen van deze lange geschiedenis van de Nederlandse schrijftaal in Zuid-Afrika is binnen de neerlandistiek de laatste vijftig jaar weinig aandacht besteed. De zeer bescheiden aandacht die er wel was, was voornamelijk afkomstig van taalkundigen. Zij waren echter vooral in het Nederlands geïnteresseerd als een doorgangsfase naar het Afrikaans.

Letterkundestudie en Nederlandse geschriften uit Zuid-Afrika

Dat er vanuit letterkundige hoek zo weinig aandacht was voor een heel continent aan Nederlandse geschriften, heeft te maken met vakmethodologie en politiek. In Zuid-Afrika heeft de vakmethodologie ervoor gezorgd dat er de laatste vijftig jaar weinig belangstelling is geweest voor Nederlandstalige Zuidafrikaanse geschriften. Vooral twee overtuigingen die ten grondslag liggen aan de literatuurstudie in Zuidafrikaanse departementen Afrikaans en Nederlands zijn hiervan de oorzaak:

1. De overtuiging dat men Schone Letteren moet bestuderen. Schone letteren worden dan meestal nog beperkt tot fictie, liefst zeer recente fictie.
2. De overtuiging binnen de Zuidafrikaanse neerlandistiek dat de *raison d'être* van de bestudering van de Nederlandse literatuur gelegen is in de mogelijkheid voor Zuidafrikanen een "venster op Europa" te openen. De Nederlandse geschriften uit Zuid-Afrika worden zodoende twee keer, misschien wel drie keer, over het hoofd gezien: ze zijn meestal niet mooi, in veel gevallen niet fictief en ze behoren niet tot de Europese literatuur. In de neerlandistiek in Nederland en Vlaanderen hebben deze beperkingen op de literatuurstudie de laatste twintig jaar niet meer zo sterk gegolden. Men bestudeert al geruime tijd populaire literatuur, beperkt zich niet tot fictie en heeft belangstelling voor de literatuur van de Nederlandse expansie. Maar hier maakte de politiek de studie van Nederlandstalige Zuidafrikaanse geschriften onmogelijk.

De Nederlandstalige Zuidafrikaanse geschriften zijn echter niet altijd verwaarloosd. In de jaren dertig was er in Zuid-Afrika onder literatuur-historici wel belangstelling voor Nederlandse geschriften. Dit kon gebeuren doordat deze literatuur-historici met een nationalistisch oog naar het literaire verleden keken.

Ze beschikten ook over een voor hun doel geschikt conceptueel kader. Elizabeth Conradie was de voortrekker. Haar Amsterdamse proefschrift, *Hollandse skrywers in Suid-Afrika. 'n Kultuurhistoriese studie* was het begin van een korte hausse in publikaties over Nederlandse literatuur uit Zuid-Afrika.

Conradie was op zoek naar een literaire traditie in Zuid-Afrika die de Engelse zou overtreffen. Als het gaat om de duur van de traditie kon je niet volstaan met Afrikaanse teksten. De oudste Afrikaanstalige tekstfragmenten dateren immers van omstreeks 1830 en Lady Anne schreef al dertig jaar eerder. Hoe konden de Engelsen tenminste literair-historisch verslagen worden? Dat kon door het concept volksgeest te gebruiken. Dat concept werd door Conradie niet voor het eerst gehanteerd. Taine had het in de literatuur- en cultuurgeschiedenis in de negentiende eeuw in omloop gebracht. Er wordt een collectieve geestesgesteldheid van een volk mee bedoeld zoals die in een nationale literatuur tot uitdrukking komt.

Afrikaanse geschriften waren binnen deze optiek niet alleen Afrikaanstalige geschriften, maar ook Nederlandse geschriften waarin een Afrikaanse volksgeest gevonden werd. Om haar lezers van het nut van deze onderneming te overtuigen - als het literairhistorische argument niet genoeg mocht zijn - wees Conradie bovendien op het profijt voor de lezer van een kennismaking met Nederlandse geschriften uit Zuid-Afrika. In die geschriften was volgens haar een bijzonder zuivere Afrikaanse volksgeest te vinden. Ze konden een model verschaffen voor de twintigste-eeuwse Afrikaners die inmiddels besmet waren met Engelse gewoonten. Dat gold natuurlijk vooral voor alles wat vóór 1795 was geschreven.

Deze positie-bepaling heeft in korte tijd een reeks publicaties doen ontstaan over Nederlandse geschriften en de Nederlandse taal in Zuid-Afrika. Conradie's eigen werk is echter nog steeds het meest omvattende.

In de jaren veertig keerde het tij. De literatuurstudie werd nu beperkt tot monumentale fictieve teksten die bestudeerd werden als werelden in woorden. Een esthetische benadering had de cultuurhistorische, "geestesgeschichtliche" benadering vervangen. Ondanks de opmars van literatuurtheorie en sporadische aanzetten tot literatuursociologische onderzoekingen, is deze situatie nog niet grondig veranderd.

Het profijt

Nu zou men zich kunnen afvragen of het wel zo erg is dat de Nederlandstalige Zuidafrikaanse geschriften niet bestudeerd worden. Hebben we dan grote Zuidafrikaanse literatuur gemist als we schrijvers zoals Meent Borchers, Jacob Lub, Van der Post, Melt Brink en D'Arbez niet gelezen hebben? Zo een vraag is echter alleen relevant als je de literatuurwetenschap uitsluitend opvat als de studie van esthetisch waardevolle teksten. Wie een ruimere opvatting heeft, een historistische opvatting die elke cultuur en historische periode haar eigen esthetica gunt, of wanneer men vindt dat de literatuurwetenschap zich ook moet

interesseren voor representaties en de effecten van representaties, dan zijn deze vergeten teksten wel van belang.

Bovendien is het in de huidige omstandigheden onverstandig om de Nederlandse geschriften uit Zuid-Afrika buiten beschouwing te laten. In een tijd dat de Zuidafrikaanse geschiedenis herschreven wordt, zouden Zuidafrikaanse neerlandici aan deze onderneming een bijdrage kunnen maken. Mijn overtuiging is dan ook dat de Zuidafrikaanse neerlandistiek steeds meer een marginale activiteit zal worden, zolang zij uitsluitend door het raam naar buiten blijft zitten kijken. De nieuwe, postkoloniale Zuidafrikaanse cultuur lijkt immers steeds minder interesse te hebben voor wat er in Europa te zien is. Zij moet vooral in het reine zien te komen met haar eigen verleden. Ik pleit daarom voor een bijdrage van de Zuidafrikaanse neerlandistiek aan de Waarheidscommissie. Dat kan alleen als men zich ook richt op wat er in Zuid-Afrika in het Nederlands is geschreven.

De "Zuid-Afrikaansche Historie-Bibliotheek" als voorbeeld

Om de relevantie van de studie van Nederlandstalige Zuidafrikaanse geschriften aan te tonen, wil ik het werk van D'Arbez tot voorbeeld nemen. Ik had het ook kunnen hebben over zeventiende-eeuwse representaties van zuidelijk Afrika, maar daar heb ik al eens iets over gepubliceerd. D'Arbez is geen Multatuli, geen Du Perron, zelfs geen P.A. Daum. Hij is eerder een Zuidafrikaanse Jan Fabricius. Zoals het werk van Fabricius, is dat van D'Arbez' ook veel meer gelezen dan dat van Daum of Du Perron.

De eigenlijke naam van D'Arbez was J.F. van Oordt. Zijn pseudoniem was een omkering van een bijnaam die hij had gekregen tijdens zijn schooltijd in Nederland: Zebra. Hij leefde van 1856 tot 1918 en woonde van zijn tweede tot zijn achttiende jaar in Nederland. Van Oordt was de eerste schrijver in Zuid-Afrika die van het schrijven kon leven. Moest leven, eigenlijk, want door zijn alcoholisme kon hij in een vaste betrekking niet gehandhaafd worden (Nienaber 1936).

Als "schrijver" in dienst van uitgeverij H.A.U.M./De Bussy schreef hij reeksen populaire lectuur: de Volksbibliotheek, de Kinderbibliotheek en - waar ik het hier verder over wil hebben - de Zuid-Afrikaansche Historie-Bibliotheek. Binnen deze reeks verschenen negentien titels in het Nederlands tussen 1896 en 1920. Volgens opgaves van Nienaber (1936) uit de jaren dertig, werden 58000 Nederlandse boeken en 66000 exemplaren van de Afrikaanse vertalingen verkocht. Het totale aantal Afrikaanse boeken is vermoedelijk veel groter, want sommige delen werden tot in de jaren vijftig herdrukt. De boeken waren vanaf hun eerste verschijning per post te bestellen. In een land met grote afstanden en een slecht ontwikkeld boekhandelsnetwerk, was dat een uitstekende manier om de boeken in de meest afgelegen gebieden beschikbaar te stellen.

Hoe groot de verspreiding geweest moet zijn, bleek me uit een bezoek aan de openbare bibliotheek van het Karoo-dorp Richmond. Achterin de vervallen

bibliotheek stonden twee identieke kasten met glazen deuren. De sloten waren stuk en de sleutels waren nergens te vinden; in de catalogus waren de boeken die achter het glas stonden niet opgenomen. Vermoedelijk waren deze boekenkasten het overblijfsel van de voorganger van de openbare bibliotheek. Misschien hebben ze in een school gestaan of in de pastorie. Niemand wist waar ze vandaan kwamen.

De kasten waren gevuld met allerlei soorten boeken die met geschiedenis te maken hadden: archiefpublicaties, parlamentsverslagen en laat-negentiende-eeuwse studies over Zuidafrikaanse geschiedenis. De inhoud maakte de laat-negentiende-eeuwse obsessie met het verleden zichtbaar. Tussen de zware lectuur bevonden zich echter ook delen uit de reeksen van D'Arbez. Een paar delen van de volksbibliotheek en maar liefst negen delen van de Zuid-Afrikaansche Historie-Bibliotheek: *Voor land en volk*, *De familie van de zieken-trooster*, *De nichtjes van de kommandeur*, *Aan Tafelbaai's strand*, *Mooi Annie*, *Liefde en plicht*, *Onder de vierkleur*, *Zwart en wit* en *Bladen uit de geschiedenis onzer voorouders*.

Als literatuur de percepties van de werkelijkheid kan beïnvloeden, dan heeft deze reeks van D'Arbez dit gedaan. Van 1896 tot 1906 waren de boeken van de Zuid-Afrikaansche Historie-Bibliotheek de enige boeken voor een breed publiek die de Zuidafrikaanse geschiedenis vanuit een Afrikaner perspectief beschreven. Er bestonden toen nauwelijks andere Nederlandstalige of Afrikaanstalige geschiedenisboeken. Na 1906 verschenen publicaties van Gustav Preller. Maar zelfs na 1906 bood D'Arbez nog steeds meer dan Preller te bieden had. Preller beperkte zich tot de heroïsche geschiedenis van de Voortrekkers in de negentiende eeuw. D'Arbez bood daarentegen in zijn romans een overzicht van de hele Zuidafrikaanse geschiedenis vanuit Afrikaner perspectief van Van Riebeeck (1652) tot de Jameson Raid (1895).

Men moet bovendien bedenken dat de reeks verscheen in een tijd dat het Afrikaner nationalisme nog aan het ontstaan was. Daardoor was het potentiële effect van de reeks extra groot. Zoals alle vormen van nationalisme, had het Afrikaner nationalisme behoefte aan een duidelijk geschiedbeeld. Het geschiedbeeld kon ertoe bijdragen dat een gevoel van gemeenschappelijkheid post vatte onder blanke sprekers van Afrikaans en Nederlands in Zuid-Afrika. De geschiedenis bewees als het ware dat de staatkundige grenzen van de Zuid-Afrikaansche Republiek, Oranje-Vrijstaat, Natal en Kaapkolonie overschaduwd werden door een gemeenschappelijke nationaliteit (Van Jaarsveld, 1961, 1964). Binnen een oude traditie die teruggaat naar de klassieke oudheid, kon de geschiedenis bovendien opgevat worden als leerschool voor het politieke handelen in het heden (*historia magistra vitae*). Uit het verleden kon de natie leren hoe zij in het heden moest optreden.

Nu is mijn these dat het Afrikaner-geschiedbeeld in hoge mate gevormd is door de Zuid-Afrikaansche Historie-Bibliotheek. De boeken werden in het

Nederlands of in Afrikaanse vertaling tot in de jaren vijftig gelezen. Aangezien een beeld van de geschiedenis een belangrijke rol speelde in het Afrikaner nationalisme, heeft de Zuid-Afrikaansche Historie-Bibliotheek ook een bijdrage tot deze beweging gemaakt.

De constructie van de romans van D'Arbez

Behalve de goede verspreiding is de romanvorm een belangrijke reden geweest voor het succes van de Zuid-Afrikaansche Historie-Bibliotheek. D'Arbez werkte volgens een vaste formule. Elk boek biedt een episode uit de Zuidafrikaanse geschiedenis. Om nu de lezer ertoe te brengen de dorre historische stof tot zich te nemen, werd de historische representatie gecombineerd met een fictief verhaal. Dat fictieve verhaal was meestal opgebouwd uit de elementen van de avonturenroman: liefde, oorlog, schipbreuk en het pioniersleven. Het fictieve verhaal is structureel ondergeschikt aan de voorstelling van de historische episode. D'Arbez noemt het fictieve verhaal een "subplot" (*David Malan, 22; Tussen berg en zee, 24*).

Op zijn beurt is de voorstelling van de historische episode weer ondergeschikt aan het totaaloverzicht van de Zuidafrikaanse geschiedenis dat, verspreid over de reeks in zijn geheel, in losse uitspraken gevonden wordt. Dit totaaloverzicht biedt een interpretatief kader voor de historische episodes die in de afzonderlijke delen aan de orde komen. Vanuit het perspectief van het totaaloverzicht kunnen de afzonderlijke episodes gelezen worden als exempla van bepaalde grondwaarheden van de Zuidafrikaanse geschiedenis, vanuit een Afrikaner perspectief. Het totaaloverzicht begrenst het veld waarin de episodes optreden en bepaalt hun betekenis voor de geschiedenis in zijn geheel. Ik zal eerst bij dit totaaloverzicht stilstaan.

Het overkoepelende perspectief

In het totaaloverzicht wordt keer op keer benadrukt dat de Zuid-Afrikaansche Historie-Bibliotheek een objectieve beschrijving van de Zuidafrikaanse geschiedenis biedt. De waarheid over de geschiedenis is bij D'Arbez echter tegelijk de waarheid over het verleden zoals de Engelsen die in veel gevallen aan de Afrikaners onthouden hebben, en de waarheid van en voor de Afrikaner. Dat het hierbij om een partijdige waarheid gaat, blijkt uit het voorwoord van *De strijd om recht*, een boek over het conflict tussen Kaapse vrijburgers en VOC-gouverneur Willem Adriaan van der Stel.

De historische studies en documentatie hadden D'Arbez voor de keuze gesteld om zijn verhaal voor of tegen Van der Stel te schrijven. De historicus Theal had in zijn werk partij getrokken voor de vrijburgers. De koloniale archivaris Leibbrandt had echter beweerd dat het gelijk aan de kant van de gouverneur lag. D'Arbez kiest vervolgens partij op grond van nationalistische en niet van historiografische overwegingen. Omdat dat overeenkomt met het

nationaal gevoel, kiest D'Arbez partij voor de vrijburgers (*De strijd om recht*, viii-ix).

Wanneer het gaat om de tijd na 1795, dan is de waarheid onaangenaam voor de Engelsen; het is een waarheid die het Engelse optreden in Zuid-Afrika ontmaskert. In de kern komt dit optreden neer op de uitoefening van Engelse Macht tegenover het Recht op zelfbeschikking van de Boeren. Elk verhaal waarvan het gebeuren zich voltrekt na 1795 is een voorbeeld van dit grondpatroon. Het Engelse onrecht kan op het episodische vlak velerlei vormen aannemen: in *Liefde en plicht* gaat het om het hardvochtig optreden van de Engelse gouverneur tegen de opstandelingen van Slachtersnek, in *Een vader des volks* om de bezetting van de diamantvelden die tot de Oranje-Vrijstaat behoren, in *Macht en Recht* om de bezetting van de Zuid-Afrikaansche Republiek.

Door het ontbreken van eendracht zijn de Afrikaners meestal niet in staat om tegenstand te bieden tegen de Engelse overmacht. Als het, zoals in 1880, wel lukt, dan kunnen ze de Engelsen verslaan (*Macht en Recht*). Door deze aaneenrijging van gesmoorde opstanden biedt de geschiedenis van de Afrikaners dan ook de aanblik van een "treurspel" dat zich uitstrekt tot aan de vrede van Vereeniging in 1902 (*Een vader des volks*, 7; *De grensbewoners*, 259). De contemporaine leiders van de Nationale Partij uit de jaren 1910, zoals Tielman Roos, zetten de traditie voort van degenen die in 1795 in Graaff-Reinet voor het eerst in opstand kwamen (*De grensbewoners*, 259).

Een constante in het onrechtvaardige optreden van de Engelsen tegen de Afrikaners is de verwerpelijke gedachte dat alle mensen gelijk zijn: "Het Engelsche denkbeeld, sinds het begin dezer eeuw [dit wil zeggen de negentiende eeuw, S.H.] door hen toegedaan, was dat van gelijkheid tusschen alle menschen, waardoor de kaffer op gelijken trap stond met den blanke." (*Tusschen berg en zee*, 193).

Daarom is het dat de Engelsen, daartoe aangezet door de zendelingen, met name die van de London Missionary Society, steeds de zijde kiezen van de "kleurlingen", zowel van de Kaffers als van het Hottentot-personeel, tegen de Boeren (*Aan Tafelbaai's strand*, 132-3, 198).¹ Hierdoor weigerden de Engelsen bijvoorbeeld om het "inboorlingenvraagstuk" op te lossen door de Kaffers uit Oost-Kaapland te verjagen toen daar de gelegenheid nog toe bestond (*Aan Tafelbaai's strand*, 225-6). Dezelfde Engelse politiek heeft ervoor gezorgd dat Natal aan het einde van de negentiende eeuw "feitelijk aan het Zwarte Ras behoort" (*Tusschen berg en zee*, 200). Overigens zijn de Engelsen voornamelijk als politieke mogendheid verwerpelijk. De Zuid-Afrikaansche Historie-Bibliotheek bevat talloze passages waarin Engelse individuen of groepen gunstig voorgesteld worden. Zo wordt zelfs het lot beklagd van de "Berg-Schotten" die

¹ Omdat het mij gaat om de mensen van papier, neem ik de etnoniemen van D'Arbez over.

voor maar één shilling als soldaat hun leven op het spel zetten in de strijd tegen de Boeren gedurende de oorlog van 1880-1881 (*Macht en recht*, II, 80-1, 95, 117). Maar deze sympathieke voorstelling bevindt zich op het niveau van de historische episode, de tweede laag in mijn analyse, die uiteindelijk ondergeschikt is aan de negatieve voorstelling van de Engelse politiek in het totaaloverzicht.

Op zichzelf beschouwd zijn de inboorlingen met wie de Afrikaners in conflict raken een geringer probleem. Weliswaar kunnen de inboorlingen sluw en verraderlijk zijn zoals Dingaan, maar met het nodige geweld zijn ze steeds weer rustig te krijgen. In deze confrontaties sneuvelen de Kaffers altijd bij bosjes. De geringere aandacht voor de rol van de zwarten, van wie er één in *Zwart en wit* zelfs sympathiek wordt voorgesteld, heeft mogelijk als verklaring dat er van hen geen dreiging meer uitging in de tijd dat de ZAHB werd geschreven.

Het standaardbeeld

Op het eerste gezicht, als we ons concentreren op het totaaloverzicht, zoals dat in de reeks in de vorm van losse uitspraken teruggevonden wordt, komt het geschiedbeeld in de Zuid-Afrikaansche Historie-Bibliotheek overeen met het gangbare standaardbeeld van vroege Afrikaner geschiedschrijving. Dit standaardbeeld is samengevat door Thompson (1962): "With du Toit's¹ successors, the picture also became increasingly clear cut: the Boers are always right, their enemies² always wrong. It was polemical history, viewed exclusively from the Boer standpoint and written with a polemical purpose." Het is van belang op te merken dat het geldende standaardbeeld van Afrikaner-geschiedschrijving is opgesteld zonder dat de Zuid-Afrikaansche Historie-Bibliotheek daarbij betrokken is.

Zelfs als we alleen maar kijken naar het overkoepelende perspectief in de Zuid-Afrikaansche Historie-Bibliotheek is er niet altijd sprake van een duidelijke dichotomie, zoals Thompson die onder andere schetst. Op verschillende plaatsen laat D'Arbez merken dat hij twijfelt aan de Afrikaner zaak. Hij vraagt zich bijvoorbeeld af of de Boeren wel voldoende op hoogte van zaken zijn om op politiek gebied verstandig te kunnen optreden.

Bovendien zijn er twee delen waar er grote afwijkingen zijn van het hierboven geschetste overkoepelende perspectief in de reeks en het standaardbeeld van Afrikaner geschiedschrijving: *Liefde en plicht* (over Slachtersnek) en *Zwart en wit*. De afwijkingen bevinden zich echter uitsluitend op het niveau van de subplot en de historische episode. Tot besluit zal ik alleen stilstaan bij één voorbeeld, de roman *Zwart en wit* (1896), een roman met een Vrijstaats histo-

---

¹ als mede-auteur van *Die geskiedenis van ons land in die taal van ons volk*.

² zwarten en Engelsen.

risch onderwerp: *een verhaal uit de Vrijstaatse Basuto-oorlog*, zoals de ondertitel luidt.

Zwart en wit

Zoals alle verhalen uit de ZAHB, is dit boek ook uit drie lagen opgebouwd: een fictief subplot, een episode uit de Zuidafrikaanse geschiedenis (een verhaal uit de Vrijstaatse Basuto-oorlog) en een overkoepelend perspectief. Wat opvalt aan het boek is dat het op het niveau van de subplot ideologisch in tegenspraak komt met de twee andere niveaus.

In *Zwart en wit* vindt de held van het verhaal, Jan Wilken, een gewonde Kaffer die hij voor verzorging naar het huis van de bevriende familie Swanepoel brengt. De Swanepoels nemen de Kaffer liefderijk op. Zowel voor Jan als voor de meeste leden van de Swanepoel-familie is het verzorgen van een gewonde Kaffer iets vanzelfsprekends. De toekomstige vrouw van Jan, Sannie, "een mooi en enigszins dik meisje", zoals de meeste heldinnen van D'Arbez, heeft medelijden met de "gewonde Basuto": "Arme kaffer! zei Sannie" (p. 12). Voor het gezinshoofd is het verzorgen van de Kaffer deel van zijn christenplichten. De enige die er andere opvattingen op na houdt is broer Piet Swanepoel. "Wat mankeer jou, Jan, om so'n spektakel te maak o'er een kaffer?" vroeg de jonge Piet Swanepoel, die reeds een volwassen man van over de 25 jaar was, en hard van natuur. "Een mens sal dink d'is die koning van Engeland, wat daar by die rivier lê, in plaats van een kaffer. Wat het dit daarop aangekom, als die kerel doodgaan! Die swartgoed is ons al sonde genoeg, en hoe minder van hulle is, des te beter vir ons. Nou het jij die oubaas jammerhart gemaak, en vir ma ook, en hulle sal nou regtig die kaffer gaan oppas net als een witmens" (p. 13).

Voor uitspraken als die van Piet heeft D'Arbez elders in de reeks begrip. Je moet zoiets binnen zijn tijd verstaan, zegt hij dan. Hier worden de uitspraken echter in de mond gelegd van iemand die niet alleen "hard van natuur" is, maar die verderop in het verhaal deserteert uit het leger van de Vrijstaatse boeren als die tegen de Basuto's ten strijde trekken (p. 126). Piets woorden worden door zijn zus Sannie bovendien met een verwijzing naar de barmhartige Samaritaan weerlegd (p. 13). Later in het verhaal oogst de familie Swanepoel de beloning van haar barmhartigheid als de Basuto's de Vrijstaat aanvallen. Dankzij de geredde Kaffer Tsekelo die de zoon is van het stamhoofd van de Basuto's, wordt hun huis gespaard. De oude Swanepoel merkt hierover op: "Zalig zijn de barmhartigen, want hun zal barmhartigheid geschieden" (p. 90). Later sparen Jan en Tsekelo elkaar nog eens in een nachtelijke confrontatie. Al met al propageert de subplot de opvatting dat morele en godsdienstige plichten over rassengrenzen heen reiken.

Hiermee in strijd is een hoofdstuk dat los van de fictieve subplot de historische waarheid wil vertellen. Daarin wordt het geval van een naïeve Kapenaar verteld die ervan uitging dat de Kaffers hem niets zouden doen als hij ze niets

deed en prompt door hen gedood werd (p. 96). Een gelijksoortige anecdote betreft twee Transvalers (p. 150-1). In de representatie van het historische gebeuren met commandant Weppener als centrale historische figuur, is de boodschap dus: pas op als je te maken krijgt met Kaffers, ze zijn niet te vertrouwen. Ook verder sluit de historische representatie over de Basuto-oorlog aan bij het historische totaaloverzicht in de Zuid-Afrikaansche Historie-Bibliotheek. Dankzij de "negervriend", de Engelse gouverneur Wodehouse ontstaat er een grensgeschil met de Basuto's over land waarop de rechten van de Basuto's overigens volgens D'Arbez heel verdedigbaar zijn (p. 40). Desondanks zijn niet de Basuto's, maar de Vrijstaatse boeren binnen de voorstelling van de historische werkelijkheid in *Zwart en wit* de sympathieke partij.

Men herinnere zich dat het Afrikaner geschiedbeeld volgens het standaardbeeld dat de historici hebben opgesteld, een vaste rollenverdeling kent. De Engelsen en de zwarten zijn daarin altijd de schurken en de Afrikaners en hun voorouders de helden. Dit beeld wordt maar gedeeltelijk gevonden in de Zuid-Afrikaansche Historie-Bibliotheek.

Terwijl de historici een homogeen beeld projecteren van Afrikaner geschiedschrijving, geeft de Zuid-Afrikaansche Historie-Bibliotheek juist een heterogeen beeld te zien. Dit kan consequenties hebben voor de interpretatie van de ideologie van het Afrikaner nationalisme. Als het zo is dat het werk van D'Arbez grote invloed heeft gehad op de vorming van een Afrikaner geschiedbeeld, en als het geschiedbeeld een belangrijke rol heeft gespeeld in het Afrikaner nationalisme, dan moeten de hier gesignaleerde tegenstrijdigheden en hybridische constructies terug te vinden zijn in de ideologie van het Afrikaner nationalisme. Gezien de populariteit van de Zuid-Afrikaansche Historie-Bibliotheek is er in elk geval voldoende reden om het standaardbeeld van Afrikaner geschiedschrijving op het punt van de homogeniteit ervan te corrigeren.

Historici zouden er goed aan doen ook historische romans te lezen als ze geschiedbeelden willen beschrijven.

Bibliografie

Cilliers, D.H. 1982. *Albert se aandeel in die Afrikaanse beweging tot 1900*. Burgersdorp: Burgersdorpse Seëlkomitee.

Conradie, Elizabeth. 1934. *Hollandse skrywers uit Suid-Afrika. 'n Kultuurhistoriese studie. Deel I (1652-1875)*. Pretoria: De Bussy.

Conradie, Elizabeth. 1949. *Hollandse skrywers uit Suid-Afrika. 'n Kultuurhistoriese studie. Deel II (1875-1905)*. Kaapstad/Pretoria: H.A.U.M./De Bussy.

D'Arbez (J.F. van Oordt). s.d. *David Malan. Een verhaal uit den Grooten Trek*. Amsterdam / Kaapstad: H.A.U.M.

D'Arbez (J.F. van Oordt). s.d. *De familie van den ziekentrooster; of, De Fransche vluchtelingen. Een historisch verhaal uit de 17de eeuw*. Amsterdam/Kaapstad: H.A.U.M.

- D'Arbez (J.F. van Oordt). s.d. *De strijd om recht. Een verhaal uit de dagen van gouverneur Willem van der Stel*. Amsterdam/Kaapstad: H.A.U.M.
- D'Arbez (J.F. van Oordt). s.d. *Liefde en plicht. Een historisch verhaal uit de jaren 1815 en 1816*. Amsterdam/Kaapstad: H.A.U.M.
- D'Arbez (J.F. van Oordt). s.d. *Macht en recht. Een verhaal uit den Transvaalschen Vrijheidsoorlog van 1880-1881*. Amsterdam/Kaapstad: H.A.U.M.
- D'Arbez (J.F. van Oordt). s.d. *Mooi Annie; of, De schipbreukeling*. Een historisch verhaal uit de 18de eeuw. Amsterdam/Kaapstad: H.A.U.M.
- D'Arbez (J.F. van Oordt). s.d. *Onder de Vierkleur. Een verhaal uit den tijd van de Jameson-inval*. Amsterdam/Kaapstad: H.A.U.M.
- D'Arbez (J.F. van Oordt). s.d. *Tusschen berg en zee. Een verhaal uit den strijd der Boeren in Natal van 1838-1841*, Amsterdam/Kaapstad: H.A.U.M.
- D'Arbez (J.F. van Oordt). s.d. *Voor land en volk. Een verhaal uit de jaren 1842-1848*. Amsterdam / Kaapstad: H.A.U.M.
- D'Arbez (J.F. van Oordt). s.d. *Zwart en wit. Een verhaal uit den Vrijstaatschen Basutooorlog*. Amsterdam/Kaapstad: H.A.U.M.
- D'Arbez (J.F. van Oordt) 1902.. *Een vader des volks. Een verhaal uit den Oranje-Vrijstaat van de jaren 1869-1871*. Amsterdam/Kaapstad: H.A.U.M.
- D'Arbez (J.F. van Oordt). 1903. *Aan Tafelbaai's strand; of, Twintig jaren uit het leven van een Kapenaar. (1791-1811)*. Amsterdam/Kaapstad: H.A.U.M.
- D'Arbez (J.F. van Oordt). 1913. *Bladen uit de geschiedenis onzer voorouders, gevolgd door, De twee zusters*. Kaapstad, Pretoria, Johannesburg: H.A.U.M. / De Bussy.
- D'Arbez (J.F. van Oordt). 1918. *Antje de boerin. Zuidafrikaans histories verhaal uit de jaren 1654-1662*. Pretoria, Amsterdam, Kaapstad: H.A.U.M./ De Bussy.
- D'Arbez (J.F. van Oordt). 1918. *De nichtjes van de kommandeur. Een histories verhaal uit de jaren 1652-1656*. Pretoria, Amsterdam, Kaapstad: H.A.U.M. / De Bussy.
- D'Arbez (J.F. van Oordt). 1919. *Van klerk tot goeverneur; of, Het leven en het bestuur van Goeverneur Rijk Tulbagh*, Pretoria, Amsterdam, Kaapstad: H.A.U.M. / De Bussy.
- D'Arbez (J.F. van Oordt). 1920. *De dochter van de zeekapitein. Een histories verhaal*. Pretoria, Amsterdam, Kaapstad: H.A.U.M. / De Bussy.
- D'Arbez (J.F. van Oordt). 1920. *De grensbewoners. Een histories verhaal uit de eerste en tweede opstand te Graaff-Reinet in de jaren 1795 en 1799*. Pretoria, Amsterdam, Kaapstad: H.A.U.M. / De Bussy.
- De Wet, P.J.T. s.d. *Eeu fees- en gedenkboek Burgersdorp, 1846-1946*. Kroonstad: Oranje Vrystaat Afrikaanse Pers.
- Dreyer, A. 1916. *Zuid-Afrikaansche monumenten album*. Kaapstad: Van Tonder.
- Nienaber, P.J. 1936. *D'Arbez as skrywer*. Pretoria: De Bussy.
- Taine, H. s.d. *Histoire de la littérature Anglaise*, Tome premier. Parijs: Hachette.
- Thompson, Leonard. 1962. Afrikaner nationalist historiography and the policy of apartheid, *Journal of African history* 3: 125-141.

Van Jaarsveld, F.A. 1961. *The awakening of Afrikaner nationalism*. Kaapstad: Human & Rousseau.

Van Jaarsveld, F.A. 1964. *The Afrikaner's interpretation of South African history*. Kaapstad: Simondium.

Departement Afrikaans en Nederlands
Universiteit van Stellenbosch

“VERNEGERING DER ZINNEN”: VLAAMSE TROPENDRAMA’S IN DE JAREN DERTIG

Abstract

Frans Demers (ps. of Frans Beckers), introduced the colonial space of the Belgian Congo into the field of Flemish literature. Most of his “tropical plays” were acclaimed by prominent critics, performed by well known theatre companies in Antwerp, Ghent and Brussels, and rewarded with great public success. They are analysed here in the context of a “theatre crisis”, caused by specific social-political factors, competition from the cinema and professional sports events. On the level of content and performance, Demers’ plays unfold a psycho-sexual discourse committed, above all things, to the soldierly-elitist reconstruction of masculinity. The colonial space appears to be a necessary alibi to stage the fears and desires of Western society confronted with landslide transformations in the spheres of class, race, gender and sexuality.

Wie in literatuurgeschiedenissen speurt naar het moment waarop de voormalige kolonie Belgisch-Kongo in de Vlaamse letterkunde haar intrede doet, stuit slechts in een paar gevallen op een summiere verwijzing. En wel naar twee auteurs van zgn. “tropendrama’s” in de jaren dertig: Sylva de Jonghe en Frans Demers. Ze liepen school op hetzelfde Atheneum, waren zes jaar lang koloniaal ambtenaar en verdienden daarna allebei hun brood als journalist (stilaan verzeilend in politiek vaarwater waar ik het verder nog over heb).

Alleen Frans Demers (pseudoniem van Frans Beckers) had in die tijd enige literair-canonieke status: zijn werk werd door invloedrijke theatercritici welwillend en vaak enthousiast onthaald. Na de oorlog, vanaf 1948, sloeg de auteur onder het nieuwe pseudoniem Johan Mark Elsing vanuit het Zwitserse bergland andere wegen in, althans wat genre- en deels ook publiekskeuze betreft, met reisreportages en luisterspelen voor Duitstalige media, populaire avonturenverhalen en exotische kinderboeken. Na een eerste verblijf van zowat een jaar in Zuid-Afrika, anno 1955, verscheen overigens ook nog de probleemroman *Katewa* (1959), over blank-zwarte liefdesperikelen in het toenmalige Transkei. In wat volgt beperk ik me echter tot het dramatische werk van vóór het eind van de tweede wereldoorlog.

Theater en samenleving na 1930

Keren we terug naar 1930. Temidden van een wereldwijde recessie behaalt Hitlers NSDAP, na een regeringscrisis over het stelsel van werkeloosheidsuitkeringen, een eclatant verkiezingsresultaat. Het naburige België viert intussen het eerste eeuwfeest van zijn onafhankelijkheid met plechtigheden en volksvermaak. De Vlaamse ontvoogding binnen het franstalig gedomineerde machtsbestel zet in oktober een nieuwe stap met de vernederlandsing van de Rijksuniversiteit van Gent. Intussen kent de havenmetropool Antwerpen met de derde Wereldtentoonstelling uit haar geschiedenis een toeloop van jewelste. Een maand na de opening (half april 1930) moet de Koninklijke Nederlandsche Schouwburg van de Scheldestad het speelseizoen voortijdig afbreken wegens lege zalen. Gelukkig hebben 75 vertoningen van de Vlaamse plattelandsklucht *De wonderdokter*, maar ook het tropenspel *Blanke ballast* van Leon Gordon een stukje van het verlies gecompenseerd. Van dan af is alom sprake van een "crisis van het theater", die na 1934 een hoogtepunt bereikt, en waaraan ook de toenemende concurrentie van het professionele sportgebeuren en de bioscoop (met de eerste klankfilms) debet zijn.

Traditioneel is het Vlaamse toneelvennootschap tot de tweede wereldoorlog in grote mate een zaak van amateurgezelschappen voor een volks publiek dat degelijk onderwijs in de eigen taal ontbeert, terwijl de verfranste burgerij zich in de behoorlijk gesubsidieerde operahuizen van Gent en Antwerpen aan de mondaine rituelen van ware kunst overgeeft. De officiële Nederlandstalige schouwburgen werven hun onderbetaalde acteurs, mét bijbaantjes maar zónder opleiding, uit de amateursfeer. Zeer krappe middelen nopen ook tot de programmatie van Amerikaanse zedenkomedies en Duitse kluchten. In de jaren twintig ondernemen een paar nieuw aantredende regisseurs en directeurs een poging tot intellectualisering en professionalisering. Zij maken komaf met de dominantie van het lyrisch toneel, de operette en de revue, en programmeren een tekstgericht kwaliteitsrepertoire, uit didactische en cultuurideologische overwegingen, én onder invloed van de expressionistische vernieuwing in het buitenland. In die context promoot Karel van Rijn in Gent onder meer het werk van Jan Fabricius, in Nederland dé auteur van koloniaal drama, wiens stukken ook in Antwerpen op grote belangstelling kunnen rekenen. Maar zodra de publiekscijfers opnieuw een schrikbarende duik nemen, wordt Van Rijn in 1931 vervangen door de directeur van de razend populaire Nieuwe Cirkusschouwburg. Deze man opent het seizoen met de Amerikaanse showoperette *The Desert Song*, in een werveling van exotische decors, Arabische kostuums en een koor van girls. Hij is het die, naast de Antwerpse KNS, voor de creatie van Demers' eerste tropendrama's zal zorgen.

De programmatie van werk als dat van Fabricius en Demers past ongetwijfeld in een strategie waarmee noodlijdende schouwburgen tijdens het interbellum het publieksverlies aan de cinema en andere massaspektakels pogen in te dijen. De belangstelling voor het exotische en het koloniale is immers ook

in de beeldcultuur van die periode een dominant en populair gegeven: zelfs stripheld Kuifje trekt in 1931 naar Kongo. Trouwens: de fotografie en de film zijn sinds hun ontstaan door dit soort belangstelling gemarkeerd, in nauwe wisselwerking met wat levensgroot op de Wereldtentoonstellingen en Internationale Koloniale Tentoonstellingen te bekijken valt: heuse Afrikaanse dorpen, compleet met warempel "echte negers". De controverse, in 1931, rond de Amerikaanse natuurdocumentaire *Afrika spreekt*, waarin een Oegandese zwarte tijdens de opnamesafari al even levend verscheurd wordt door een leeuw, of het aansluitende succes van de Tarzan-films en van Josephine Baker, maken telkens weer duidelijk wat de bekoorlijke kern van het exotisme is: erotiek en duister-wilde natuur, als uitdagende krachten die elke rationele orde en beheersing vaak gewelddadig op de proef stellen. Het zijn ook de centrale ingrediënten van Demers' stukken die, in tegenstelling tot die van Fabricius, niet zozeer een discours over specifiek-koloniale verhoudingen ontplooiën, maar veeleer een psychoseksueel discours dat langs een omweg het Europese avondland encenseert: een avondland dat door sociale en culturele aardverschuivingen wordt geteisterd, waarin de doorbraak van een witteboordencultuur traditionele klassescheidingen verder problematiseert, waarin een amazonenleger van "moderne vrouwen" (werkend op kantoor, autorijdend, sigaretten rokend) het mannelijke handelsmonopolie op het publieke forum bedreigt, waarin de angst voor het losbandige lichaam en voor de materialiteit van de geschiedenis met soldateske pantsering wordt bezworen.

Exemplarische Eva's

Reeds in het eerste koloniale werk, vijf eenakters die in 1930 verschijnen, is de strijd der seksen, al dan niet triangulair, de feitelijke kern van de intrige (Demers, 1930a). Een oer-Vlaams intermezzo uit hetzelfde jaar is de met Jan Melis geschreven drama-bewerking van de legende rond hertogin *Genoveva van Brabant* (1930b), waarvan ook een vertaling in het Afrikaans bestaat (1969). Genoveva die, verstrikt in een amoreus machtskluwen, onterecht van overspel wordt beschuldigd, door haar beulen uit ontroering van de doodstraf gespaard blijft, en na een bosverblijf en de verschijning van een miraculeus hert met eetherstel kan terugkeren. Nog in 1930 voltooit Demers zijn eerste spel uit de tropen in drie bedrijven, *Eva* (1931a). Het stammoederlijke titelpersonage is de ontevreden, want onbevredigde vrouw van Hans Dumont: een kille, workaholic ambtenaar die het in de kolonie voorbeeldig ver wil schoppen. Bij hun aankomst in de gewesthoofdplaats waar hij een nieuwe taak heeft gekregen, vinden zij er een complete chaos, aangericht door de interim-beheerder Herman Veere. Veere, die overigens de leeftijd van de auteur krijgt toegedicht, is verslaafd aan alcohol en aan zijn zwarte huishoudster Maseka.

Al gauw laat tussen Herman Veere en Eva een zo lang ontbeerde ware liefde op, een verboden liefde die Herman nadrukkelijk in oppositie plaatst met de

“zoete illuzie” van het geluk, en met “alle conventies”. Hun eerste ontmoeting is voor hem een epifanie: in haar weemoedig-grijze ogen leest hij “een innig medelijden” dat hem meer dan ooit bewust maakt van zijn eigen verval - verval dat heet een “noodlottig gevolg van de deugdelijke opvoeding en de schoone principes, ballast meegebracht uit mijn lieve Vaderland.” Zijn zwaarste nederlaag heeft hij te danken aan “de bedwelming van de inlandsche vrouw [...] Het schoonste, het heerlijkste wat de vrouw pas geeft als de liefde gerijpt is en opengebloeid, dat heb ik hier ploertachtig leeren stelen.” Is Maseka niet meer dan “haar zwarte, ziellooze lijf”, de zinnelijkheid van Eva wordt geprojecteerd in een ervaring met metafysische dimensies. Niettemin staan in dit stuk voor die tijd zeer verregeande uitspraken, bijv. wanneer Eva haar man verwijt een koele egoïst te zijn, “zooals alle mannen, vooral in wat er je nog van je liefde overblijft [...] Het is me soms of je me verkracht...” Als aan het slot Hans Dumont de minnaar van zijn vrouw wil neerschieten, werpt Eva zich als schild tussen beide mannen op. Gebroken stapt Hans onder de tropenregen het nachtelijke oerwoud in. Dat symbolistische oerwoud naast de scène van de koloniale huiskamer is net zoals het peloton zwarten achter Maseka niet meer dan wat couleur locale in een tijdloos-blank driehoeksdrama. Een drama volgens het motto dat Demers ontleent aan zijn Franse tijdgenoot Edmond Sée, die een compromisloos theater van de wreedheid onzer sentimenten voorstaat.

Het zwakke geslacht...

Dit devies is blijkbaar ook een richtsnoer voor het volgende stuk, dat in 1931 verschijnt: *Het zwakke geslacht* (Demers, 1931b). Jeanne Loop begint als frontverpleegster tijdens de eerste wereldoorlog een liefdesrelatie met de gewonde soldaat Frank Delpont. Voor hem is die relatie niet meer dan een tussendoortje, want na zijn herstel vertrekt hij zonder haar in te lichten naar de kolonie. Jaren later slaagt Jeanne er in om ook naar Afrika te worden uitgezonden, en wel naar de plek waar Delpont verblijft met nog zeven kolonials. Jeanne is bij haar aankomst de eerste en enige blanke vrouw. Al is ze niet zo jong meer, en door brandwonden verminkt in het aangezicht, de mannen vallen de één na de ander voor haar, om vervolgens door haar vertrappt en vernederd te worden. Met de woorden van een criticus: “De post is weldra als een stal vol hitsige dieren waarop zij met onverholven verachting nederziet” (De Geest, 1934: 97). Jeanne's wraak, waarmee ze het zwakke mannengeslacht in amoreel cynisme glorieus overtreft, richt zich tenslotte op Delpont zelf. Die wordt herleid tot een aan morfine verslaafde waanzinnige, maar slaagt er toch nog in om haar te wurgen. Dit onder het oorverdovend getsjirp van krekels.

Het zwakke geslacht wordt door de behoudende katholieke kritiek als verderfelijker de grond in geboord. Velen vinden het een al te zwoel, pessimistisch, misselijk makend stuk van laag allooi, dat beter niet kan worden opgevoerd. In de zeer katholieke *Tooneelgids* van 1 mei 1932 heeft Alois de Maeyer het over

“clichéwerk”, “alkove-theater met een koloniaal vernisje”, een “mestpoel” die alleen maar walg kan oproepen (De Maeyer, 1932). Cultuurpolitieke bemoeienissen zorgen ervoor dat een toegezegde creatie door de Koninklijke Nederlandsche Schouwburg van Antwerpen niet in 1932, maar pas eind 1936 door kan gaan. Bij die gelegenheid spreekt Mark Belloy in de Brusselse liberale krant *Het Laatste Nieuws* van “een van de sterkste, zooniet het sterkste stuk van Demers. Met al zijn bittere wrangheid, met al zijn cynisme en zijn lugubere passage’s is dit machtige werk van een meeslepende tragiek” (Belloy, 1936). Vijf jaar eerder heeft deze criticus m.b.t. Eva al zijn appreciatie laten blijken: “Hier primeert het algemeen menselijke, hier geen geschermd met dorpstoestanden en specifiek-Vlaamsche situaties, maar zielekonflikten gezien en neergeschreven door iemand die den moed heeft gehad de enge grenzen van het doodgewone en voor de hand liggende te overschrijden” (Belloy, 1931).

De koloniale ruimte als alibi

Is het koloniale aspect van Demers’ werk dan inderdaad een decoratieve, volmaakt vervangbare vernislaag? Neen, de koloniale lokatie is een noodzakelijk alibi waarbinnen de schuldbeladen nachtzijde van de westerse moderniteit zich onder dwang van extreme condities pas echt kan openbaren. Een excuusruimte om de taboes van het narratieve theaterrealisme te doorbreken. Getuige twee citaten uit *Het zwakke geslacht*: “Het blootleggen van alle individueel leven is een specialiteit van de tropen”. En: “Je weet niet wat het is als het verlangen je hier in de tropen te pakken krijgt”. Of zoals witte pater Arthur Verthé schrijft over zijn leerschool Kongo: “bij het aanvoelen van dit land, met gans zijn naakt primitief stadium, komen we ineens tot verschrikkelijke ontdekkingen: de oerbeginselen van het menselijke denken op de grens van zijn dierlijk bestaan. En we weten meteen dat onder de laag van onze westerse beschaving, van onze eigen beschaving, dat oerbeginsel nog leeft. We waren het kollektief vergeten. En nu worden we gekonfronteerd” (Verthé, 1959: 33-34). Verthé sluit daarmee aan bij het christelijk existentialisme, waarvan de wortels in het interbellum moeten worden gezocht: in Karl Jaspers’ filosofie van de grenservaring en in het filosofisch en dramatisch oeuvre van Gabriel Marcel.

De koloniale ruimte stelt vooral de identitaire continuïteit, verbonden met bloed en bodem van het moederland, zwaar op de proef. Binnen het literaire domein staat het exotisme dan ook in een ambivalente spanningsverhouding met de heimattraditie, zoals in de minnelijerik het verlangen als queeste op gespannen voet leeft met het sedentarisme van de vervulling. Daarom zwalpt Demers, die als adolescent in de jaren twintig heeft gedebuteerd met heimatliteraire prozaschetsen, tussen distopie en utopie, tussen stuurloos defaitisme en militant nationalisme. Daarom hebben de mannenfiguren in zijn tropendrama’s faustische allures, behept als ze zijn met angst en fascinatie voor wat Sylva de Jonghe noemt “dit overdadig leven” dat als een “orgie” “in den eeuwenouden en rotten

humus gedijt” (De Jonghe, 1938). Vandaar ook Demers’ paradoxale, vaak dubieuze vrouwbeeld, waarin de historische polemieken over de wenselijkheid van de blanke vrouw in de kolonie weerspiegeld worden. Zo schrijft Alfried de Geest in 1934: “Het valt niet te betwisten dat de vrouwelijke invloed, wat stoffelijke verzorging, huisvesting, en bestrijding van drankmisbruik betreft, weldadig is, maar van een anderen kant verwekken ijdelheid en afgunst tegenover koloniale zusters [...] veel oneenigheid en krakeel”. Hier speelt een nefaste sociale situatie. “In elke welgeordende maatschappij leven de verscheiden standen harmonisch naast elkaar, zonder zich te versmelten”, en zo hoort het ook. “Alle mensen zijn gelijk als mensen, maar niet als sociale groepen [...]. Vermenging en verwarring der standen brengt wanorde teweeg, niet enkel op sociaal, maar ook op geestelijk en zedelijk gebied. De koloniën zijn er treffende voorbeelden van.” (De Geest, 1934: 67-68).

De halfbloed en het “rassenprobleem”

In 1932 publiceert Demers *De halfbloed*. Jean Joubart - Belgische vader, Kongolese moeder - heeft jaren in Europa verbleven, en leidt in de kolonie een reizen expeditiekantoor. Hij wil liever niet aan zijn Afrikaanse afkomst herinnerd worden, zeker niet in het bijzijn van inlanders, omdat daarmee zijn natuurlijke autoriteit als schijnbaar-blanke op het spel wordt gezet. Maar ook zijn echt-blanke ondergeschikten blijken zijn gezag niet au sérieux te nemen: zij willen in wezen niet bevolen worden door een “halve neger”. Het hele stuk gaat eigenlijk over dit soort machtsverhoudingen. Een prominente rol speelt de zwarte opstandeling Mandefu. Die slaagt er beetje bij beetje in om Joubart terug uit het blanke milieu los te weken en hem voor de inlandse zaak te winnen. Intussen poogt Joubarts adjunct Vergoot om de vrouw van zijn baas in te pikken. Hij zet de gestalte van de amorele Übermensch uit vorige stukken voort: hij heeft het over de “arme, oude gecompliceerde Europeesche beschaving” die de waarheid van het leven verdoezelt onder al te veel verheven gevoelens. Maar hij hangt ook de stelling aan “dat de halfbloed een wezen is, dat in zich zelf het minderwaardig element van het negerras meesleept” en dat bij verdere vermenging het blanke ras “voor eeuwig [...] zal verbasteren”; en rasverbastering is “een ongeneeslijke kwaal”, dus “een vreeslijker plaag dan oorlogen of epidemieën”. Aansluitend raakt ook Joubart zelf van dit standpunt overtuigd, daarbij uitdrukkelijk verwijzend naar de experimenten en bevindingen van de negentiende-eeuwse Oostenrijkse plantkundige Gregor Mendel. Het indigenisme van Mandefu, hoe vernietigend ook in zijn kritiek op de blanke kolonisator, sluit daar wonderwel bij aan. Toch zorgt zijn verschijning voor enig wenkbrauwingefrons. Na de creatie van het stuk verzucht een criticus van *De Nieuwe Gazet* dat Demers er ook “een propagandawerk voor zelfbestuur” van heeft gemaakt. Dat acteur Van Thillo blijkbaar zijn best heeft gedaan om het personage Mandefu een meer dan karikaturale uitbeelding te geven, levert de nodige racistische schamperheden op:

“Er zijn blanken, die slechts hun huid zwart te maken hebben om een perfecte neger te zijn, maar de heer Van Thillo is te schoon om voor een Congolees te passeeren. Voor de rest was alles met hem in orde.” (E.V.D., 1933).

K.Z.25, of de vlucht naar het nazisme

Na een komischer stuk, een nieuwe eenakter en twee prozaboeken vol Afrikaans avontuur, schrijft Demers in de periode 1937-38, behalve een prijswinnende toneelversie van Hendrik Conscience's *De leeuw van Vlaanderen*, het drama *K.Z.25* (1939). Het wordt gepubliceerd en gecreëerd in 1939. Later dat jaar verschijnt nog *Het huis in den storm*, naar *Wuthering Heights* van Emily Brontë. *K.Z.25* is de naam van een vliegtuig dat met een select groepje passagiers de eerste officiële luchtverbinding tussen Brussel en Belgisch-Kongo moet inaugureren, maar met motorpech in de zuidelijke Sahara neerstrijkt. Wat volgt is een door zijn onvoorzien profetische karakter soms macabere allegorie, waarin met de economische en politieke wereld van net vóór de oorlog wordt afgerekend. Held is Demers' gedroomde alter-ego Willem Koene, een dichter (hij heeft romans geschreven en toneelstukken) die zich ontpopt tot “natuurlijke” leider-in-nood. Dankzij zijn autoritaire optreden (waarbij ook een dode valt) wordt een groot deel van het gezelschap gered, maar erkenning wordt hem op de officiële receptie na afloop niet gegund: men voert hem voor gek verklaard af. Opvallend is de revolutionaire, anti-kapitalistische en anti-burgerlijke toon van deze proto-nazist, waarbij vooral de gezant van de minister en de directeur van de luchtvaartmaatschappij het als representanten van de bestaande machten moeten ontgelden. In een dialoog met zijn oude liefde Fanny, in gezelschap van haar echtgenoot Rozenberg de enige vrouw aan boord, belijdt Koene zijn jüngeriaanse levensfilosofie: “Als alles kalm en gewoon is, voel ik me sterven. Ik haat de gladde, domme, konventioneele wereld. Ik wil vechten, vechten, vechten... zoals hier nu tegen de elementen, die op ons drukken.”

‘Veelbetekenend zijn Koenes tirades aan het adres van Rozenberg. “Mevrouw Rozenberg was vroeger mijn eigendom. Ze heeft zich aan u verkocht en het ligt inderdaad in mijn bedoeling haar rekenschap te vragen voor haar verraad.” Als Rozenberg poogt zich meer water toe te eigenen dan waar hij net als iedereen recht op heeft, kiest ook Fanny tegen hem partij voor Koene. Koene probeert te demonstreren dat Rozenberg in zijn egoïsme zelfs afstand wil doen van zijn vrouw: “Ik kan van hem krijgen al wat ik wil voor die twee liter water. Hij is een geboren sjacheraar, uw Rozenberg. Alles is te koop bij mannen van zijn soort” Net vóór de slotscène voltooit Koene tegenover Fanny zijn belijdenis: “Pas nu maar heb ik mezelf ontdekt, nu weet ik waar mijn weg is. [...] Ik heb voor de eerste maal van mijn leven tegenover die klasse van de maatschappij gestaan, die ik het meest veracht. Ik heb het aangedurfd met haar te vechten. Ik heb overwonnen. Met die kracht in mij durf ik nu het leven aan [...]; maar den weg dien ik gekozen heb wil ik alleen opgaan. [...] In het avontuur dat wij samen

doormaakten heb ik den zin van de waarachtige liefde ontdekt. Het kleinburgerlijk geluk dat voor u een behoefte is, zal ik u nooit kunnen schenken. Ik wil u geen tweede maal verliezen. Daarom vertrek ik ditmaal met het beste van uzelf, uw hart en uw ziel, die ik voor altijd meeneem; de rest [Fanny's lichaam dus] laat ik aan mijnheer Rozenberg. Zoo sterk ben ik nu geworden."

Dit zijn woorden van nauwelijks enkele weken na de Kristallnacht, acht maanden vóór het begin van de Tweede Wereldoorlog. Demers is intussen lid van de nazi-gezinde Duitsch-Vlaamsche Arbeidsgemeenschap, opgericht in 1936. Hij zal weldra aansluiten bij de Nationaal-Socialistische Vlaamsche Arbeiderspartij, en vervolgens bij de Algemeene SS Vlaanderen. Een halfjaar na de inval van Hitlers troepen in België neemt hij deel aan een propagandareis door Duitsland en bezet Polen. Zijn bezoek aan de joodse ghetto's beschrijft hij als een aanslag... op het reukorgaan (in het manuscript *Naar Oostland*, berustend bij de Krijgsraad van Brussel, die Demers in 1945 bij verstek ter dood veroordeelde). Willem Koene, strijder voor een Nieuwe Tijd, is in zijn anti-semitische en anti-democratische trekken een prefiguratie van de SS-held uit het resoluut nazistische stuk *Wederopstanding* dat in 1943 verschijnt in het maandblad *De Vlag*. Maar al in *K.Z.25* heeft Demers afgerekend met wat in zijn kringen het verfoeilijke pessimisme is gaan heten. In het collaboratietijdschrift *Westland* anno 1944 verheugt Peter Wils zich over het feit dat de Vlaamse koloniale literatuur toch ook voorbeeldige personages te bewonderen geeft: mannen "wier gezond levensgevoel en daadkrachtige natuur over de vernegering der willoozen zegevieren". Met *K.Z.25* heeft Demers alvast zijn steentje bijgedragen; het is gelijk ook zijn laatste tropenspel. Al komt die term niet meer in de ondertitel voor. In zijn toneelaanwijzing bij de slotscène stelt de auteur: "De bedienden die in dit bedrijf optreden mogen, maar moeten geen negers zijn."

Bibliografie

- Belloy, Mark. 1931. [Bespreking van Frans Demers, *Eva*.] *Het Laatste Nieuws*, 25 oktober.
- Belloy, Mark. 1936. [Bespreking van Frans Demers, *Het zwakke geslacht*.] *Het Laatste Nieuws*, 12 november.
- De Geest, Alfried. 1934. *Frans Demers en zijn exotisch tooneel*. Antwerpen: Janssens.
- De Jonghe, Sylva. 1938. *Het koloniale in de literatuur*. Turnhout: Van Mierlo-Proost.
- De Maeyer, Alois. 1932. [Bespreking van Frans Demers, *Het zwakke geslacht*.] *Tooneelgids* (Bijvoegsel), 18(9), 1 mei, p.45.
- Demers, Frans. 1930a. *Koloniaal tooneel*. Antwerpen: Janssens.
- Demers, Frans en Melis, Jan. 1930b. *Genoveva*. Antwerpen: Janssens.
- Demers, Frans. 1931a. *Eva*. Antwerpen: Janssens.
- Demers, Frans. 1931b. *Het zwakke geslacht*. Antwerpen: Janssens.

- Demers, Frans. 1932. *De halfbloed*. Antwerpen: Janssens.
- Demers, Frans. 1939. *K.Z.25*. Mechelen: Van Geel.
- Demers, Frans en Melis, Jan. 1969. *Genoveva* (vertaald door A.F.Carinus-Holzhausen). Johannesburg: DALRO.
- Elsing, Johan Mark. 1959. *Katewa*. Antwerpen: De Goudvink.
- E.V.D. 1933. [Bespreking van Frans Demers, *De halfbloed*.] *De Nieuwe Gazet*, 23 januari.
- Verthé, Arthur. 1959. *Vlamingen in Kongo. Hun werkende aanwezigheid en hun innerlijke kultuurstrijd*. Leuven: Davidsfonds.
- Wils, Peter. 1944. [Bespreking van Sylva de Jonghe, *Waanzin in de tropen*.] *Westland*, 2(3), januari, pp.184-185.

Letterenfaculteit Tilburg

DIE NUWE VERGELYKENDE SINTAKSIS: IMPLIKASIES VIR DIE VERHOUDING TUSSEN AFRIKAANS EN NEDERLANDS.

ABSTRACT

As far as linguistics is concerned, the relevance of Dutch studies for a study of Afrikaans is commonly held to be severely limited. However, in view of the increased importance attached to comparative approaches in generative syntax, studies of the syntax of Dutch have become indispensable to the present day study of the syntax of Afrikaans. It is in this area that the study of Dutch also has an invaluable contribution to make to the scientific linguistic study of the other indigenous languages of South Africa.

Inleiding¹

Die doelstelling met hierdie artikel is om 'n bepaalde leemte te belig in die Neerlandistiek soos wat dit vandag in Suid-Afrika bedryf word. In 'n poging om ook aan nie-taalkundiges aan te toon dat 'n studie van die formele teoretiese Nederlandse sintaksis vandag, meer as ooit, veel het om by te dra tot die studie van Afrikaans en omgekeerd, dat 'n studie van formele, teoretiese Afrikaanse sintaksis ook die Nederlandse taalkundige kan baat, word spesifieke sintaktiese analises binne hierdie beperkte opset slegs ter illustrasie gebruik en dan wel in 'n heel vereenvoudigde vorm. Sulke uitvoerige analises, berug vir die hoeveelheid agtergrondkennis wat hul veronderstel, kan wel gevind word in werke wat in die artikel genoem sal word. Hierdie analises illustreer by uitstek die vrugbare interaksie wat op sintaktiese gebied tussen Nederlands en Afrikaans kan bestaan.

Soos wat die Neerlandistiek in Suid-Afrika vandag bedryf word, bestaan daar geen twyfel oor die posisie van die letterkunde binne hierdie vakgebied nie. Enige studie wat 'n Nederlandse of Vlaamse literêre teks betrek, sy dit vanuit 'n literêr-teoretiese, historiese, vergelykende of watter ander oogpunt ookal, word sonder meer, en heeltemal tereg, beskou as (i) behorende tot die vakgebied van die Neerlandistiek, en (ii) as sodanig relevant vir die studie van Nederlands en dikwels ook van Afrikaans in Suid-Afrika.

Dieselfde geld egter nie vir die taalkunde nie. Daar bestaan klaarblyklik plaaslik die wydverspreide opvatting dat "...de historiese taalkunde is het enige (my klem - J.M.) vakgebied binnen de taalkunde waar de Neerlandistiek inhoudelijk een rol

---

¹ Ek wil graag my erkentlikheid uitspreek teenoor prof. dr. W. de Geest (Emeritus professor, Katholieke Universiteit Brussel) vir sy insiggewende kommentaar op 'n vroeër versie van hierdie betoog. Die inspirasie daarvoor kom uit 'n verslag wat deur hom voorgelê is aan die SWO in Mei 1995 ná 'n besoek aan Suid-Afrika as 'n buitelandse navorsingsgenoot.

speelt.” So word dit altans gestel in die motivering wat voorgelê is¹ ter ondersteuning van die keuse van ’n tema rondom die ontwikkeling van Afrikaans vir die Werkswinkels in Neerlandistiek (Januarie 1996). Behalwe die historiese taalkunde, het ook sosiolinguistiese werk ’n mate van legitimiteit, hoewel nie dieselfde prominensie as die letterkunde nie en verreweg nie die prominensie wat dit as subdissiplines binne die taalkunde verdien nie. Die formele of teoretiese taalkunde, en dan by name sinchroniese studies van sintaktiese verskynsels in die Nederlandse taal van die tipe wat in die brandpunt van internasionale taalwetenskaplike debat staan, word egter nie beskou as behorende tot die Neerlandistiek nie.

Die vraag ontstaan na die oorsprong van so ’n beperkende opvatting dat die Neerlandistiek hoofsaaklik ’n letterkundegebied is. Die term *Neerlandistiek* word leksikografies as volg omskryf²: wetenskap van die Nederlandse taal, lettere, kuns en kultuur; Nederlandse filologie. Laasgenoemde term word op sy beurt gedefinieer as die wetenskaplike studie van ’n vak waarby taalwetenskaplike kennis en metode noodwendige hulpmiddels is. As die term self dan ten minste ’n gelykwaardige status aan die wetenskaplike studie van die taal en die lettere toeken, moet die rede vir die wankelrige posisie van die taalkunde in die Suid-Afrikaanse Neerlandistiek elders gesoek word. Dat die situasie internasionaal heel anders lyk, kan met ’n enkele oogopslag vasgestel word deur te kyk na die aantal taalkundige onderwerpe van bespreking binne ’n wye verskeidenheid van raamwerke by die “7th Interdisciplinary Conference on Netherlandic Studies”, georganiseer deur die “American Association for Netherlandic Studies” (AANS) aan die Indiana Universiteit in Bloomington, 1-5 Junie 1994. Die rede vir die toedrag van sake in Suid-Afrika lê blykbaar in ’n plaaslike eksklusiwistiese tradisie. Bespiegeling oor die oorsprong van hierdie tradisie val buite die bereik van die huidige uiteensetting.

Dit is die sentrale tese van hierdie bespreking dat om die inhoud van die Neerlandistiek in Suid-Afrika te beperk tot letterkundige studie en sosiolinguistiese of historiese studie rondom die ontwikkeling van Afrikaans, ’n verskraling in die hand werk wat ons plaaslike situasie op twee gebiede nadelig raak: (i) dit is tot nadeel van die hedendaagse taalkundige bestudering van Afrikaans, en (ii) dit veroorsaak dat die wetenskaplike studie van die struktuur van die inheemse tale in Suid-Afrika steeds weinig baat by die bedryf van die Neerlandistiek in Suid-Afrika.

Ook omgekeerd is die situasie nadelig: die internasionale gemeenskap word wyer blootstelling aan potensieel waardevolle taalanalises ontnem wat ’n bydrae kan lewer tot die ontwikkeling van die taalwetenskap in die algemeen.

Ten einde so ’n standpunt te motiveer, is dit nodig om baie kortliks in te gaan op ontwikkelinge in die moderne taalkunde oor die afgelope dertig jaar. Sowel die aansien wat die formele taalkunde vandag geniet as die sterk vergelykende aard

¹ Aan die dagbestuur van die SAVN deur die Werkswinkel-organiseerders op 27 Februarie 1995.

² In die *Verklarende Afrikaanse Woordeboek* van Kritzinger, Labuschagne en Pienaar.

daarvan, het implikasies vir die verhouding tussen Afrikaans en Nederlands en uiteindelik tussen Afrikaans/Nederlands en die ander inheemse tale van Suid-Afrika.

Die stand van die formele taalkunde

Dit word vandag wêreldwyd algemeen aanvaar dat formele, teoretiese taalkunde die kern vorm van alle linguïstiese ondersoek - ook van ondersoek in al die meer toegepaste rigtings soos tweedetaalonderrig, geletterdheidstudies en vertalingskwesies. In die teoretiese taalkunde word taalkundige verskynsels op 'n probleemgerigte wyse bestudeer binne 'n teoretiese raamwerk wat aan streng eise moet voldoen.¹ Die teoretiese raamwerk wat homself die afgelope drie dekades deur en deur bewys het as die een wat die beste aan hierdie eise voldoen, is die Generatiewe Benadering.

Sedert die verskyning van Chomsky (1965) se *Aspects of the Theory of Syntax*, word taalkundige navorsing gerig deur 'n stel uitgangspunte wat gelei het, en nog steeds lei, tot 'n merkwaardige verdieping en verbreding van insig in menslike taal in die algemeen en spesifieke tale in die besonder. Soos algemeen bekend, is die uiteindelijke doelstelling van generatiewe linguïstiese teorievorming nie soseer die beskrywing van die grammatika van een spesifieke taal nie, maar eerder die omskrywing van die universele algemene beginsels wat die grammatikas van alle menslike tale onderlê. So 'n omskrywing staan bekend as die Universele Grammatika (UG). Chomsky (1981a:7) beskryf die UG as volg: *Universal grammar may be thought of as some system of principles, common to the species and available to each individual prior to experience.*

So gesien, is die UG 'n beskrywing van die onbewuste taalvermoë waarmee alle mense gebore word. Die teoretiese taalkundige se toegang tot hierdie universele algemene beginsels is egter net deur spesifieke menslike tale. Waar 'n taal eienskappe vertoon wat in alle menslike tale voorkom, behoort hierdie eienskappe waarskynlik tot die UG. Sodanige eienskappe word in die UG opgeneem as **absolute universele**: beginsels wat streng geld vir alle menslike tale.

Waar 'n taal egter eienskappe vertoon wat oor tale heen verskil, word hierdie eienskappe waarskynlik deur die spreker aangeleer op basis van blootstelling aan die spesifieke taal. Sodanige eienskappe kan óf taalspesifiek wees óf dit kan behoort

---

¹ Volgens Botha (1978): (i) moet so 'n teoretiese raamwerk (a) een of meer duidelike en haalbare ondersoekdoelstellings hê wat nie arbitrêr gekies is nie en op 'n rasonale grondslag verdedigbaar is; (b) 'n harde kern van "geniale", insiggewende aannames oor die aard en struktuur van menslike taal hê; (c) in terme van hierdie aannames 'n sisteem van heuristies-vrugbare prinsipes en kategorieë vir die analise van afsonderlike tale bied; (d) intern goed georganiseer en logies coherent wees; (e) sowel in terme van empiriese as sistematiese oorwegings behoorlik geregverdig wees; (f) gepaste, nie-arbitrêre norme vir die evaluering van ondersoekresultate insluit; (g) oor 'n duidelike, uitvoerbare langtermyn-ondersoekstrategie beskik; (h) in die nastreef van die ondersoekdoelstellings daarvan onmiskenbare vordering gemaak het en nog steeds maak.

tot 'n ander tipe universele taalbeginsel van die UG, naamlik beginsels wat oor tale heen varieer binne 'n parameter wat deur die UG vasgestel word.

As 'n voorbeeld van die eerste tipe beginsel noem Haegeman (1994:12) byvoorbeeld die "beginsel van inbedding" wat geld vir alle menslike tale.¹

1. Beginsel van inbedding.

'n Grammatikale sin kan optree as 'n ingebedde sin (bysin) in 'n komplekse sin. Hierdie beginsel word vir Afrikaans geïllustreer aan die hand van die grammatikale sin (2a) en die onderstreepte ingebedde sin in (2b):

2.(a) Hy soek sy boek.

(b) Ek weet dat hy sy boek soek.

Om die tweede tipe beginsel te illustreer, kan die woordorde-parameter ingespan word. Argumentshalwe kan beweer word dat die UG die binêre keuse Werkwoord-Objek (VO) of Objek-Werkwoord (OV) beskikbaar stel vir alle menslike tale. Individuele tale verskil dan van mekaar ten opsigte van die keuse wat uitgeoefen word.² Die kind wat die taal aanleer, sal op grond van die nodige blootstelling aan die individuele taal hierdie parameter op een van die twee moontlikhede stel vir daardie spesifieke taal. 'n Dergelike siening van taalverwerwing as 'n proses van parametervasstelling, vorm die basis van huidige navorsing binne die generatiewe tradisie.

Binne 'n generatiewe raamwerk soos hier geskets, kan die studie van een taal kritieke getuienis oplewer oor die struktuur van 'n ander taal. Chomsky (1986b : 37) verduidelik dat met die doelstelling om 'n universele taalteorie te ontwikkel, die eis ontstaan dat so 'n teorie versoenbaar moet wees met alle bekende empiriese data oor alle menslike tale. Gevolglik sal 'n grammatika van Afrikaans byvoorbeeld, opgestel op grond van 'n spesifieke teoretiese raamwerk, verwerp moet word indien data uit 'n ander taal soos Zulu, onversoenbaar is met hierdie teoretiese raamwerk. Eweneens kan 'n grammatika van Nederlands byvoorbeeld nie standhou indien data uit Afrikaans onversoenbaar is met die teoretiese raamwerk waarbinne die Nederlandse grammatika opgestel is nie. Ter illustrasie kan weereens na die woordorde-verskynsel verwys word. In die tradisie van generatiewe sintaksis (Bach 1962, Koster 1975) word die Kontinentale Wes-Germaanse tale geklassifiseer as OV-tale. As lid van hierdie klas, sou die basiese woordorde van Afrikaans dus weerspieël word deur die ingebedde sin in (2b) hierbo, hier herhaal as (3):

---

¹ Haegeman (1994: 12 fn.6) wys egter wel daarop dat die Beginsel van Inbedding in feite volg uit die meer algemene beginsels van sinsvorming wat in die grammatika opgeneem is.

² Let daarop dat hierdie analise bloot ter illustrasie gebruik word. In die literatuur word verskeie ander moontlike analises voorgelê vir die hantering van woordorde-verskille. Sien byvoorbeeld Kayne (1993) vir 'n meer resente en invloedryke voorstel dat alle tale die onderliggende orde SVO vertoon, wat die binêre woordordeparameter vanselfsprekend sou negeer.

O V

3. dat hy sy boek soek

Die SVO-orde van hoofsinne soos (2a) hier bo, hier herhaal as (4), word dan afgelei deur die V in hoofsinne na die tweede sinsposisie te verskuif:

V O

4. Hy soek sy boek.

In hierdie opsig sou die Kontinentale Wes-Germaanse tale aan die een kant, verskil van Engels (wat genealogies as Wes-Germaanse taal geklassifiseer word) en die Noord-Germaanse tale aan die ander kant. Vir hierdie verskil bestaan daar binne so 'n analise geen verklaring nie.

Meer onlangs word egter beweer dat alle Germaanse tale, insluitend die Kontinentale Wes-Germaanse tale, onderliggende SVO-tale is (Kayne 1993). Op basis van hierdie hipotese is indringende grammatikale analises van Nederlands reeds gedoen, onder meer deur Zwart (1993). Indien relevante analises van Afrikaans nou daarop sou dui dat daar goeie redes is om Afrikaans nie as 'n onderliggende SVO-taal te beskou nie, het dit nie alleen implikasies vir die algemene taalteoretiese hipotese van Kayne nie, maar ook vir Zwart se analises van Nederlands.

Uit die interaktiewe aard van die verhouding tussen die UG en die grammatikas van spesifieke tale volg dit verder dat enige in-diepte studies van die grammatika van een spesifieke taal soos Afrikaans binne die generatiewe benadering kan lei tot die ontdekking van sekere universele eienskappe van menslike taal. So kan woordorde-verskynsels in Afrikaans daarop dui dat sommige tale tog wel onderliggend 'n SOV-orde vertoon en 'daar dus' by implikasie wel sprake is van 'n binêre woordorde-parameter in die UG. Chomsky (1986 b: 8) redeneer naamlik dat enige kennis waaroor die vlot spreker van 'n taal soos Afrikaans byvoorbeeld beskik, wat nie op grond van taalervaring opgedoen kon word nie, die aangebore taalvermoë weerspieël en sodoende 'n kykie bied in die UG. Indien die studie van die struktuur van Afrikaans enige bydrae wil maak tot hoofstroom-taalstudie internasionaal, soos wat sosiolinguistiese en taalhistoriese werk wel doen, moet dringend aangesluit word by die wêreldwye neiging om op sintaktiese gebied binne so 'n generatiewe raamwerk te werk.

Met die ontwikkeling van die generatiewe benadering tot taalstudie, veral oor die afgelope dekade, is 'n enorme hoeveelheid gedetailleerde sintaktiese analises gedoen van 'n wye verskeidenheid tale. Afgesien van Engels, is Nederlands (insluitend die Vlaamse streeksvariëteite van Nederlands) sekerlik die taal wat die intensiefste aan analise onderwerp is deur van die bekendste generatiewe sintaktici van ons tyd: Jan Koster, Henk van Riemsdijk, Hans Bennis, Marcel den Dikken, Teun Hoekstra, Hans den Besten, Liliane Haegeman en 'n menigte ander wat hulself onomwonde Neerlandici noem. Ten opsigte van Afrikaans is daar, om verskeie redes waarvan die akademiese isolasie van die afgelope twintig jaar nie die minste is nie, baie min werk

oor die sintaksis van Afrikaans gedoen.¹ Van wat wel gedoen is, is feitlik niks binne 'n hedendaagse generatiewe raamwerk gedoen nie.² Weens die noue genetiese verwantskap tussen Afrikaans en Nederlands, geld baie van die analyses vir Nederlands met weinig aanpassings net so vir Afrikaans. Op hierdie vlak dus, bied die Neerlandistiek vir Afrikaanse sintaktici 'n kortpad terug na wat internasionaal beskou word as hoofstroom-taalwetenskap. Vanuit so 'n posisie kan Afrikaans 'n besonder waardevolle bydrae lewer, ook tot die wetenskaplike studie van die Nederlandse taal. Dit kan byvoorbeeld, soos reeds genoem, baie ernstige implikasies hê vir 'n grammatikale analise van Nederlands binne 'n Minimalistiese Raamwerk³ indien data uit Afrikaans onversoenbaar sou wees met hierdie raamwerk.

Die nuwe vergelykende sintaksis

Die ontwikkeling van die generatiewe sintaksis oor die afgelope dertig jaar word by uitnemendheid gekenmerk deur 'n toenemende klem op vergelykende werk, d.w.s. werk wat gebaseer is op vergelykings wat getref word tussen die strukture van uiteenlopende tale. In die tradisie van die taalkunde is vergelykende werk natuurlik niks nuuts nie. Daar is 'n lang geskiedenis van kontrastiewe of vergelykende werk wat sy hoogtepunt bereik het in die Vergelykende Filologie van die 19de eeu.⁴ Die doelstelling van hierdie tipe werk was om die ooreenkomste en verskille tussen tale na te gaan, ten einde die verwantskappe tussen tale in terme van taalfamilies uit te druk, asook om vroeër vorme van die taal van oorsprong te reconstrueer. So byvoorbeeld, is dit vandag algemeen bekend dat Afrikaans, Nederlands, Engels, Duits, Yiddish en Fries almal Wes-Germaanse tale is wat, saam met die Noord-Germaanse tale soos Deens, Noors, Sweeds en Yslands die Germaanse taalfamilie vorm. Germaans is op sy beurt 'n dogter van die Indo-Europese taalfamilie,⁵ met

---

¹ Nog 'n moontlike rede lê waarskynlik in die eise van die Suid-Afrikaanse konteks vandag. Die klem val noodgedwonge op sosiaal-relevante navorsing rondom dringende maatskaplike probleme soos ongeletterdheid, tweedetaalonderrig en vertaling in die meertalige en oorwegend agtergeblewe gemeenskappe.

² Daar is natuurlik 'n paar belangrike uitsonderinge soos die werk van Karim Robbers (1992,1993) oor ontkenning in Afrikaans en die voorlopige werk van Oosthuizen en Waher(1994) oor die struktuur van die DP in Afrikaans.

³ Die Minimalistiese Raamwerk (Chomsky 1993, 1994) verteenwoordig die jongste ontwikkelings stadium binne die generatiewe benadering. Vroeër stadiums wat onderskei word, is die Standaardteorie (Chomsky 1965), die Uitgebreide Standaardteorie (Chomsky 1970), Die Hersiene Uitgebreide Standaardteorie (Chomsky 1973, 1977, 1980) en die Regeer- en Bindteorie (Chomsky 1981b, 1986a en 1986b).

⁴ Cf Robins (1967).

⁵ Cf Ruhlen (1976).

Kelties, Italies, Hellenisties, Balties, Slawies en Indo-Iranees as die ander dogterfamilies. Hierdie tipe genetiese klassifikasie van tale is die resultaat van die nougesette vergelykende werk van die vorige eeu.

Waar die doelstelling van vergelykende werk in die vorige eeu histories van aard was, is die doelstelling van so 'n benadering in die generatiewe tradisie psigologies van aard, nl. om die taalkennis van die vlot spreker van 'n taal te beskryf en te verklaar. 'n Dergelike benadering hou in dat die generatiewe grammatikus van 'n spesifieke taal soos Afrikaans, byvoorbeeld, twee take het: (i) om vas te stel watter kenmerke van Afrikaans universeel is (d.w.s. in alle menslike tale voorkom); en (ii) om vas te stel watter kenmerke van Afrikaans taalspesifiek is, en hoe hierdie taalspesifieke kenmerke saamhang met die parameters van die Universele Grammatika.

Hierdie take kan nie uitgevoer word deur na Afrikaans in isolasie te kyk nie. Die generatiewe linguïst sal Afrikaans met ander tale moet vergelyk of kontrasteer ten einde te probeer vasstel in watter mate geïdentifiseerde kenmerke universeel is en in watter mate hulle taalspesifieke keuses, binne die parameters vasgestel deur UG, verteenwoordig. Dit beteken dat selfs die grammatikus wat hoofsaaklik in 'n spesifieke aspek van Afrikaans soos ontkenning, die imperatief of die posisie van die indirekte objek belangstel, buite hierdie een taal sal moet beweeg en kontrastief te werk sal moet gaan. Hierdie nuwe tipe vergelykende sintaksis lei ook tot 'n klassifikasie of groepering van tale, nie op genetiese gronde nie, maar op grond van gedeelde kenmerke. Zwart (1993: 16 fn 20) beskou byvoorbeeld tale met dieselfde stel funksionele kategorieë¹ as behorende tot dieselfde taalfamilie.

Waar die Afrikaanse generatiewe grammatikus vergelykend te werk moet gaan ten einde te kan vasstel watter eienskappe van Afrikaans universeel is en watter taalspesifiek, vorm Nederlands die ideale vergelykingsbasis. Geen vergelyking met Afrikaans is moontlik indien die ooreenstemmende analises vir die ander taal nie ook beskikbaar is nie. Dit is juis hier waar 'n groot probleem lê vir kontrastiewe sintaktiese werk tussen Afrikaans en die ander inheemse tale. Vir Nederlands bestaan die analises egter wel en dan nog in 'n vorm wat vir die Afrikaanssprekende maklik toeganklik is omdat die data toeganklik is. Meer nog: 'n groot verskeidenheid ander tale soos Yslands, Noors, Sweeds en Deens is reeds vergelykend ten opsigte van Nederlands bestudeer. Via Nederlands kry die Afrikaanse grammatikus toegang tot vergelyking met ook hierdie tale. Om so 'n bron geredelik beskikbaar te hê om naas Engels as vergelykingsbasis te dien, is 'n bonus wat die grammatikus van Afrikaans nie durf miskyk nie.

---

¹ Funksionele kategorieë word gestel teenoor leksikale kategorieë. Waar die leksikale kategorieë gevul word deur leksikale items soos naamwoorde en werkwoorde, maak die funksionele kategorieë o.a. voorsiening vir fleksiemorfeme wat byvoorbeeld tyd of "agreement" aandui.

Implikasies vir die ander inheemse tale

Wat betref die ander inheemse tale van Suid-Afrika soos Xhosa en Zulu, is daar reeds verskeie pogings op gang om die strukture van hierdie tale binne 'n generatiewe raamwerk te beskryf en te verklaar.¹ In hierdie verband kan Nederlands, as 'n taal wat in assosiasie met Afrikaans geredelik toeganklik is vir baie Suid-Afrikaners, dieselfde rolle speel as wat reeds ten opsigte van die studie van Afrikaans beskryf is: (i) as 'n toeganklike "brug" tot die jongste ontwikkelinge in die moderne teoretiese taalkunde; (ii) as 'n vergelykingsbasis naas Engels.

Wat hier addisioneel interessant is, is dat tale soos Xhosa en Zulu natuurlik tot 'n heel ander genetiese taalfamilie behoort as die Germaanse tale.² As sodanig is die potensiaal daarvoor soveel groter dat 'n generatiewe studie van die sintaksis van hierdie tale resultate mag oplewer wat nie versoenbaar is met 'n bepaalde teoretiese raamwerk wat hoofsaaklik getoets is aan byvoorbeeld die Germaanse of Romaanse tale nie. Dit sou dan beslis implikasies hê vir al die grammatikas wat binne daardie raamwerk opgestel is vir 'n wye verskeidenheid tale. Meer nog, in-diepte studies van die inheemse tale van Suid-Afrika sou kon lei tot die ontdekking van sekere universele eienskappe van menslike taal wat nie uit die Germaanse (of ander bestudeerde) tale blyk nie. Op hierdie wyse sou die inheemse tale van Suid-Afrika in 'n posisie gestel word waar hulle 'n betekenisvolle bydrae kan lewer tot hoofstroom-taalstudie internasionaal.

Konklusie

Die sintaktiese studie van Nederlands het veel om by te dra, nie net tot die hedendaagse taalkundige bestudering van Afrikaans nie, maar ook tot die wetenskaplike studie van die grammatikas van die ander inheemse tale van Suid-Afrika. Deur so 'n bydrae te maak, kan die taalkundige studie van Nederlands op sy beurt net wen. Ontwikkelinge op die gebied van die moderne teoretiese taalkunde die afgelope drie dekades en die onlangse heropening van akademiese deure tussen Suid-Afrika en Nederland, bied nou nuwe, addisionele redes om aan Suid-Afrikaanse studente te sê: "Bestudeer Nederlands as vak. Kry toegang tot die Nederlandse vakliteratuur. Dit is onontbeerlik vir jul taalkundige studie van Afrikaans of van die ander inheemse tale in Suid-Afrika." Indien die formele taalkunde sy regmatige plek gegun sou word binne verenigings soos die SAVN, sodat Suid-Afrikaanse taalkundiges wat in hierdie rigting belangstel sou kon baat by onder meer (i) werkswinkels in die formele taalkunde deur Nederlandse kundiges; (ii) studiebesoeke van Nederlandse formele taalkundiges; (iii) die verspreiding van

---

¹ Besonder interessante werk word byvoorbeeld gedoen by die Departement Afrikatale aan die Universiteit van Stellenbosch.

² Beide Zulu en Xhosa behoort tot die Niger-Kordofaniaanse taalfamilie saam met tale soos Shona en Swahili. Cf. Ruhlen (1976).

ongepubliseerde en hier dikwels onbekombare navorsingsverslae en -manuskripte; en (iv) die beskikbaarheid van gespesialiseerde vaktydskrifte soos TABU (Bulletin voor Taalwetenskap, Rijksuniversiteit Groningen) en GLOT International (Gesetel in die Holland Institute of Generative Linguistics, Universiteit van Leiden en Amsterdam) kan 'n tyd kom dat dit nodig word om aan Nederlandse studente die raad te gee: "Bestudeer Afrikaans. Dit is onontbeerlik vir jul taalkundige studie van Nederlands!"

Bibliografie

- Bach, E. 1962. The Order of Elements in a Transformational Grammar of German. *Language* 38: 263-269.
- Botha, R.P. 1978. Voorwoord tot *Chomsky se Teorie van Kerngrammatika* deur M. Sinclair. 'n Publikasie van die Studiegroep vir Taalwetenskap, Universiteit van Pretoria.
- Chomsky, Noam. 1965. *Aspects of the Theory of Syntax*, Cambridge, Mass.: MIT Press.
- 1970 Remarks on Nominalisation. In R.A. Jacobs and P. Rosenbaum (eds.), *Readings in English Transformational Grammar*, New York: Ginn and Co.
- 1973 Conditions on Transformations. In S. Anderson and P. Koparsky (eds.), *A Festschrift for Morris Halle*, New York: Holt, Rinehart and Winston.
- 1977 On WH-Movement. In P. Culicover, T. Wasow and A. Akmajian (eds.), *Formal Syntax*, New York: Academic Press.
- 1980 On Binding. *Linguistic Inquiry*, 11: 1-46.
- 1981a On the Representation of Form and Function. *The Linguistic Review*, 1 (1): 3-40.
- 1981b *Lectures on Government and Binding*, Dordrecht: Foris.
- 1986a *Knowledge of Language. Its Nature, Origin and Use*, New York: Praeger.
- 1986b *Barriers*, Cambridge, Mass.: MIT Press.
- 1993 A Minimalist Program for Linguistic Theory. In K. Hale and S.J. Keyser. (Eds.), *The View from Building 20: Essays in Linguistics in Honor of Sylvain Bromberger*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- 1994 *Bare Phrase Structure*. MIT Occasional Papers in Linguistics 1.
- Haegeman, L. 1994. *Introduction to Government and Binding*, 2nd Edition, Oxford: Blackwell.
- Kayne, R.S. 1993. *The Antisymmetry of Syntax*. Ms. City University of New York.
- Koster, J. 1975. Dutch as an SOV-language. *Linguistic Analysis* 1: 111-136.
- Oosthuizen, J. and Waher, H. 1994. On the Syntax of the se- construction in Afrikaans. *SPIJL* 28: 21-45.
- Robbers, K. 1992. Properties of Negation in Afrikaans and Italian. In *Linguistics in the Netherlands* 1992.
- 1993 *Some Remarks on Focus and Negation in Afrikaans*. Ms. HIL/University of Amsterdam.
- Robins, H. 1967. *A Short History of Linguistics*, 2nd edn, London: Longman 1979.

Ruhlen, M. 1976. *A Guide to the Languages of the World*, Language Universals Project, Stanford University.

Zwart, J.W. 1993. *Dutch Syntax. A Minimalist Approach*. Ph.D. dissertation, University of Groningen.

**Departement Afrikaans en Nederlands
Universiteit van Natal (Durban)**

HET BEGIN VAN DE UNIVERSITAIRE NEERLANDISTIEK: FRANEKER 1790 ?¹

Abstract

On 27 February 1790, Everwinus Wassenbergh (1742-1826), Professor of Greek at the University of Franeker, asked the Board of Governors of this Frisian university for permission to give lectures on Dutch literature and linguistics, since, to his mind, the "cultivated knowledge of our mother tongue" among the Franeker students left much to be desired. The Board's answer was positive, but it was only in 1797 that Wassenbergh was officially appointed Professor of Dutch linguistics. His lecture notes of 1797-1826, which have been preserved, deal with various aspects of the study of Dutch: eloquence, literature, and linguistics. In this paper only the sections concerning eloquence and linguistics will be discussed. Wassenbergh's importance lies mainly in the fact that he was one of the founders of Dutch studies in the Netherlands.

Inleiding

Over twee jaar wordt in Leiden het feit herdacht dat op 23 september 1797 Matthijs Siegenbeek zijn intreedende hield als buitengewoon hoogleraar in de "Hollandsche welsprekendheid", in de taalbeheersing dus, aan de Leidse Universiteit. Met die oratie van Siegenbeek wordt de officiële academische neerlandistiek geacht begonnen te zijn. Zijn leerstoel immers was de allereerste leerstoel Nederlands, zo heet het in de vakliteratuur.

Nu verwacht ik een aantal van u in 1997 bij die Leidse herdenking opnieuw te kunnen ontmoeten, maar vandaag al hoop ik enkelen onder u te kunnen overhalen om over twee jaar een kleine pelgrimage te ondernemen naar de plaats waar de op één na oudste universiteit van Nederland gevestigd was, namelijk de Friese stad Franeker. Want toen ik enige tijd geleden de veilingcatalogus raadpleegde van de bibliotheek van de in 1826 overleden Franeker hoogleraar Everwinus Wassenbergh, las ik op het titelblad dat ook hij hoogleraar in de Nederlandse taal is geweest, *linguae belgicae in Academia Franekerana professor ordinarius*, en dat is een feit dat in de geschiedschrijving van de Neerlandistiek zorgvuldig buiten beschouwing is gebleven, ook in recente specialistische publikaties (cf. Vis 1993, 1995). Wat is namelijk het geval geweest? Op 27 februari 1790 richtte Wassenbergh, die hoogleraar Grieks was aan de Universiteit van Franeker, zich tot Curatoren van die

---

¹ Met bijzondere dank aan Dr Anthonia Feitsma, emeritus hoogleraar Fries aan de Vrije Universiteit te Amsterdam.

universiteit met het verzoek om een college in de Nederlandse taal- en letterkunde te mogen geven, omdat de "beschaafde kennis onser moederspraake" onder de studenten nogal te wensen overliet. En de reactie van Curatoren was positief.

Het jaar 1790: dat is zeven jaar vóór Siegenbeek. Dat leek me interessant genoeg om u vandaag een en ander te vertellen over deze Friese hoogleraar, zijn taalkundige oriëntatie, en zijn colleges over Nederlandse taalkunde en welsprekendheid.

Everwinus Wassenbergh (1742-1826)

Everwinus Wassenbergh studeerde in Franeker, aan de in 1585 gestichte Friese universiteit, waar hij onder meer de colleges volgde van de graecus L.C. Valckenaer. Wassenbergh verhuisde naar Leiden toen zijn leermeester daar in 1766 de vermaarde classicus Tiberius Hemsterhuis had opgevolgd. Noch in Franeker noch in Leiden heeft Wassenbergh overigens een doctorsgraad behaald. In 1767 werd hij te Deventer benoemd aan het Athenaeum Illustre, de "Doorluchtige schole", als hoogleraar Grieks, geschiedenis en welsprekendheid. In 1771 werd hij hoogleraar Grieks aan de universiteit van Franeker als opvolger van J.D. van Lennep. Voor de volledigheid vermeld ik dat de Universiteit van Franeker in 1811 door keizer Napoleon werd opgeheven, maar in 1815 als Rijksatheneum heropgericht werd.¹ In 1843 echter viel de instelling ten prooi aan de bezuinigingsdrift van de Nederlandse regering, een bezuinigingsdrift die ook de hedendaagse universitaire onderzoekers zo goed hebben leren kennen.

Zoals gezegd, in 1790 had Wassenbergh toestemming gevraagd om een college Nederlands te mogen geven. Het antwoord van Curatoren luidde positief en volgens sommige bronnen zijn de colleges van Wassenbergh ook in dat jaar begonnen. Maar het blijkt nergens dat Wassenbergh toen ook echt colleges Nederlands heeft gegeven. Pas tijdens de Bataafsche Republiek ruimde het nieuwe patriottische regime voor het Nederlands een grotere plaats in aan de Franeker universiteit, en dit "ter bevordering der spoedige algemeene Volksverlichting, ter aankweeking en uitbreiding van ware wijsheid en verhevene deugden, ter bevestiging der Republicainsche Regeeringsform". Het decreet "tot herstel der Academie" van 9 juni 1797 bepaalde dat Wassenbergh naast zijn oorspronkelijke opdracht als hoogleraar Grieks ook als hoogleraar "in de Nederduitsche Taalkunde" werkzaam zou zijn (Boeles 1878-89, I: 493; II: 573). Daartoe had hij, aldus Siegenbeek (1827:14), "eene uitnemende bevoegdheid".

---

¹ Een athenaeum was een instelling voor hoger onderwijs. Het belangrijkste verschil met de universiteit was, dat de student er geen academische graad kon behalen. Bij Koninklijk Besluit van 2 augustus 1815 werd bepaald dat in "elke provincie of landschap der Vereenigde Nederlanden, met uitzondering van Utrecht, Groningen en Drenthe", een athenaeum zou kunnen zijn. Aan de athenaea in de hoofdstad van een provincie of landschap behoorde een hoogleraar in de Nederduitsche taal- en letterkunde verbonden te zijn (Boeles 1879-1889, I: 168-170).

Ook voor de bestudering van het Fries heeft Wassenbergh zich verdienstelijk gemaakt, al vielen zijn activiteiten op dat gebied buiten de universitaire kaders (cf. Feitsma 1986). Ik noem hier zijn *Taalkundige Bijdragen tot den Frieschen Tongval* (1802-1806). Maar op dit neerlandistisch congres mag ik de Frisistiek wel buiten beschouwing laten.

Wassenbergh en de Schola Hemsterhusiana

Over de eerste generatie hoogleraren Nederlands wordt vaak opgemerkt dat ze geen echte specialisten waren. In 1797 trad in Leiden de jonge doopsgezinde predikant Matthijs Siegenbeek (1774-1854) als hoogleraar aan, zoals hij het zelf eufemistisch opmerkte, "niet zonder angstvallige bekommernis". Hij wist eigenlijk zelf niet waarom hij benoemd was. In 1815 werden ook aan andere Nederlandse (en Belgische) universiteiten hoogleraren Nederlands benoemd, maar onder hen bevond zich geen enkele getrainde linguïst.

Met de benoeming van Wassenbergh tot hoogleraar Nederlands zien we evenwel een geschoold taalkundige aantreden. Als graecus behoorde Wassenbergh namelijk tot een school die in de achttiende eeuw lang toonaangevend is geweest, de zogenoemde Schola Hemsterhusiana (cf. Gerretzen 1940). Dat was een groep classici, bestaande uit Tiberius Hemsterhuis (1685-1766) en een aantal van zijn leerlingen, onder wie Lodewijk Caspar Valckenaer (1715-1785) en Johannes Daniël van Lennep (1724-1771), die zijn benadering bij de studie van het Grieks volgden. Zij hebben de studie van het Grieks in Nederland weer tot bloei gebracht. Naast hun literaire en filologische werkzaamheden hadden zij ook interessante ideeën op taaltheoretisch gebied. Ze ontwikkelden een etymologisch taalonderzoek, dat reconstructief te werk ging. Centraal in de linguïstische theorie van de Schola Hemsterhusiana stond de "analogie", een term die verwijst naar de opvatting van taal als een regelmatig systeem. Maar hoewel je *analogia* best zou kunnen vertalen als "regelmaat", omvat de term bij de Schola meer dan een klassieke definitie als 'overeenkomst in de verbuiging van overeenkomstige woorden'. Analogie houdt ook in: de creatieve eigenschap van de menselijke geest, waardoor deze zich het middel schept om zijn gedachten te kunnen uitdrukken. Bij Hemsterhuis zelf vinden we een welhaast cartesische omschrijving van het begrip (Gerretzen 1940:116).

De Hemsterhuisiaanse etymologie volgt niet de kronkelwegen van een fameus dwaallicht als de Antwerpse medicus Joannes Goropius Becanus (1519-1572). Integendeel: volgens een strikt systeem van regels, gebaseerd op taalvormen, worden langs empirisch-inductieve weg reconstructies afgeleid. Je zou kunnen zeggen dat bij de Hemsterhuisianen de gedachte bestond dat de taalvormen een op zichzelf staand systeem uitmaken. Dat lijkt een vrij moderne gedachte. Niet voor niets heeft men het wel eens over achttiende-eeuws taalkundig structuralisme (cf. Droixhe 1971).

De Schola Hemsterhusiana is een van de invloedrijkste Nederlandse taalkundige scholen uit de afgelopen eeuwen geweest. Mede dankzij het feit dat haar dictaten en geschriften in het Latijn gesteld waren, was haar uitstraling bijzonder groot. Dat

geldt niet alleen voor Nederland, maar voor heel het geleerd Europa uit die dagen.¹ En die invloed beperkt zich zeker niet tot de studie van het Grieks. Aantoonbaar is, bij voorbeeld, dat de grondleggers van de negentiende-eeuwse historisch-vergelijkende taalkunde, zoals Rasmus Rask (1787-1832), Wilhelm von Humboldt (1767-1835), Franz Bopp (1791-1867) en Jacob Grimm (1785-1863), op de hoogte waren van de inzichten van de Schola, die vooral door de uitgave van de collegedictaten van Valckenaer (in 1790) en Van Lennep (in 1778/9 en 1790) algemeen bekend waren (cf. Noordegraaf 1995). Het lijkt er dan ook op, dat de overgang van Hemsterhuisaanse taalkunde naar de negentiende-eeuwse historisch-vergelijkende linguïstiek in bepaalde opzichten vrij vloeiend is geweest. Het werk van de Friese taalkundige Joost Halbertsma (1789-1869) laat dat duidelijk zien (cf. Feitsma 1996).²

Ook op een ander punt zijn de leerlingen van Hemsterhuis van belang geweest, en dat heeft te maken met hun belangstelling voor de moedertaal, het Nederlands. Ik citeer Wassenberghs verzoek in 1790: onze moedertaal "van welke vele jonge lieden nog zoo zeer onkundig zijn, niettegenstaande wij een tijd beleeven, in welken men, meer dan ooit, en met het hoogste recht, dese kennis onser eigene moedertaale vereischt". In hun antwoord stelden Curatoren dat het de studerende jongelingen aan hun universiteit ook mogelijk moest zijn zich te oefenen "in de kennis van hunne eijge moederspraake die veeltijds al te zeer onachtzaamd wordt, en die hen [...] in staat kan stellen, om te eeniger tijd te meer als cierlijke leden van Staat en Kerk uijt te munten" (Feitsma s.d.: 22-23). Blijkbaar is kennis van de moedertaal voorwaarde voor goed staatsburgerschap. Dat is een geluid dat we in de periode vanaf 1760 vaker horen.

Vaderland en moedertaal

Er is in die jaren een groeiende belangstelling voor het Nederlands als cultuurtaal, mag men constateren. De oprichting van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde in 1766 is er een signaal van. Een ander gegeven is het feit dat in de correspondentie en in de onderlinge gesprekken van de Nederlandse klassieke filologen onderling het Latijn omstreeks die tijd voor het Nederlands begon te wijken. Dat betekende een functie-uitbreiding van de moedertaal bij mensen van wie

---

¹ In een imposant en erudiet werk als dat van Jonathan I. Israel, *The Dutch Republic. Its Rise, Greatness, and Fall 1477-1806* (Oxford: Clarendon Press 1995) wordt aan dit aspect van Neerlands 'greatness' overigens geheel voorbijgegaan.

² In een brief d.d. 12 juni 1843 aan L.C. Luzac (1786-1861), een kleinzoon van L.C. Valckenaer, vertelde Halbertsma waar hij zijn taalkennis en "dien historischen blik" vandaan had: "ik mag zeggen: alleen van Ludovicus Casparus [Valckenaer]. [...] alles wat ik gepreasterd heb en nog hoop te praesteren" was "niets anders dan de toepassing zijner beginselen op de Germaansche taalstudie" (Kalma 1968:139-140).

men er niet aan hoeft te twijfelen dat ze het geleerdenlatijn adequaat beheersten. Juist uit de rijen der Nederlandse graeci komen verscheidene initiatieven voort om het Nederlands op een hoger peil te brengen, terwijl de overschatting van het Latijn wordt bestreden. De eerste colleges over de Nederlandse taal zijn gegeven door classici zoals Meinard Tydeman (1778-1863) en Herman Tollius (1742-1822),¹ beiden volgelingen van Hemsterhuis. In zijn oratie van 1765 aan de Universiteit van Harderwijk hield Tydeman, hoogleraar in de geschiedenis, welsprekendheid en Grieks, zijn toehoorders voor: "de moedertaal dient gecultiveerd te worden en met zorg onderwezen", en wel "om de roem van ons volk te vermeerderen". Welsprekendheid in de moedertaal is een volksbelang.

Tydeman herhaalde daarmee wat hij eerder al, in 1762, had gezegd in een betoog over nut en noodzaak van de beoefening van de moedertaal. Niet lang daarvoor, zegt hij, had "een vreemdeling in ons land" beweerd dat de "beoefening der moedersprake" een van de oorzaken was "van het verval der beschavende wetenschappen" (1762:2). Tydeman vond dit een misvatting. "Dewijl wij nu van onze eerste kindsheid af gewoon zijn, Nederduitsch te hooren, te spreken, en in het Nederduitsch te denken, zo blijkt tastbaar, dat geene oefening grooter invloed op onzer medeburgenen gelukstaat hebbe, dan even deze. Deze is het derhalve, welke [...] onze poogingen, tot de heilsbevordering van ons en onze medeburgenen aangewend, alleen gelukkiglijk doet slagen" (1762:4). Overweegt men, "hoe naauw dus de banden van verpligting zijn, welke ieder' geaarten Vaderlander aan de alleszins noodzaaklijke bevordering van zulk een heil verknogten", dan zal men nooit kunnen ontkennen dat "de beoefening der landstale van de grootste aangelegenheid zij voor elken Nederlander, wien de behoudenis zijner medegenooten ten harte gaat [...]" (1762: 6). De "beschaving der volksspraak heeft voorzeker den grootsten invloed op, en brengt onbegrijpelijk veel toe tot de verbreiding van het welzijn der geheele maatschappije" (1762: 8). Bij Tydeman vinden we zo een sociale taalconceptie geformuleerd.² Het is vaderlandse plicht, de moedertaal te cultiveren, dat vond Tydeman, dat vond Wassenbergh, dat vonden anderen. En de bestuurders van Franeker hebben deze gedachte goed opgepakt.

Dictaten

De neerlandistische colleges van Wassenbergh werden bijgewoond door groepen van vijf tot drieëntwintig studenten. De doelgroep bestond vooral uit aanstaande

---

¹ Tollius gaf in 1773 met instemming van de Harderwijkse curatoren een cursus over de zuiverheid van de Nederlandse taal. Voor deze lessen ontwierp hij een *Schetze ener Nederduitsche Spraakkunst*, die onuitgegeven bleef (cf. Kruyskamp 1954).

² Ik herinner hier aan de taalopvattingen van Jean-Jacques Rousseau (1712-1778). Plaats en functie van de taal worden door hem ontwikkeld aan het sociale, aan "la Société". "La parole", die ons onderscheidt van de dieren, is "la première institution sociale".

theologen en juristen, want neerlandici bestonden toen nog niet. De dictaten die ons zijn overgeleverd, hebben betrekking op letterkunde, taalkunde en taalbeheersing. Die onderwerpen zijn in de periode 1797-1824 afwisselend behandeld. Ik beperk me hier tot een aantal opmerkingen over welsprekendheid en over taalkunde.¹

1. *Welsprekendheid*. Een deel van de dictaten betreft een inleiding tot de lessen over de "Uitwendige Welsprekendheid". Wassenbergh verdeelt de welsprekendheid in inwendige en uitwendige welsprekendheid (cf. Van den Berg 1992). De inwendige welsprekendheid betreft onderwerpen als stijl, stijlfiguren, taalgebruik, woordschikking en dergelijke, terwijl het bij de uitwendige welsprekendheid gaat om houding, uitspraak, stemgebruik en de uit te stralen emoties. Wassenbergh gaat vooral in op de uitwendige welsprekendheid. Hoewel sommigen een speciaal talent voor welsprekendheid hebben, kan ook door vlijt en oefening een hoog niveau bereikt worden. Kijk maar naar het voorbeeld van de Griekse redenaar Demosthenes, houdt Wassenbergh zijn studenten bemoedigend voor.

Eerst noemt Wassenbergh een aantal voorbeelden uit de klassieke oudheid, vervolgens wijst hij op de Amsterdamse hoogleraar Petrus Francius (1645-1704; cf. Dibbets 1995), wiens geschriften over de uiterlijke welsprekendheid eind achttiende eeuw nog een grote bekendheid genoten. Vier soorten uitwendige welsprekendheid worden er door Wassenbergh onderscheiden. Allereerst de welsprekendheid van het toneel. Die ziet Wassenbergh als basaal. Hoewel toneel veel lossere en uitvoeriger handelingen en gebaren vereist, zijn er veel overeenkomsten met het uitspreken van een 'gewone' rede. Een rede is immers niet compleet zonder passende uitspraak en gebaren. De redenaar, en dan vooral die van de kansel, moet echter wel goed bedenken dat het theatrale slechts behoort tot de toneelkunst. Als tweede soort noemt Wassenbergh de welsprekendheid voor de Balie of Vierschaar, dus in die gevallen waar voor een rechtbank gepleit wordt of in de volksvergadering. Ten derde is er de heilige welsprekendheid, oftewel de kanselwelsprekendheid, volgens Francius de voornaamste soort van welsprekendheid. Wassenbergh noteert "deftigheid en waarheid" als basisvormen voor kerkelijke toespraken. Tenslotte is er een vierde categorie, die de restgevallen omvat, zoals colleges en diverse toespraken.

Met een paar praktische adviezen rondt hij af. Volgens Wassenbergh moet je al jong beginnen met het oefenen in de uiterlijke welsprekendheid. Wie deze bevallige kunst in zijn jeugd niet geleerd heeft, zal ze nooit leren. Gebreken in stem en uitspraak moeten zo snel mogelijk verholpen worden voor ze wortel kunnen schieten. Het is ook nuttig, zegt hij, om dikwijls hardop gedeelten uit boeken of gedichten te lezen.

---

¹ Wassenberghs dictaten waren in de cursus 1994-95 het onderwerp van het jaarlijks college Geschiedenis van de Taalkunde aan de Vrije Universiteit te Amsterdam. Ik hoop t.z.t. uitgebreider op deze materie in te kunnen gaan. Voor zijn 'letterkundige' colleges maakte Wassenbergh gebruik van de zesdelige achttiende-eeuwse poëziebloemlezing *De Honing-bij* (Leeuwarden 1765-1771).

Wanneer we Wassenbergh met zijn Leidse collega Siegenbeek vergelijken, zien we dat Siegenbeek op zijn Leidse colleges vooral de *inwendige* welsprekendheid (cf. Sjoer 1994), terwijl bij Wassenbergh de nadruk ligt op de *uitwendige* welsprekendheid, die hij dan ook nog relatief beknopt behandelt.¹

2. *Spraakkunst*. De "Nederlandse taalkunde" werd door Wassenbergh behandeld aan de hand van een toentertijd moderne grammatica, de *Beknopte Nederduitsche Spraakkunst* uit 1793 van Lambertus van Bolhuis (1741-1826). Van Bolhuis was een veelzijdig predikant uit Groningen die zich al eerder verdienstelijk had gemaakt door in 1776 een uitgave te verzorgen van een beknopte spraakkunst van een overleden onderwijzer, Klaas Stijl. Verder had hij vóór 1790 al enkele jaren cursussen Nederlands gegeven aan studenten van de Universiteit van Groningen. De beknopte spraakkunst was geschreven naar aanleiding van een prijsvraag van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, een instelling die onder meer als doel had het bevorderen van "nuttige Kundigheden en Wetenschappen". De Maatschappij telde "onder hare overige werkzaamheden, als eene der voornaamste" de zorg voor "eene juiste en regelmatige kennis onzer, zoo schoone Moedertaal".

De *Beknopte Nederduitsche Spraakkunst* was in eerste instantie bedoeld voor de onderwijzer. Die werkte ermee en onderwees er zijn leerlingen uit. Het boekje is een vooral praktische en normatieve schrijftaalgrammatica, van zo een honderd bladzijden. Het heeft een welhaast klassieke opbouw: letters, klanken, woordsoorten, en eigenlijk geen zinsleer. Er wordt ingegaan op de betekenis en in het laatste gedeelte van het boekje wordt er veel aandacht besteed aan spelling en interpunctie als onderdelen van het schrijven.

Hoe behandelde Wassenbergh nu het boek van Van Bolhuis? Heel eenvoudig gezegd: hij was daarin erg traditioneel. Hij volgt "onze Geleider" commentariërend op de voet en behandelt de onderwerpen in dezelfde volgorde als in de spraakkunst. Wassenbergh is het echter niet altijd eens met Van Bolhuis. Hij stoort zich soms aan de beknoptheid en onvolledigheid van Van Bolhuis, "Onze Spraakkunstenaar, die zich gaarne van alles dat hij meent niet nodig te zijn (...) ontdoet". "Maar dewijl ik hier en daar van de Schrijver verschil, zal ik genoodzaakt zijn Uwlieden dit verschil onzer Gedachten ... kortelijk telkens op te doen schrijven (en hiertoe zult Gij Uwlieden van Schrijfboeken dienen te voorzien) opdat Gij, door mijne redenen, zo mogelijk overtuigd, ook dat geene, wat ik U laat schrijven in het geheugen prent, en U in staat stelt, om hierover gevraagd, te kunnen antwoorden".

Het commentaar dat Wassenbergh dicteerde, is zeer uitvoerig. Wat Van Bolhuis aanstipt in enkele regels, breidt Wassenbergh uit tot enkele pagina's, waarbij hij de

---

¹ Het valt even op dat de in Nederland populaire *Lectures on rhetoric and belles lettres* (1783) van de Schotse hoogleraar Hugh Blair (1718-1800), in de Nederlandse vertaling (1788-1790) van de hand van Wassenberghs oud-leerling en vriend Herman Bosscha (1755-1819) *Lessen, over de redekunst en fraaie wetenschappen* geheten (cf. Noordegraaf 1985:111), niet in Wassenberghs dictaat genoemd worden.

stof verlevendigt met voorbeelden. Ik zal u maar niet lastig vallen met voorbeelden van Wassenberghs zeer gedetailleerde, maar eerlijk gezegd weinig opwindende kanttekeningen over voorzetsels, voegwoorden en wat dies meer zij. Overigens, Wassenbergh kon die kritiek leveren mede dankzij het feit dat hij beschikte over een privé-bibliotheek waarin de Nederlandse taalkunde goed vertegenwoordigd was. Een blik in zijn veilingcatalogus laat zien dat hij niet alleen goed thuis was in de klassieke studies, maar dat hij zich ook op andere terreinen behoorlijk had ingewerkt. In het collegedictaat staat ook een helder overzicht van wat Wassenbergh bruikbare hulpmiddelen vond bij de taalstudie: woordenboeken, spraakkunsten enzovoorts.

En wat moesten de studenten nu met het boek? "Deze Beknopte Spraakkunst zal door Ulieden moeten worden van buiten geleerd; of Gijlieden zult ze U ten minsten zo eigen moeten maken, dat Gij op de vragen daar over gedaan even goed kunt antwoorden, als of Gijlieden ze van buiten kendet". Een responsiecollege dus. Zoveel is duidelijk: voor Wassenbergh behoorde kennis van de Nederlandse grammatica tot het basispakket van zijn studenten.

Slotopmerkingen

Weer een oude neerlandicus opgegraven, zult u zeggen, en wat nu? Bij wijze van afronding maak ik een paar samenvattende opmerkingen.

Everwinus Wassenbergh is de eerste gewoon hoogleraar geweest wiens leeropdracht officieel de "Nederduitsche taalkunde" omvatte. Vanuit de gedachte dat grondige kennis van de moedertaal van belang was voor predikanten, juristen en andere maatschappelijk leidinggevendenden behandelde Wassenbergh op zijn colleges praktisch en normatief de schrijftaalspraak, aan de hand van een boekje dat in feite bedoeld was voor de opleiding van onderwijzers. In Leiden deed Siegenbeek in die jaren hetzelfde: ook hij behandelde met zijn studenten een schoolspraak (cf. Noordegraaf 1985:222 e.v.). Mijn stelling is dat ook Wassenbergh op die manier heeft bijgedragen tot het scheppen van de geschreven eenheidstaal, waaruit tenslotte het 'Algemeen Beschaafd Nederlands' is ontstaan. Zo krijgt ook Franeker een plaats op de landkaart van de vroege neerlandistiek.

In de nadagen van Wassenbergh zien we de opkomst van een nieuwe richting in de taalkunde, de historisch-vergelijkende taalwetenschap. Maar deze omwenteling in de eerste decennia van de negentiende eeuw heeft de meer dan tachtigjarige Wassenbergh niet meer kunnen of willen volgen, dit in tegenstelling tot de Friese predikant-taalkundige Halbertsma, die via de school van Hemsterhuis tot de historische grammatica kwam. In Wassenberghs veilingcatalogus zijn geen boeken van Franz Bopp of Jacob Grimm te vinden. Zijn historische-taalkundige opmerkingen in zijn werk berusten op achttiende-eeuwse bronnen, waaronder de ideeën van Hemsterhuis (cf. Sybrandy 1989). Wassenberghs dictaten blijven echter overwegend praktisch-normatief van aard.

Ten slotte. Waar ik met het geval-Wassenbergh in feite op gestoten ben, dat is de relatie die er bestaat heeft tussen de klassieke studies en de neerlandistiek. Er

lijkt enig verband te bestaan tussen de opnieuw groeiende waardering van het Grieks en de toenemende waardering voor de moedertaal. Maar er is meer. Ik heb u verteld dat de Schola Hemsterhusiana er interessante en invloedrijke theoretische inzichten op na hield. Welnu, nagegenoeg iedereen die laten we zeggen in de tweede helft van de achttiende eeuw aan een Nederlandse universiteit of aan een Nederlands athenaeum gestudeerd had, was met die ideeën in aanraking gekomen. Bekende neerlandici als Pieter Weiland (1754-1842) en Matthijs Siegenbeek bij voorbeeld hebben tijdens hun opleiding tot predikant colleges gevolgd bij hoogleraren uit die school. En was Matthias de Vries (1820-1892), wel de grondlegger van de wetenschappelijke neerlandistiek genoemd, van origine ook geen classicus? En dat is het perspectief waarmee ik wil besluiten: de vroege academische neerlandistiek werd normatief gepraktiseerd, maar had een onderliggende theoretische dimensie die pas later, in het werk van Matthias de Vries weer zichtbaar werd, toen deze in de jaren vijftig van de negentiende eeuw op zoek naar vaste regels en wetten in de taal een gedreven pleidooi hield voor een inductieve, empirische benadering in de taalwetenschap (cf. De Vries 1853). En vanuit deze invalshoek bezien komt de vroege universitaire neerlandistiek toch weer in een ander licht te staan. In ieder geval lijkt het me een onderwerp dat interessant genoeg is voor verdere studie.

Bibliografie

- Berg, W. van den, 1992. Op weg naar welsprekendheid: Een beredeneerd overzicht van negentiende-eeuwse geschriften rond de (uiterlijke) welsprekendheid. *De negentiende eeuw* 16: 207-224.
- Boeles, W.B.S. 1878-89. *Frieslands Hoogeschool en het Rijks Athenaeum te Franeker*. 2 delen. Leeuwarden: H. Kuipers.
- Bolhuis, Lambertus van, 1793. *Beknopte Nederduitsche Spraakkunst* opgesteld door Lambertus van Bolhuis, predikant te Groningen en lid van de Leydsche Maatschappij der Nederl Letterkunde; in het jaar 1792. Met den gouden eerprijs bekroond; en uitgegeven door de Maatschappij tot 't Nut van 't Algemeen. Leiden, Deventer & Groningen: Du Mortier, De Lange & Oomkens. (Herdrukken in 1799, 1803, 1804).
- Dibbets, G.R.W. 1995. Petrus Francius' Voorrede (1699): een pleidooi voor kerkelijke welsprekendheid. *Voortgang. Jaarboek voor de Neerlandistiek* 15 (in druk).
- Droixhe, Daniel. 1971. L'orientation structurale de la linguistique au XVIIIe siècle. *Le français moderne*. 38: 18-32.
- Feitsma, Anthonia. 1986. *Kroniek van een eeuw universitaire Frisistiek*. Ljouwert: Fryske Akademy/Koperative Utjowerij, 1986.
- Feitsma, Anthonia. 1994. De analogy fon de Schola Hemsterhusiana en de frysisten Wassenbergh, Halbertsma en Sytstra. *Tydskrift foar Fryske Taalkunde* 9 (7-64): 7-112.
- Feitsma, Anthonia. 1996. Schola Hemsterhusiana, J.H. Halbertsma and Jacob Grimm. *Linguistics in the Low Countries: the eighteenth century* ed. by Roland de Bonth & Jan

- Noordegraaf. Amsterdam: Stichting Neerlandistiek VU / Münster: Nodus Publikationen (in druk).
- s.d. Everwinus Wassenbergh. Ongepubl. ms.
- Galama, E.G.A. 1965. *Everwinus Wassenbergh en de Friese lexicografie*. Leiden: Universitaire Pers.
- Gerretzen, J.G. 1940. *Schola Hemsterhusiana. De herleving der Grieksche Studiën aan de Nederlandsche universiteiten in de achttiende eeuw van Perizonius tot en met Valckenaer*. Nijmegen & Utrecht: Dekker & Van der Veegt.
- Heeroma, K. 1967. Lambertus van Bolhuis als 18de-eeuws Groninger dialectoloog. *Driemaandelijks bladen*. N.S. 19: 98-130.
- Jensma, G.Th., F.R.H. Smit & F. Westra (red.). 1985. *Universiteit te Franeker 1585-1811. Bijdragen tot de geschiedenis van de Friese hogeschool*. Leeuwarden: Fryske Akademy.
- Kalma, J.J. 1968. Briefwisseling J.H. Halbertsma - L.C. Luzac (1843-'47). *De Vrye Fries* (48) 138-155.
- Kruyskamp, C. 1954. Een onuitgegeven spraakkunst uit de 18de eeuw. *De Nieuwe Taalgids* (47) 79-87.
- Noordegraaf, J. 1985. *Norm, geest en geschiedenis. Nederlandse taalkunde in de negentiende eeuw*. Dordrecht & Cinnaminson: Foris Publications.
- Noordegraaf, J. 1995. The 'Schola Hemsterhusiana' Revisited. *History and Rationality. The Skövde Papers in the Historiography of Linguistics*. (= Acta Universitatis Skovdensis. Series Linguistica. 1.). Hrsg. v. Klaus D. Dutz & Kjell-Åke Forsgren. Münster: Nodus Publikationen, 133-158.
- Siegenbeek, Matthijs. 1827. [Everwinus Wassenbergh]. *Handelingen van de jaarlijksche vergadering der Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde, te Leyden, Gehouden den 2den van Hooimaand 1827*: 11-19.
- Sjoer, Ellen. 1994. Siegenbeeks retorica gelocaliseerd. Een bijdrage aan de geschiedschrijving van de neerlandistiek. *Voortgang, jaarboek voor de Neerlandistiek* 14: 85-110.
- Stijl, Klaas. 1776. *Beknopte aanleiding tot de kennis der spelling, spraakdeelen, en zintekenen van de Nederduitsche taal; ten dienste van mingevoerden, naar den nieuweren smaak, ter uitgave opgesteld door Klaas Stijl, na des schrijvers tusscheninvallenden dood uitgegeven, aangeprezen in eene Voorrede, en voor de helft vermeerderd met bijgevoegde aanmerkingen, die den weg openen tot dieper en uitgestreker onderzoek, door Lambertus van Bolhuis [...]*. Groningen: J. Oomkes, 1776. (Herdrukken in 1778, 1787, 1802).
- Sybrandy, Sybren. 1989. Analogy by Wassenbergh. *Frysk & Vrije Universiteit (1949-1989)* onder redactie van Alex M.J. Riemersma, Trinus Riemersma & Willem W. Visser: 159-163. Amsterdam: VU Uitgeverij.
- T[ydeman], M[einard]. 1762. "Betoog der nuttigheid en noodzaaklijkheid van de beoefening onzer moedertaal". *Proeve van oudheid-, taal- en dichtkunde, door het genootschap Dulces ante omnia musae*. I. Utrecht: A. van Paddenburg 1775: 1-14.
- Vis, G.J. 1993. 23 september 1797: De doopsgezinde predikant M. Siegenbeek inaugureert te Leiden als 'professor eloquentiae hollandicae extraordinarius' - De professionalisering van de

neerlandistiek. *Nederlandse literatuur, een geschiedenis* onder redactie van M.A. Schenkeveld-van der Dussen e.a.. Groningen: Martinus Nijhoff: 395-402

Vis, G.J. 1995. De jongste van de klas. L.G. Visscher (1797-1859): tussen literatuur en wetenschap. *De negentiende eeuw* (19) 97-108.

Vries, Matthias de, 1853. *De Nederlandsche taalkunde in haren aard en hare strekking*. Haarlem: A.C. Kruseman.

Wassenbergh, Everwinus. 1780. *Aanmerkingen over den oorsprong en verderen voortgang der nederduitsche taal*. Franeker: D. van der Sluis. [auteurschap niet zeker]

Wassenbergh, Everwinus. 1800. *Dictaten Nederduitsche taal- en letterkunde*. Provinciale Bibliotheek Friesland, Leeuwarden, Hs. 1331.

Wassenbergh, Everwinus. 1802. *Taalkundige Bijdragen tot den Frieschen Tongval*. I. Leeuwarden: D. van der Sluis.

Wassenbergh, Everwinus. 1806. *Taalkundige Bijdragen tot den Frieschen Tongval*. II. Franeker: D. Romar.

Wassenbergh, Everwinus. 1828. *Bibliotheca Wassenberghiana, sive Catalogus Librorum qui studiis inservierunt viri clarissimi Everwini Wassenberghii, ordinis leonis Belgici Equitis, ling. gr. et antiq. gr. et ling. belg. in Academia Franekerana professoris quondam ordinarii*. Franeker 1828. (Provinciale Bibliotheek Friesland, Leeuwarden, met de namen van de kopers).

Zijlstra, Samme. 1994. The University of Franeker (1585-1811). A university for the Frisians? *Dutch Crossing* 18: 48-60.

Vakgroep Taalkunde
Vrije Universiteit Amsterdam

DE GENERATIE VAN 1910 EN DE POLITIEK

Abstract

The so-called "Generation of 1910", a group of Dutch poets born in the eighteenthies, showed very little concern for social and political matters in their work. It appears, however, that this fact does not necessarily imply a lack of interest in these subjects in their personal lives. On the contrary: most of them held strong, generally reactionary, views on political issues, although during the German occupation, and even before that time, nearly all of them were strongly opposed to nazism. It is only as a direct consequence of their specific conceptions of what poetry should be about, that they kept these convictions out of their poems altogether, or very nearly so.

Politieke onbetrokkenheid?

Laat ik mogen beginnen met een persoonlijk woord: Het is, meen ik, niet anders dan logisch dat u als thema voor dit congres "Taal, letterkunde en samelewing" hebt gekozen. Bijna zou ik zeggen: Hoe zou het anders kunnen in een land waar zó kort geleden een zó fundamentele en zó gelukkig verlopen sociale en politieke omwenteling heeft plaatsgevonden? Staat u mij toe in de allereerste plaats u daarmee uit de grond van mijn hart geluk te wensen. Als we om ons heen zien in uw en in ons werelddeel, kunnen wij allen ons met dit indrukwekkende gebeuren meer dan gelukkig prijzen.

In dit verband is ook de suggestie die ik kreeg van uw congresvoorzitter om te spreken over "die politieke onbetrokkenheid van die geslag van 1910" - een titel die men zou kunnen opvatten als een beschuldiging - te zien als een bijna vanzelfsprekend uitvloeisel van deze opzet van het congres, wanneer u daarbij wilt bedenken dat deze generatie van Nederlandse dichters altijd mijn bijzondere belangstelling heeft gehad. Collega Van Coller veronderstelde dat ikzelf dit onderwerp wel als min of meer "perifeer" zou beschouwen en in zekere zin is dat juist, maar anderzijds geeft het mij de gelegenheid het een en ander te zeggen over de relatie van sociale verhoudingen, politiek en literatuur, in het bijzonder zoals die gezien werd door P.N. van Eyck, C. Gerretson oftewel Geerten Gossaert, J.C. Bloem, A. Roland Holst en J. Greshoff.

Om te beginnen zou ik Van Collers overdonderend gelijk kunnen adstrueren door een paar uitspraken aan te halen van Roland Holst en Greshoff. De eerste heeft eens opgemerkt dat "de politiek [hem] - zo mogelijk - nog minder interesseer[de] dan bijvoorbeeld kippenvoer" (R. Holst 1983: II, 825), de tweede was - zo mogelijk - nog duidelijker: "Politiek stuitte mij van mijn jongelingsjaren af

tegen de borst en toen was zij, wat slechtheid betreft, kinderspel bij wat tegenwoordig onder die naam verwoestend optreedt. Ik was nimmer bij enige partij aangesloten, en heb daarom nimmer van mijn stemrecht, dat door een dwingeland in miniatuur tot stemplicht bedorven werd, gebruik wensende te maken. Ik ben, alleen naar wat ik in de uitoefening van mijn beroep van de politiek bemerkte heb, tot de overtuiging gekomen dat het niet mogelijk is die met goed fatsoen en onschuldig te behartigen. Ik verfoeide en verfoei daarom dit bedrijf in al zijn vormen, ook als het zich, om de goegemeente te bedriegen, nogal schappelijk schijnt voor te doen" (Greshoff 1969: 8).

Gerretson is dan de uitzondering die de regel bevestigt: hij was mede-oprichter en bestuurslid van een politieke partij: de Nationale Unie (waarvan hij van 1925 tot 1934 deel heeft uitgemaakt en die onder zijn voorzitterschap na 1931 fascistoïde trekken vertoonde), en na de oorlog, van 1951 tot 1956, was hij lid van de Eerste Kamer der Staten-Generaal voor de Christelijk-Historische Unie.

Maar zo simpel ligt het toch allemaal niet. Holst heeft een keer vastgesteld dat de politiek Bloem (1983: II, 805) "lang niet koud liet" en dat is zéér voorzichtig uitgedrukt zoals we nog zullen zien. Greshoff publiceerde bijvoorbeeld in 1933 zijn 'Bruine liedjes', waarin hij te keer ging tegen Hitler en zijn trawanten:

Kleine S.A.-man, slaap zacht,
Hitler houdt immers de wacht
Voor hem heb je pas in het holst van de nacht
Een zoodje marxistische joden geslacht
Kleine S.A.-man, 't gaat goed,
Geen betere meststof dan bloed.
(1948: 265)

En dit eerste protest zou in de daaropvolgende jaren gevolgd worden door een aanzienlijke reeks poëtische uitvallen tegen het opkomend nazisme.

Ook Roland Holst schreef na 1932 een reeks "tijdgedichten" die er niet om liegen, zoals "Zwaar weer op til" uit augustus 1939, geschreven dus enkele weken voor het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog, dat eindigt met de strofe

De ophanden storm zal hol uitruisen
als straks het ondergraven Kruis
omver zakt, en die andre kruisen
zijn stukgerateld, en het Huis
Europa puin is. - Heerst, fanatisch
aanbeden, in een stalen kou
de maansikkel dan aziatisch
boven Moskou? -
(1981: I, 493)

En in de oorlogsjaren nam Holst een zeer moedige houding aan tegenover de bezetters.

Van Eyck (1984: 51) schreef in 1921 aan zijn vriend Gerretson: "Over politiek, beste vriend, spreken wij wel eens. Ik van uit de welentrückte vrede van den helaas niet bestaanden idealen bolsjewist zal dan naar jou luisteren van uit jouw welentrückte vrede van den helaas niet bestaanden idealen conservatief." Acht jaar nadien kwam hij erop terug: "Het leven heeft aldus beschikt, dat ik van nature, instinctief, z.g. radicaal gezind ben, zóó, dat sommigen mij voor 'rood' (en zelfs communistisch!!) aanzagen", maar hij voegt eraan toe: "Van mij zelf weet ik, dat mijn denken, zooals dat langzamerhand geworden is, het correctief bevat, dat de eenzijdigheid van mijn instinct verbetert" (1984: 205). Trouwens, in 1921 ook publiceerde hij een brochure over *De Iersche kwestie*, die in officiële kringen in Engeland bepaald niet in goede aarde viel (1984: 52 n. 5). In 1930 en 1931 maakte Van Eyck, samen met Gerretson en de historicus P. Geyl, deel uit van de redactie van het tijdschrift *Leiding* dat nadrukkelijk de Groot-Nederlandse gedachte propageerde, en tijdens de Duitse bezetting van ons land hoorde hij tot de Leidse hoogleraren die hun ambt neerlegden uit protest tegen het ontslag van anti-Duitse collega's en de benoeming van lieden die de bezetter welgezind waren. Naar ik hoop zijn deze enkele voorbeelden voldoende om duidelijk te maken dat de zaken iets gecompliceerder liggen dan wel wordt verondersteld.

Dichters uit de gegoede burgerij

Voor een juist begrip van de zaak is het misschien goed terug te gaan naar het begin. De dichters van "1910" waren voor het grootste deel afkomstig uit wat men "de (zээр) gegoede burgerij" zou kunnen noemen, of zij ambieerden daartoe te behoren. Van huis uit waren zij sociaal en politiek gesproken conservatief, in de ogen van een hedendaagse beschouwer zelfs nadrukkelijk reactionair. De wijze waarop zij zich uitlieten over "de lagere standen" en over het socialisme klinkt in onze oren aanstootgevend. Ik volsta met een tweetal citaten, dat ik overigens gemakkelijk met talloze andere van gelijke strekking zou kunnen uitbreiden. Eerst Gerretson (1984: 40): "De 'arbeiders' te willen maken tot de dragers van een nieuwe West-europeesche Kultuurbeweging: pfui! Men moet het 'bewuste' gemeen eens in zijn namelooze obscene aardigheden tegen al wat anders denkt, vooral tegen wat als religieus boven hun bestiale verstanden gaat, hebben bezig gehoord - b.v. vóór een der plaatsen waar de uitslag der herstemming in Juni werd bekend gemaakt, om een bijna fysieke walging voor de bewuste 'heffe' te voelen. En men moet werkelijk wel zээр buiten de realiteit des levens staan om, als Verwey, in dit rapalje de dragers eener nieuwe cultuur [...] te zien."

Greshoff (1969: 10) legt het er nog dikker op: "Ik ben een estheet die het misdadig vindt als men in een oorlog een kunstwerk vernietigt om enige

mensenlevens te redden. Een kunstwerk is onherhaalbaar en onvervangbaar. Mensen worden er meer geboren dan de wereld ooit lief kan wezen. Allen zijn bovendien, tot overmaat van ramp, nog vrijwel gelijk en gelijkvormig. Als ik, voor mij, voor de ongerijmde keuze gesteld werd tussen de vernietiging van Chartres of het leven van een aantal Moskovieten of Panamezen, offer ik die 'vagues humanités' volgaarne op, zonder een zweem van twijfel of gewetenswroeging, met een toegift van Bulgaren of desgewenst een bont allegaartje van vreemdelingen, rastas dus, en enige landgenoten inclusief."

Dit is een citaat uit Greshoffs boek *Afscheid van Europa*, dat hij publiceerde in 1969, bijna vijftig jaar na de oorlog dus. Hij opent het trouwens met een motto dat aan duidelijkheid niets te wensen overlaat: "Het volk is een verzameling onwetende en bezeten individuen, die alleen maar iets doen als ze gedreven worden door een blinde drift."¹

U wilt mij de pijnlijke plicht besparen deze aanhalingen met tientallen soortgelijke te vermeerderen. Ontelbare malen ook vindt men het complement van deze opvattingen verwoord: de dichters van 1910 beschouwden zichzelf als uitverkorenen, als een elite, oneindig verheven bóven, en ten enen male staande búiten het vulgaire volk, zogoed als de Tachtigers dat hadden gedaan. Ik hoef alleen maar aan te halen het overbekende vers van Kloos: "Ik ben een god in 't diepst van mijn gedachten" en zijn uitspraak over kunst als "de allerindividueelste expressie van de allerindividueelste emotie", om dat in uw herinnering te roepen.

De verstoten kunstenaar

Het is alweer Gerretson die de positie van de dichter zoals hij die ziet, op niet te evenaren wijze heeft verwoord. Op de vraag van zijn interviewer G.H. 's-Gravesande: "Maar wat is dan, naar uw inzicht, de gezonde verhouding tussen kunst en maatschappij?" antwoordt hij: "Gezond is m.i. de verhouding alleen, wanneer er hoegenaamd geen verhouding is. Kunst en maatschappij hebben een radicaal verschillende oorsprong; diensgevolge is de maatschappij de natuurlijke, onverzoenlijke vijand van den kunstenaar. Elke gezonde maatschappij stoot den kunstenaar uit; elke gezonde kunstenaar staat vijandig tegenover de maatschappij. De oude Indiërs zagen het goed. Zij sloten den kunstenaar buiten de kasten. Evenals de hoeren behoorden de dichters tot de paria's. Outcast is, naar mijn overtuiging, onze natuurlijke rang. Slechts wanneer de dichter dien rang, welbewust, handhaaft, behoudt hij de geestelijke vrijheid, de edele onwereldschheid, die hij met bedelaars, aapjeskoetsiers, hannekemaaiers en dergelijke

---

¹ Ibidem p. 5. Het citaat is afkomstig van Maine de Biran. De oorspronkelijke versie luidt: "Le peuple c'est une collection d'individus ignorants et passionnés qui n'agissent jamais que poussés par un sentiment aveugle."

uitverkoren kinderen Gods gemeen heeft. Wanneer hij geacht en gevierd "letterkundige" wil worden, brengt hij het hoogstens tot clown en nar eener zieke en karakterlooze samenleving en hij einigt als geëerd jubilaris met staatsbedeeling en een "Nederlandschen Leeuw" ('s-Gravesande 1935: 38).

En wanneer 's-Gravesande tegenwerpt dat de dichter Gossaert, of liever: dat de heer Gerretson nu niet direct een voorbeeld is van de onmaatschappelijke mens, riposteert deze: "Natuurlijk: ik bedoel de tegenstelling van den dichter *qua talis* met de maatschappij. Het is volstrekt niet uitgesloten dat de dichter *tevens* maatschappelijk mensch is. Goethe was minister, Verwey professor, Potgieter koopman, en er is geen reden, waarom zij dat niet goed zouden zijn. Mits zij deze functies volkomen gescheiden houden van hun dichterschap. Dit gescheiden houden is mogelijk, indien men over een behoorlijke dosis humor en zelfironie beschikt, waarbij men zichzelf vooral niet te veel au sérieux neemt in zijn verhouding tot de maatschappij" (ibidem).

In een lezing die Roland Holst (1983: I, 393-394) hier in Zuid-Afrika hield tijdens zijn bezoek in 1946, stelde hij het probleem op een vergelijkbare manier: [Spengler] "acht kunst niet meer mogelijk zonder wat men noemt gemeenschapskunst, zonder cultuur in den zin van een hecht verbond van de wereld met het leven. Ik blijf nog geloven in een dichtkunst, een beeldende kunst, een muziek, die, tegen de wereld in, leven en dood verheerlijkt, met den dood voor ogen.

Het zal geen gemeenschapskunst meer zijn; zelfs geen kunst voor een kern, een élite binnen de wereld en van de wereld, zoals de klassieke kunst van bijvoorbeeld Hellas of ook Frankrijk dat was, doch een kunst van een kern, een élite, die zich, willens en wetens, van de wereld, zoals die is geworden, afwendt in naam van het leven en - ik herhaal het - met den dood voor ogen.

Omdat dit somber klinkt, zal het u misschien verwonderen als ik zeg, dat zulk een kunst slechts somber zal zijn, voorzover zij zich het lot van de mensen in de wereld blijft herinneren. Zij kan ook gelukkig zijn, zoals een mens, die erin slaagt, de wereld doodeenvoudig te vergeten, gelukkig kan zijn, ik herhaal het alweer: met den dood voor ogen."

En niet minder veelzeggend zijn enkele uitspraken in zijn bundeltje *Kort* uit 1967: "Het woord 'feodaal' is even helder en vlijmscherp als het woord 'burgerzin' dof is en bot. Geen wonder dat een dichter, die het van woorden moet hebben, moeite heeft met de democratie." En: "De gelijkheid is oncreatief. Daarom is kunst van aard ondemocratisch." In een stuk over zijn vriend Bloem ten slotte, zegt hij: "Van innerlijk klimaat ben ik anti-democratisch, al zie ik in dat er in de praktijk moet worden geschipperd" (1983: I, 463, 465 en 542).

De vierentwintigjarige Van Eyck getuigde in een interview met E. d'Oliveira: "Het groote geestelijke leven is niet voor de meerderheid. Die heeft daar geen behoefte aan en ook niet de capaciteiten het te doordenken. [...] Ik heb nooit begrepen wat de socialisten met hun socialistische poëzie bedoelen. [...] Het socialisme is iets accidenteels en het essentiële is de poëzie." En op de sugges-

tie van zijn ondervrager: "Kom, zodra men gedichtenbundels uitgeeft, werpt men zich op als geestelijk leider van zijn volk", reageert hij enige tijd later: "En wanneer ik dan talent genoeg heb - dan zal ik een geestelijk leider kunnen zijn. [...] Men moet toch reiken, wil men iets bereiken" (d'Oliveira 1914: 221 - 238).

Het gedicht als strikt individuele aangelegenheid

Het is veelzeggend genoeg dat het tijdschrift dat hij in 1930 met Gerretson en Geyl oprichtte, dan ook *Leiding* zou heten.

Onder deze gezichtspunten is het niet meer dan begrijpelijk dat van enige sociale betrokkenheid of bewogenheid in *de gedichten* van het geslacht van 1910 weinig of niets te bespeuren is. Het gedicht is voor hen een strikt individuele aangelegenheid: de uiting van de wijze waarop de auteur zijn diep-menselijke emoties ondergaat, die dan dank zij de genade van de Muze en van de ambachtelijke beheersing, vorm krijgt in het vers. En het was juist Gerretson, die zich dus wél in de praktijk des levens, in het werelds gewoel en in de politiek had begeven, die zich meer dan eens heeft beklaagd dat zijn maatschappelijke bezigheden zijn dichterschap overwoerden. In 1924 schreef hij dat het voor hem *als dichter* "langzamerhand tijd [werd] emeritus te worden; maar dan ook *werkelijk*; ik voel van jaar op jaar de *mogelijkheid* om mij uit te spreken verminderen" (1984: 90). En nog jaren later bekent hij een zekere afgunst te koesteren jegens zijn vriend Van Eyck, die, in tegenstelling tot hem zelf, ondanks zijn maatschappelijke functies, kans had gezien zijn dichterschap te redden en niet, als hijzelf, zijn beste jaren had laten opvreten door de dingen van het dagelijks leven, terwijl dat wat hij, veelzeggend genoeg, betitelt als "ons vak [...] toch maar het mooiste, maar ook het moeilijkste onder de sterren blijft" (ibidem 553 b.v.).

Maar het feit dat deze dichters de poëzie beschouwden als een voor hen essentiële, strikt persoonlijke en elitaire aangelegenheid, nam, zoals gebleken is, niet weg dat de meesten van hen zich *daarnaast* wel degelijk betrokken voelden bij de politiek, zij het niet altijd bij de beslommeringen en intriges van elke dag. Zo waren Bloem en Greshoff in de jaren negentientien en -twintig overtuigde en enthousiaste aanhangers van Charles Maurras en zijn *Action française*. In 1923 heeft Bloem aan Herman Robbers eens een uitvoerige uiteenzetting gegeven over het 'Maurrassisme': "De tegenstelling tusschen laat ik maar zeggen het Maurrassisme en de democratie [is] er niet een van anti- (of a-)socialiteit en socialisme. Integendeel, het eerste is zoo sociaal mogelijk, mits men onder sociaal maar niet uitsluitend socialistisch, en vooral niet democratisch verstaat. [...] De democratie [...] vertoont de karakteristieke eigenschap, dat zij precies het tegenovergestelde bereikt van wat zij zegt [...]."

Als voorbeelden noemt hij: de democratie is tegen de standen inplaats van tegen de standvoorrechten. Standen bestaan echter in iedere behoorlijke, dus hiërarchische, maatschappij. Standen zijn het grote tegenwicht tegen de

ongebreidelde macht van het geld. Onder de laagste volksklassen, die allen gelijk staan in (on)beschaving, is de verdienste, het loon, de eenige differentieerende factor. [...] De democratie is de vijand van de edelste vorm van het bezit, het grondbezit, dat tot patriarchale toestanden leidt. [...] De democratie geeft den arbeiders politieke rechten, waar zij niets aan hebben omdat zij de ontwikkeling missen, moeten missen, om er behoorlijk gebruik van te maken. Vandaar de overwoekering door politici. De democratie leidt tot half-beschaving, door de zinnelooze aanwakking van de zucht tot ontwikkeling. De gierigste, benepenste boer [...] heeft nog altijd duizend maal meer inzicht in het leven dan de moderne arbeider, die zijn wijsheid aan partijkringen, en brochures en (het ergste) -afgevaardigden dankt. De democratie bevordert den oorlog, door den mensch als van nature vredelievend voor te stellen (hetgeen hij niet is) en daardoor de goeden tegen de slechten te ontwapenen. Liberalisme en socialisme beiden gaan uit van een wereld- en mensch-beschouwing, die niet alleen niet op de werkelijkheid berust, maar door die werkelijkheid altijd en overal weersproken wordt. En liever dan dit te erkennen geeft men zich over aan het gemakkelijke idealisme van een onbestaanbare wereld en een onbestaanbare menscheid (Sötemann 1994: 27 - 28).

Geen grote werkelijkheidszin

Ik heb u nog een en ander bespaard in mijn citaat. Maar het zal ruimschoots voldoende zijn om duidelijk te hebben gemaakt dat Bloems politieke opvattingen in vrij fundamentele opzichten niet getuigen van grote werkelijkheidszin. En ook zijn natie-besef, dat hij deelde met verscheidene van zijn vrienden, berust op een irreële idealisering van het verleden. Maurice Barrès, een auteur die zijn sympathie genoot, heeft eens gezegd dat het natie-gevoel is gegrondvest op het gemeenschappelijk bezit van een oud kerkhof.¹ Dat kerkhof bestaat dan wél uit een reeks tomben die de historische werkelijkheid het nodige geweld aandoen. Greshoff kreeg dit alles halverwege de jaren twintig door, maar Bloem kwam niet zo snel van zijn politieke dwaalwegen terug. In 1933 bracht zijn sympathie voor de zijns inziens "natuurlijke", hiërarchisch geordende, maatschappij hem er zelfs toe zich aan te sluiten bij de Nationaal-Socialistische Beweging. Zoals E. du Perron het uitdrukte: "Die gaga-idioot van een Jacques Bloem, loopt, schijnt het, in de gelederen van ir. Mussert en met een nazi-insigne op zijn genevermaag." Hij voegt er nog het een en ander aan toe dat ik hier fatsoenshalve maar weglaat (Ter Braak / du Perron 1964: II, 52). Dit avontuur van Bloem vond evenwel een spoedig en zeer kenmerkend einde. Holst, die naar eigen zeggen ook een aantal bijeenkomsten van de NSB heeft bezocht maar zich niet encanailleerde, vertelt dat zijn vriend op een landdag Mussert had ontmoet. "Stel je voor", zei hij mij, "de

---

¹ Geciteerd, in enigszins afwijkende vorm, door Philip Freriks in *De Volkskrant* van 13 mei 1995

vent had nog nooit van Maurras gehoord! Ik heb mijn lidmaatschap van de NSB opgezegd” (1983: I, 542). Waarmee Bloem natuurlijk nog geen afstand had gedaan van zijn ultra-reactionaire ideeën.

Hoewel Bloem in zijn talrijke kritieken en beschouwingen vele malen blijk zou geven van zijn anti-socialisme en vooral ook van wat hij noemde zijn “anti-humanitarisme” in de geest van de zachtzinnige ethiek zoals die beleden werd door figuren als Dirk Coster en Just Havelaar, heeft hij zich nooit toegestaan dat er ook maar een spoor van te vinden zou zijn in zijn verzen, geheel in overeenstemming met de opvattingen van zijn generatiegenoten. Het gebied van de poëzie lag ook voor hem zo ver buiten en boven, of eigenlijk moet ik zeggen: *dieper dan* dat van de politiek en wat daarmee samenhang, dat iets dergelijks niet bij hem zou zijn opgekomen. Het ging hem in zijn verzen om wat hij noemde “de stem des harten [...] dit is altijd het enige geweest wat in de dichtkunst belang heeft.” Maar daarbij moet men wel bedenken dat die alleen hoorbaar wordt in het volmaakte gedicht van “een zoo groot en oorspronkelijk, d.w.z. zoo eeuwig mogelijk mensch.” Of, zoals hij het later zou formuleren: zijn enige streven was geweest: “Enkele essentiële dingen van het leven zoo uit te spreken, dat dit alleen van mij en van niemand anders zou hebben kunnen zijn” (Sötemann 1994: 127). Wat een dichter er voor maatschappelijke en politieke opvattingen op na hield, was Bloems geringste zorg. Waar hij naar vroeg, was het perfecte vers waarin “een groot en oorspronkelijk, d.w.z. zoo eeuwig mogelijk mensch” zich had uitgesproken (ibidem). Nooit heeft hij zijn oordeel over poëzie dan ook laten beïnvloeden door affiniteit met of aversie tegen de concepties die eraan ten grondslag lagen. Zo had hij de grootste bewondering voor de poëzie van zijn politieke antipode Henriëtte Roland Holst, en nam hij het Verwey hoogst kwalijk dat deze zijn kritiek op haar werk (mede) baseerde op levensbeschouwelijke gronden.

Uit wat ik tot nu toe gezegd en geciteerd heb, zal u dus duidelijk zijn geworden dat “die politieke onbetrokkenheid van die geslag van 1910” uitsluitend betrekking heeft op zijn poëzie als zodanig, en niet op zijn houding in de praktijk des levens. Eigenlijk is Roland Holst de enige die zich nimmer in het politieke gewoel heeft begeven. En dat van den beginne af aan. Hij vertelt hoe zelfs zijn uiterst “geëngageerde” tante Henriëtte nimmer heeft getracht hem te bekeren tot de S.D.A.P. “Zij volstond ermee mij de lektuur van *Das Kapital* van Marx aan te raden, vermoedelijk voorziende dat ik er maar twaalf bladzijden in zou lezen. Zij overschatte mij: ik bracht het tot bladzij 6 en gaf het toen op voor de rest van mijn leven” (1983: I, 496).

Anti-Duitse gevoelens

Al in de eerste wereldoorlog hadden Bloem, Gerretson, Van Eyck en Greshoff blijk gegeven van hun heftige anti-Duitse gevoelens. Zo stelde Greshoff in 1915 een bloemlezing samen uit de Franstalige Belgische poëzie, *A la gloire de la*

Belgique, die hij liet voorafgaan door een virulent anti-Teutoonse inleiding. Gerretson betreurde het in zijn interview met 's-Gravesande dat "ons land [...] helaas buiten den oorlog [was] gebleven. In plaats van de reële idealen eener ijzeren jeugd zijn onze 'jongeren' - het griezelige woord typeert - grootgebracht met thee en ethische vijgebladeren, getrokken op Leidsch grachtwater" ('s-Gravesande 1935: 43 - 44). Bloem voerde felle disputen in geschrifte met de pro-Duitse Aart van der Leeuw, waarbij hij de Duitsers tegenover zijn vriend in exuberante termen karakteriseerde als "Een volk, bij het gezicht waarvan je hart, darmen, longen, lever en nieren, alles wat je maar in 't veege lichaam hebt, uitkotst van walging, ook al heeft dat gezicht maar een onderdeel van een seconde geduurd. [...] Neen, ik schaar mij van ganscher harte bij het meerendeel van ons volk, dat geweldig anti Duitsch is, en laat alle geleerde Pangermanistische betoogen maar aan de geleerden, en dan liefst aan de Moffrikaansche geleerden over" (Bloem 1979 b: 59). Van Eyck "beplette in 1916 een houding van Nederland die tot ingrijpen in de oorlog tegen Duitsland kon leiden" (Bittremieux 1973: 491). En Holst, met zijn Engelse sympathieën, had, zoals vanzelf spreekt, al even weinig met de Duitsers op.

Afgezien van Bloem, met zijn aanvankelijke nazi-affiniteiten, was dat niet anders toen de duistere wolken zich in de jaren dertig in het oosten samenpakten. Ik heb al enige verzen van de hand van Holst en Greshoff aangehaald, toen ik aan het begin van mijn toespraak duidelijk trachtte te maken dat de zaken gecompliceerder liggen dan men op het eerste gezicht zou zeggen. Greshoff, in de "Bruine liedjes" en wat daarna volgde, op zijn satirische, wat cabaret-achtige manier - hij was nu eenmaal in hoofdzaak een journalistiek talent -, Holst op de bezwerende toon die men ook uit zijn andere verzen kent. Maar Greshoff nam in 1939 de wijk naar Zuid-Afrika en zat in de oorlogsjaren buiten schot. De anderen evenwel kregen de horden uit het oosten over zich heen. Zelfs de on-wereldse dichter Van Eyck schreef in augustus 1940 een vers "Bij de gevallen te Wasenaar", dat eindigt met de strofe:

Hier, waar al de andre dingen zwijgen,
 Suist nog een zucht door 't dunne lover.
 Die zweeft, naar ons inwendig nijgen,
 De witte en paarse bloemen over
 Op 't graf van wie nu doden heten,
 En koelt ons mild de brandende ogen.
 Zij fluistert dat wij niet vergeten,
 En dat wij niet berusten mogen.

(1941: 18)

Hij had de moed dit gedicht in het bundeltje *Verzen 1940* in het daaropvolgende jaar te publiceren, iets wat de bezetters niet welgevallig zal zijn geweest. Dat hij

naderhand, met tweeënvijftig collega's, ontslag nam uit protest tegen de Duitse inmenging in de universiteit, heb ik al vermeld. Gerretsons vrijwel verdroogde dichtader ging door de Duitse inval op 10 mei 1940 ineens weer stromen. Op de dag zelf schreef hij een vers "Dedit fructus eorum locustae" ("En hij gaf hun gewas den kruidworm, en hunnen arbeid den sprinkhaan" - Psalm 78 : 46).

...Ons staan van koom de velden wit...
Neemt Gij, in Uwen toorn, al dit?
Nog blijft ons, vrij en vol bezit,
Van Uwe min 't zieleigen pand,
Dit erfdomein, ons Nederland!

Geheng, o, Heer! die 't Al regeert,
Die uit Uw volk onze oogst verteert,
Dat ik mijn Volk in pijn en nood
Getrouw mag zijn tot in den dood!
(1961: 102)

En toen hij op 24 oktober van dat jaar door de Duitsers enkele dagen gevangen werd gezet schreef hij nog een vers, waarin de regels voorkomen: "Nu ken ik, Heer, Uw wijs beleid, / Gij, die, Verlosser uit den Tijd, / Mij in den kerker hebt bevrijd - / Eén oogenblik: Uw eeuwigheid" (1961: 104. Zie De Gier 1982: 49). Op 1 juni 1942 betuigde hij zijn respect voor Van Eycks besluit ontslag te nemen en voegde daaraan toe: "Maar wat ik wel sterk gevoeld heb is, dat wij de omstandigheden, waarin de natie, - en zonder twijfel wij allen, elk op zijn beurt - een wijkplaats zullen moeten zoeken, meer dan ooit tevoren, in de onneembare bastions waar geen aardsche macht kan doordringen; dat is voor ons, dichters, in de poëzie en de beoefening en zuivering van onze taal en onze verskunst", zij het dat hij niet veel later moet toegeven dat "wat het hart benauwt [...] toch *nog* belangrijker is dan literatuur." En aan de rector-magnificus van de Utrechtse universiteit stelde hij in september 1942 voor, het verslag over het afgelopen jaar te besluiten met een zin "over de zekerheid, dat in ons allen één gedachte boven alles gaat, die ons met stelligheid den weg zal wijzen, dien wij tezamen zullen moeten gaan. Die gedachte is de liefde voor het vaderland" (1984: 517, 549, 560 en 561).

"Een volk van knechten"

Roland Holst had, als gezegd, al meermalen blijk gegeven van zijn afkeer van en verachting voor de Duitsers: "Een volk van knechten komt de wereld knechten, / aangevoerd door een brallende onderkaak", schreef hij in het voorjaar van 1939. Het moet gezegd: die tijdgedichten horen niet tot de toppunten van zijn poëzie, maar ze maken volstrekt duidelijk dat hij zeer wezenlijk geraakt was door het

dreigende gevaar, en nog sterker door de feitelijke overval. Toen dan ook in 1942 onder Duitse druk de Kultuurkamer werd opgericht, verklaarde hij zich bereid om persoonlijk een protestbrief van Nederlandse kunstenaars aan de Reichskommissar Seyss Inquart te overhandigen. (Het is, gelukkig voor hem, niet gebeurd.) En toen de Duitse politie hem dwong zich aan te melden voor de Kultuurkamer, schreef hij een brief die ondergronds ruime verspreiding vond, en die het waard is geciteerd te worden: "Tot het laatst toe ben ik op het standpunt gebleven onder géén beding mij uit vrije wil voor de N.K.K. te melden. Thans blijkt mij, uit een missive van dr. Bergfeld, dat ik niet met een N.K.K.-maatregel, doch met een Duitse politimaatregel te maken heb. Waar ik mij naar de politimaatregel van de bezettende macht schik, ga ik er dus bij deze toe over, mij voor de kultuurkamer te melden, die haar vorming door dergelijke maatregelen laat waarborgen. Naar men mij verzekert, is het aan de leiding dezer kultuurkamer te beslissen, of ik al dan niet als lid zal worden goedgekeurd. Het moet mij van het hart, u te verzekeren, dat uw afkeuring door mij op hooge prijs zal worden gesteld" (Van der Vegt 1974: 29).

Het gevolg hiervan was uiteraard dat Holst moest onderduiken. Verscheidene van zijn tijdverzen werden in de oorlogsjaren clandestien verspreid. En ook na de oorlog schreef hij een aantal gelegenheidsverzen, gewijd aan leden van het koninklijk Huis. Terecht zegt Jan van der Vegt dat Holst in deze verzen "de historische werkelijkheid geheel uit het oog verliest." De teneur is: "Een hoog, aristocratisch leiderschap staat ver boven het tierende volk" (1974: 35). En dit ziet hij belichaamd in koningin Wilhelmina en later in haar kleindochter Beatrix. Voor zijn eigen werk heeft Holst, zoals ik al eerder zei, geen enkele boodschap aan de wereld, aan de politiek en bovenal niet aan de kleinburgerlijke waarden en normen.

Bloem ten slotte heeft in de oorlog weinig of niets van zich doen merken. Toen hij vernomen had dat de bevriende dichter en verzetsman Jan Campert in een concentratiekamp was omgekomen, schreef hij in 1943/44 een sonnet:

DE GEVALLENEN

Terwijl zij vielen was ik ongedeerd.
Ik ben het nog. Ik zal nog wel wat blijven
Op de aarde, die geleidelijk de lijven,
Die voor haar stierven, tot zichzelf verteert.

Toch heb ik mij met geen verraad onteerd,
En hoop ik, dat mijn vastheid zal bekliven,
Wanneer de dreiging mijwaarts ook zou drijven,
Die raaklings thans langs ieders leven scheert.

Maar wat is wat ik dééd bij wat zij deden?
Wat heb ik eigenlijk tot nu geleden?
Wat is voorzichtig nog, en wat reeds laf?

Moet ik mij niet bekennen aan hun graf
Als een dier lauwen, waarvan Dante zei:
Spreekt niet van hen, aanziet ze en gaat voorbij? (1979 a: 257)

Maar toen de bevrijding kwam, schreef juist hij het gedicht dat naar mijn overtuiging als geen ander verwoordt wat wij allen toen ervoeren:

NA DE BEVRIJDING

Schoon en stralend is, gelijk toen, het voorjaar,
Koud des morgens, maar als de dagen verder
Opengaan, is de eeuwige lucht een wonder
Voor de geredden.

In 't doorzichtig waas over al de brake
Landen ploegen weder de trage paarden
Als altijd, wijl nog de nabije verten
Dreunen van oorlog.

Dit beleefd te hebben, dit heellijfs uit te
Mogen spreken, ieder ontwaken weer te
Weten: heen is, en nu voorgoed, de welhaast
Duldloze knechtschap -

Waard is het, vijf jaren gesmacht te hebben,
Nu opstandig, dan weer gelaten, en niet
Eén van de ongeborenen zal de vrijheid
Ooit zoo beseffen. (1979 a: 210)

Daarmee toonde hij zich inderdaad de tolk van een van die “essentieele dingen van het leven”, op een wijze die alle politieke en sociale betrokkenheid te boven gaat. De enkele “tijdverzen” die hij, al of niet in opdracht, daarnaast nog heeft geschreven, zijn op een vergelijkbare manier ontheven aan wat hij noemde “het accidentele”.

Na de oorlog is Bloem merkwaardigerwijze enige tijd lid geweest van de Partij van de Arbeid, maar hoogstwaarschijnlijk om buiten-politieke redenen. In de jaren dat ik hem van nabij heb gekend, heb ik hem nooit meer met één woord over politiek horen spreken.

Conclusie

De conclusie mag duidelijk zijn: van "politieke onbetrokkenheid" is bij geen van de vijf dichters van de generatie-1910 sprake. Op verscheidene tijdstippen en in verschillende situaties hebben zij van het tegendeel, op uiteenlopende wijze, blijk gegeven. De zaak is evenwel dat, op spaarzame uitzonderingen na, hun *gedichten* niet getuigen van politieke, en nog minder van sociale betrokkenheid. En dit is het regelrecht en logisch gevolg van de poëtische opvattingen die aan hun werk ten grondslag liggen. Niet voor niets heb ik in het tot nu toe gezegde daarnaar telkens, zij het terloops, verwezen. Poëzie is voor hen (met als enige uitzondering de latere Greshoff) de strikt persoonlijke, maar wèl in de literaire traditie gebedde, uitingsvorm van de wijze waarop zij de fundamentele levensproblematiek ondergingen: "een emotioneel gewaarmerkt inzicht in de existentie", zoals ik het vroeger eens heb genoemd (1994: 127). Vooral Bloem, met zijn niet-aflatend streven naar de schijnbare eenvoud, is er klaarblijkelijk in geslaagd ook de huidige lezers van gedichten ervan te doordringen dat die ervaringen in zijn verzen tot uitdrukking zijn gebracht op een manier die in principe nog steeds herkenbaar en overtuigend is, getuige het feit dat zijn *Verzamelde gedichten* ook nu nog in aanzienlijke aantallen worden verkocht (de totale oplage beloopt intussen bijna zestigduizend exemplaren), terwijl het werk van zijn vrienden-generatiegenoten voor de huidige lezers in groten dele geschiedenis is geworden, hoe indrukwekkend een aantal gedichten van sommigen onder hen ook mogen zijn.

Bibliografie

- Bittremieux, C. 1973. Pieter Nicolaas van Eyck. *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*. Dl. I. Tiel/Utrecht: Lannoo.
- Bloem, J.C. 1979 a. *Gedichten. Historisch-kritische uitgave, verzorgd door A.L. Sötemann en H.T.M. van Vliet*. Dl. I: Teksten. Amsterdam: North Holland.
- Bloem, J.C. 1979 b. *Brieven aan Aart van der Leeuw*. Red. A. Kets-Vree. 's-Gravenhage.
- Braak, M. ter, en E. du Perron. 1964. *Briefwisseling*. Red. H. van Galen Last. Dl. II. Amsterdam.
- Eyck, P.N. van. 1941. *Verzen 1940*. Den Haag: Boucher
- Gerretson, C., en P.N. van Eyck. 1984. *Briefwisseling*. Red. P. van Hees en G. Puchinger. Baarn.
- Gier, J. de. 1982. *Stichtelijke en onstichtelijke experimenten. Een onderzoek naar Geerten Gossaerts dichterlijke ontwikkeling en de samenstelling van zijn poëziebundel*. Utrecht: HES.
- Gossaert, Geerten. 1961. *Experimenten*. 13de druk. Bussum: Van Dishoeck.
- Gravesande, G.H. 's-. 1935. *Geerten Gossaert. Sprekende schrijvers*. Amsterdam.
- Greshoff, J. 1948. *Verzamelde werk. Gedichten*. Amsterdam: Van Kampen.

Greshoff, J. 1969. *Afscheid van Europa*. 's-Gravenhage: Nijgh & Van Ditmar.

Oliveira, E. d'. 1914. *P.N. van Eijck. De jongere generatie*. (Vervolg op 'De mannen van '80'). Amsterdam: Maatsch. v. goede en goedkoope lectuur.

Roland Holst, A. 1981. *Verzameld werk. Poëzie*. Red. W.J. van den Akker, L.H. Mosheuvél en A.L. Sötémann. Dl. I, II. Amsterdam: Van Oorscot.

Roland Holst, A. 1983. *Verzameld werk. Proza*. Red. W.J. van den Akker, L.H. Mosheuvél en A.L. Sötémann. Dl. I, II. Amsterdam: Van Oorscot.

Sötémann, A.L. 1994. *De dichter en zijn wereld. Over J.C. Bloem*. Groningen: Hist. Uitgeverij.

Vegt, J. van der. 1974. *De brekende spiegel. Ontwikkeling, samenhang, achtergronden bij A. Roland Holst*. Rotterdam: Nijgh & Van Ditmar.

**DRIE MISTIEKE GEDIGTE - 'N ESSAY IN VERGELYKING EN 'N
PROBLEEM RONDOM INTERPRETASIE**

Abstract

This essay attempts to construct an adequate way of responding to three thematically linked mystical poems. The adequate response would seem to require a fusion of, on the one hand, a discursively disciplined analytical method for identifying the poems as "mystical", and, on the other hand, a lingering meditative attention that would do justice to and revere the irreducibly sensual and congenial surfaces of the poetry itself. To this end the dynamic mystical formulas of the later Heidegger are grafted onto the static interpretational scheme for the identification of mystical poetry as developed by C. W. van de Watering.

DE FAZANT¹

Waar onverwacht het pad zich buigt
stond op een klein vak open land
tussen de bossen en het ruigt
in 't klare herfstlicht de fazant.

Geruisloos knielde ik op de grond,
mijn hand zocht waar de kijker hing, -
en nader schoof de held're ring
tot scherp het beeld getekend stond.

Goudbruin, waarlangs in ademing
verdoffe' en gloeien rusteloos vloog, -
de staart die vleugen purper ving,
de kop met het juwelenoog.

En toen ik fel en feller zocht,
wist ik dat in dit klein stuk glas
de afgebeden lusthof was,
die voortaan ik betreden mocht.

---

¹ Uit: Ida Gerhardt *Het Veerhuis*, 1945 (*Verz. Gedichten*, 1985).

TUIN¹

Ek het meteens onthou
dat ek gelukkig is; langsaam statig kom 'n pou
uit blonde tonnells van die tuin en sleep 'n blom-
bont vereveld waaroor blink luiperd-oë die blou kolom,
die blou en brose buiging van sy nek bekrui - en dan ontvou,
rank op, sprei oor - tril - 'n honderd oë spring!
en wilde glanse bewe oor sy bors, 'n Leda-gril,
'n blou en koper floute in die diep namiddagson.

DUIF²

Het had geonweerd en de straat was nat,
het asfalt lag als water aan den oever
van het trottoir, waar plechtig trad
een duif en koerde als een kind, maar droever.

De hemel boven 't park werd licht,
de boomen stonden groen, afzonderlijk,
en ieder leek een bosch, zo vol zo wonderlijk
en in zichzelf gekeerd, prevelend opgericht.

Ik liep te kijken in de korte stille straat
en zag de duif, de kleur van onweer op zijn vleugels
en poten roze als de dageraad.

Drie miniatuurverhale van epifanieë³

Selfs by die eerste lees van bogenoemde drie gedigte is die moontlikheid van vergelyking ooglopend. Dit is trouens op grond van hulle klaarblyklike gelyksoortigheid dat hulle as toevallig en afsonderlik gevonde voorwerpe tot 'n versameling begin groei het. Naas opvallende tematiese en inhoudelike

¹ Uit: Sheila Cussons *Plektrum*, 1970

² Uit: M. Vasalis *Vergezichten en gezichten*, 1954

³ Wat hierop volg sien ek bloot as 'n soort "antwoord" op wat ek met my bepaalde en toevallige leesvooroordele ervaar as 'n onweerstaanbare resonans of "roep" tussen tekste. Vir "wetenskaplike" doeleindes word hierdie "antwoord" en hierdie vooroordele enigszins eksplisiet gemaak. Dit is myns insiens die enigste inhoud wat geheg kan word aan die nosie van 'n "verantwoordelike" leeshouding - self-refleksiewe deelname aan die resonanse of "oproep" binne 'n literêre tradisie - en dit het die status van 'n swewende voetnoot. Een waarvan die konserverende funksie op paradoksale wyse daarin bestaan dat dit by implikasie verwys na 'n oneindigheid van verdere resonanse en hulle eggo's.

ooreenkomste is daar ook vergelyking moontlik ten opsigte van die narratiewe dinamiek van die gedigte en ten opsigte van die sprekersinstansies en -posisies.

Myns insiens is die belangrikste ooreenkoms, die een wat aan die verwykende leser as ingangspunt tot 'n aandagoefening appelleer, die stem en status van die "ek" in al drie gedigte. Dit is in al drie gevalle 'n intieme belydende stem, 'n self-refleksiewe selfondersoekende "ek" wat aan die woord is: "ik [wist]" (Gerhardt); "ek het [ ] onthou" (Cussons); "Ik liep te kijken" (Vasalis). Al drie lewer verslag van 'n besondere ervaring in die vorm van 'n kort en relatief eenvoudige miniatuurverhaaltjie wat 'n mens miskien sou kon veralgemeen tot die basiese struktuur: "Eens op 'n dag, toe skielik, en toe, o! en uiteindelik, aaa!" (of "a-men" selfs!).

Al drie gedigte lyk "dubbeld" voltooid - benewens die "afheid" wat gedigte normaalweg kenmerk, is daar hier ook sprake van 'n narratiewe "sense of an ending" om Frank Kermode se formule te gebruik (Kermode, 1967). Dat hierdie ononderbroke linieëre beweging met inset, klimaks en afloop (*closure*) bloot skynbaar is en teengewerk word deur, eweseer in al drie gedigte, gelykoortige kolkinge, afgrondelikhede en stroom-op-bewegings, beide in die versifikasie en in die inhoud, sal in die laaste beweging van hierdie essay aan die lig kom, spesifiek as opbrengs van 'n adekwaat "mistieke" lees van die drie gedigte.

Om te hervat: al drie gedigte is 'n vry direkte vertelling van 'n plotselinge en oorweldigende sien, 'n skoue, 'n gesig, van 'n natuurding, 'n wilde voël in al drie gevalle. Elkeen van hierdie voëls skyn in die verloop van die verhaal 'n besondere visioenêre lading of betekenis te beliggaam. Al drie gedigte bied hulleself dan ook aan in die toonaard van 'n soort herhaling, repetisie, gedenking, van 'n relatief klein en alledaagse gebeurtenis: 'n pou wat pronk, 'n duif wat oor die straat loop, 'n fisant in die veld langs 'n wandelpad. Maar vir die sprekers, en, let wel, hulle is al drie verwykende wandelaars, mens kan selfs sê aandagtige pelgrims van die moment, het hierdie voëls die allure van verskynings, besoekings, bodes, vanuit 'n ander oord en orde. Dit het 'n onweerstaanbare impak op hulle en beïnvloed hulle selfverstaan op taamlik ongespesifiseerde maar skynbaar wel onomkeerbare wyse. Iets word geweet wat nooit weer "ont-weet" kan word nie.

Met die eerste oogopslag is dit verder ook duidelik dat ruimte en tyd op markante wyses rondom die verskyning van die voëls skik tot horisonne van veelseggendheid. Tuin, wandelpad en dorpse straat verkry 'n oorweldigende lading vitaliteit en geanimeerdheid. Tyd, eweseer, is nie meer meetbaar en abstrak nie maar word 'n pregnante misterie-deurhulwerde medium waarbinne die beleving sig voltrek, of liever, wat die beleving induseer - 'n soort verlossing van insig bewerkstellig.

In al drie gevalle daag, gewoon by die eerste lees reeds, die gedagte aan 'n epifanie oftewel 'n selfopenbaring van die heilige, die goddelike of die transendente. Dit gebeur deur die taamlik algemene assosiasies binne 'n Westerse

kulturele tradisie, van die pou met Zeus se besoek aan Leda, van die gestalte van die duif met die heilige gees, van die woord "lusthof" met die nosie van die paradys of die tuin van Eden.

Geen poging tot vergelyking met die oog op 'n algemene tipering kan egter bloot op ooreenkomste van enkelgedigte gebaseer wees nie en hierdie essay is dan ook nie so onskuldig of toevallig as wat dit graag wil wees nie. Daar bestaan aanwysbare gronde vir die stelling dat die oeuvres van Cussons, Vasalis en Gerhardt in hul geheel sterk en herkenbare mistieke trekke, mistiek-verwante denkhoudings en inhoude, mistieke sentimente en selfs sporadies mistieke "argumente" bevat.

Wat Cussons betref, is daar 'n uiters persuasiewe interpretasie in die proefskrif *Engel en Aarde: Gedagtes oor "natuur en bo-natuur" by die lees van Sheila Cussons* (De Villiers, 1984) waar, deur middel van 'n verduideliking van die digter se verwysingsraamwerke (die Jungiaanse toe-eiening van die middeleeuse alchemie, die esoteriese dimensies van die Rooms-Katolieke belydenis en die Griekse mitologie) 'n saak uitgemaak word vir 'n mistiek van heiligmaking as 'n individuasie-proses.

So ver as wat dit Vasalis aangaan is daar die toepassing deur Maaïke Meijer van Van de Watering se mistieke interpretasiekader op etlike sentrale gedigte in die oeuvre (Meijer, 1988:21 ff) asook artikels met veelseggende titels soos "Openbaring en Versluiting. Het dichterlijke oeuvre van M. Vasalis" (Govaart, 1955) en "Kroniek van de poëzie: De geheimzinnigheid van het gewone" (Morriën, 1948).

By Gerhardt is dit veral die digterlike taak wat 'n spesifiek "mistieke" inkleding kry. In gedig na gedig word die digter gesien as 'n geroepene en uitverkorene deur 'n transendente mag tot 'n spesiale skeppende funksie binne 'n geskape kosmiese orde. Vergelyk in hierdie verband die gedig met sy betekenisvolle titel "Voor M. Vasalis" (Gerhardt, 1985:589), asook "Dichterspreuken I" (1985:590).

Die genot van ooreenkomste en die eis van verantwoording

Dit is die verbasende ooreenkomste wat die aandag van die leser vashou maar wat terselfdertyd, direk op die spoor van die aangename verrassing, van 'n "ontdekking", 'n spesifieke dilemma aan die lig laat tree. Verrassing en ontdekking degenerer byna onmiddellik tot 'n eis om argumentasie, bewysvoering en besluit. Nog weerloos van verrassing, word die leser uitgedaag deur die eise van "wetenskaplikheid", tot 'n tipering en 'n klassifisering van die gedigte as "mistieke" gedigte binne 'n opvatting van die mistiek as literêre kategorie (De Jong, 1983:131), met ander woorde, tot 'n deskriptiewe ordening en 'n veralgemenende plasing van die gedigte. Dit, terwyl die gedigte juis in hulle wedersydse eggo en ondersteuning van mekaar, die leser se patrone van waarneming, haar konvensionele konstruksies van die werklikheid ontwig en

hulleself hierin beslis vernet teen die kunsmatige objektiverende taal van literêre analise. 'n Vernet wat boonop byna hoorbaar versterk word deur die dringende belydende ek-sprekers wat die leser betrek in 'n gemeenskaplike projek van geestelike selfondersoek. Nog vervul met verrukking word die leser reeds verlei tot die doelrasionele ingesteldheid van 'n kategoriserende literêre diskoers. Die aandag van die leser word 'n "gesplete engel", om met Lucebert te praat. Wie slegs wil verwy in wilde en nooitvermoede verlangens word terselfdertyd verlei deur die moontlikheid om daardie selfde verlangens te tem met die geweld van die kategoriserende denke.

Hierdie dilemma, wat geen nuwe of oorspronklike een is nie, behoort tot die voor-oordeel en selfbegrip van hierdie artikel. George Steiner formuleer dit op klinkende wyse as volg: "De papieren Leviathan van het secundaire spreken verzwelgt niet alleen het profetische (alle poëtische en artistieke vindingen bevatten profetie en de profetie van de herinnering): hij braakt het verminderd en gefragmenteerd weer uit" (Steiner, 1990: 57-58). En verder: "De beste lezingen van kunst zijn zelf kunst" (Steiner, 1990:26).

Die probeer-karakter van hierdie artikel lê dus daarin om in navolging van die verwykende aandag van die belydende ek-sprekers ten opsigte van die oënskynlik doodgewone natuurdinge, eweseer te verwy in die klaarblyklike eenvoud en helderheid van die gedigte, en om voorts, in navolging van die ek-sprekers se verwondering voor die epifanieë en op grond van die wedersydse versterking van betekenis deur die ooreenkomste in die gedigte, 'n verrykte leeservaring te produseer deur middel van 'n genoegsaam aangepaste model van interpretasie. Die dilemma soos hierbo verwoord tussen die primêre status van die poësie en die sekondêre status van die wetenskaplike spreke óór poësie, kán versag word, 'n versagting wat terselfdertyd 'n verhewiging sal wees. Waarop dit neerkom is dat 'n beskrywende terminologie gevind moet word waarin die primêre waarde van die poësie enigszins geabsorbeer word sodat interpretasie versoenbaar is met 'n leeshouding van verwykende aandag én 'n rasionaal verskaf, 'n verantwoording bied vir die opvallende resonanse wat die gedigte in die eerste plek tot groep saamroep. Dit sal 'n interpretasiekader moet wees waarin 'n taalfilosofie en 'n sinsfilosofie poëties verwoord moet wees en waarvan binne die bestek van een artikel, alleen maar 'n soort skets gegee kan word.

Interpretasiekader of masseersalon

Ten einde die pole van die probleem effens meer in kaart te bring, verwys ek enersyds na Van de Watering se mistieke interpretasiekader soos aangehaal deur Meijer (1988:30-31) en laat daarby vir die doeleindes van hierdie artikel Van de Watering se eie bedenkinge en sy toepassing van sy skema op die gedigte van Lucebert buite rekening (Van de Watering, 1979). Andersyds verwys ek na die implikasies van 'n keuse vir 'n soort teen-interpretasie wat die "wildheid" van die

gedig wil stimuleer eerder as om dit te wil uitdelg deur middel van klassifiserende interpretasie.

Van de Watering se klassifikasieskema vir die erkenning van mistieke gedigte bestaan uit 'n inhoudelike en 'n formele komponent. Inhoudelik noem hy die mistieke ervaring 'n geestelike staat, 'n bewussynstoestand met die volgende eienskappe:

1. Die ervaring van **eenwording** van die **subjek** van die ervaring met die **objek** van die ervaring, wat geassosieer kan word met 'n persoonlike God, die eie self, die absolute, die individu of die niet, ensovoorts.

2. Die ervaring het 'n uitgesproke ken-aspek: **kennis** word opgedoen of insig verwerf in 'n **waarheid** wat van 'n ander orde is as die waarheid wat verkry word deur die diskursiewe denke.

3. Die ervaring het 'n element van **passiwiteit** - mens word oorval daardeur.

4. Die ervaring gaan gepaard met 'n gevoel van **tydloosheid** en die wegval van verlede, hede en toekoms.

5. Daar is 'n ek-bewussyn wat anders is as die gewoon alledaagse.

6. Die ervaring geld as onuitspreeklik of onmededeelbaar, is nie in rasionele bewoording uit te druk nie.

Dan is daar nog die sogenaamde **lig-ervaring**, die ervaring van die **skrikwekkende**, die ervaring van depressie-na-die-ekstase. Van de Watering doen verder aan die hand dat die formele komponent van die interpretasiekader sou moes bestaan uit 'n leksikon van besondere uitdrukkingsvorme en uitdrukkingsmiddele: woorde, beelde, voorstellinge, stylfigure en prosedures.

Teenoor so 'n interpretasie-skema waarmee die poëtiese teks te lyf gegaan kan word, staan 'n anti-hermeneutiese standpunt, 'n standpunt "against interpretation" (Meijer, 1988:46 ff). Dit is 'n standpunt wat Meijer met haar propagering van 'n erotiese, spelende en kontemplatiewe lees van gedigte met groot entoesiasme en oortuiging aanvoer. Hierdie standpunt hou in, om dit kort op te som, dat die gedig "op maximale spanning" (Meijer, 1988:87) gebring moet word, in plaas daarvan dat dit onmiddellik oorgeklank word in die diskursiewe en abstrakte taal van analise. Dit beteken verder dat die **vreemdheid** van die gedig nie ontvlug moet word met uitputtende en afdoende konstruksies van die skema of idee van die gedig nie, dat 'n lees van die gedig die leser nie moet wégvoer úit die vreemde en die beeldende nie, maar juis dieper daarin moet voer, dat beelde nie uitgelê, blootgelê en ontrafel moet word nie, maar juis verhewig en "geamplifiseer" moet word; dat teenoor vroegtydige allegoriserings en veralgemenings wat die gedig afsluit en toemaak, die gedig as veld van **kontemplasie geaktiveer** (Meijer, 1988:90) moet word en so lank as moontlik óopgehou moet word; dat teenoor streng verstegniese ontleding en strukturele konstruksies wat die gedig inderhaas probeer "domestiseer", die lees van die gedig juis 'n erotiese lees moet wees waardeur die leser haar/hom kan verlustig in

die "wildheid" van die sinnelike oppervlaktes van poëtiese taal. Dat, met ander woorde, die de-automatisering van ervaring, denke en taal in 'n gedig nie teengewerk moet word nie, maar juis **opgewerk** moet word, dat adekwate lees van 'n gedig dus nie as 'n soort uitleg van 'n lyk, maar as 'n soort masseerkuns van 'n lewende liggaam verstaan moet word.

Ek sou wou byvoeg dat daar dan wel met die nodige dissipline, konsentrasie en selfbewustheid gemasseer moet word, soos elkeen van ons weet wat al met ongefokusde en onkundige masseuses en masseurs te doen gehad het! "To hear more, to see more, to feel more" - in die woorde van Susan Sonntag (aangehaal in Meijer, 1988:87) - is nie genoeg nie.

My vraag by Meijer se deurgaans oortuigende en simpatieke betoog is dus die volgende: Is haar aanbevole leeswyse, indien toegepas op die **spesifieke** mistieke gedigte van die soort wat hier ter sprake is, wel genoegsaam? By al haar, myns insiens geregverdigde kritiek op én Van de Watering se meganiese soekskema (Meijer, 1988: 33 ff) én op Sonntag se aanname van 'n spontane onbemiddelde lees van tekste, kom sy myns insiens nie by die kritieke punt uit nie, naamlik die ontbreek van 'n **redegewende verband**, oftewel 'n **rasionaal** wat die interpretasiekader meer verantwoordbaar teenoor die mistieke gedig sal maak. 'n Dusdanig bevrugte interpretasiekader sal geen afbreuk doen aan 'n erotiese en kontemplatiewe lees van byvoorbeeld hierdie drie gedigte nie, en dit sal terselfdertyd 'n bemiddeling bied wat meer soos 'n voedende plasenta sal werk as soos 'n raster of keurslyf waarin die gedig versmoor word. Dit sal verder ook die voorveronderstellings van Meijer se leeswyse ondervang. Want selfs 'n teen-interpretatiewe standpunt, selfs 'n anti-hermeneutiese lees, moet sy eie wysgerige voorveronderstellings kan eksplisiteer ¹.

---

¹ Daar is wel voorbeelde van wat as mistieke gedigte getipeer kan word, wat myns insiens selfs nie eers vatbaar is vir meelewende masseerkuns nie. Die aandag word gehou maar geen streling ter wille van die verlossing van sin word aangemoedig nie. Dit is meestal die geval by "ding"-gedigte, hermeties geslote verse waarin lesersidentifikasie met 'n herkenbare "stem" uitgesluit is. Die gedig as geheimsinnig glansende natuurding verwerp "uitleg" en "ontsyfering". In sy artikel "Op grond van de Tekst" bespreek Martien de Jong (1983:134) die mistieke poësie van Maurice Gilliams. Die artistieke skeppingsdaad is volgens Gilliams 'n soort biologiese verskynsel. Die kunstenaar, in 'n toestand van passievolle hyding, skei die gedig uit. Die absolute kunswerk wat uit hierdie marteling van senuwees en selle ontstaan, is vergelykbaar met 'n mineraal of 'n klip of selfs 'n soort fossiel wat in geslotenheid bestaan en wat sy obskure gewig aan betekenis as "ding" slegs prysgee in 'n onvertaalbare en selfgenoegsame straling. Hoe ver 'n mens met Van de Watering se mistieke soekskema of met Sonntag se erotiese lees sal kom in die duiding van Gilliams se gedronge en geheimsinnige gedigte, is 'n verdere uitdaging vir die ontwikkelaar van 'n tese oor hoe die mistiek as literêre genre vrugbaar benader kan word. Hierby is dit miskien van pas om die streng gedig "Grafchrift" van Maurice Gilliams aan te haal: "De hoge woorden die de harten breken, / worden in 't vlietend water neergeschreven / - Een steen rust op de bedding der rivier./ Hij riep de wieren niet om hem te strelen."

Teenoor die verskillende modi van geslotenheid, poëtiese digtheid en talige gewroghtheid van digters soos Gilliams, Lucebert en Kouwenaar, aan wie ook mistieke trekke toegeskryf is (Meijer, 1988:35) en hierby kan 'n mens sekerlik ook die naam van Achterberg toevoeg (vergelyk Middeldorp, 1989:44), bied die drie gedigte hier ter sprake 'n vertroude soort mistiek in 'n taal wat minimaal afwyk van normale spreektaal. Dit is gedigte wat verder op die oog af alleen maar 'n treffende en vaardige verwoording is van 'n ervaring wat vir die leser min of meer herkenbaar is: die ineens verwonderde stilstaan, deels gefassineerd, deels verbysterd (Otto, 1923:13-41), voor 'n plotseling vreemd aandoende alledaagse verskynsel of gebeurtenis. Dit gaan met ander woorde nie soseer daarom dat ons hier moeilike gedigte moet ontsyfer nie, maar dat ons oënskynlik maklike gedigte op ons moet laat inwerk en wel op so 'n wyse dat óns "in die moeilikheid" beland. Dit kan gebeur deur te verwyly in die konfrontasie met die gans andere wat deur die gedigte verwoord word, totdat dit ons eie konfrontasie word. So 'n verwylyng hoef nie te verval tot 'n salwende en gemoedelike "pastoraat" van die poësie nie, maar sou juis 'n werk en inspanning van die aandag moet wees: een van inbraak in die vestings van ons vooropgestelde idees oor taal en poësie, een van afbraak van die omlynings van ons selfbegrip. 'n Leeswyse moet gevind word wat die resonanse tussen die gedigte só amplifiseer dat hulle "sin" as versameling van soortgelykes tot ons deurdring en ons dwing tot verantwoording. Hierdie roep en antwoord is dus nie van die orde van 'n gerusstellende hermeneutiese gesprek tussen teks en leser wat afstuur op 'n voorspelbaar gesellige verstandhouding nie. Dit moet 'n "repartie" wees wat die houding van ons normale dagbewussyn bokant die afgrond stel, dié afgrond waarin alle sin ook on-sin of "niks" is nie. In plaas van verstandhouding sou die adekwate lees van hierdie tipe mistieke gedigte die "beginner's mind" waarvan die Zen-Boeddhistiese praat, moet stig.

Tussen die teenstelling interpreteer of masseer, ontsyfering of meelewing, onttakeling of invoeling, lê 'n derde denkwys, wat moeilik benoembaar is en waarvan ek beken dat ek hier net die buitelyne van 'n vermoede kan aftas. Die hou onder meer in die aanwend van 'n interpretasiekader wat hoewel "wild", poëties en dinamies is, tóg 'n rasionaal verskaf vir die ooglopende ooreenkomste in die gedigte, maar dan nie in die vorm van 'n indeks van formeel-talige mistieke formules of 'n "checklist" van die psigologiese kenmerke van die mistieke ervaring nie.

Dit moet 'n interpretasiekader wees wat sigself ook op elke punt kan dekonstrueer en dit moet 'n opvatting van taal beliggaam wat, opgeneem as leesaanwysing vir die gedigte, ook hulle téén hulleself en téén hulle oënskynlike helder en eenvoudige betekenis in werking stel, sodat daar op die ou end "niks" van hulle oorbly nie.

'n Klein ekskursie voëls kyk in die geselskap van Heidegger

Die wegval van 'n, in ontologiese sin, oorspronklike begroning, wat in tradisioneel metafisiese terme die volheid en aanwesigheid van alle syn en syndes moes garandeer, is die resultaat van 'n dekonstruktiewe proses wat deur Heidegger op gang gebring is, wat verdiep is in sy denke ná die sogenaamde "Kehre" en uiteindelik geradikaliseer is deur Derrida. Met die wegval van elke metafisiese waarborg van 'n finale grond, het ook elke hermeneutiese geloof in finale sin of eerste betekenis van enige teks verval. Volgens John Caputo (1987) is die verskil tussen Heidegger en Derrida ten aansien van hierdie omwenteling wat hulle teweeggebring het, eerder een van **toon** en **houding** as van inhoud. Vir Heidegger is die ontdekking van die syn as "Abgrund", openheid, "Lichtung", en van taal as onindambare spel van betekenaars, rede tot 'n houding van religieus-verwante ootmoed en meditatiewe stilte. By Derrida gee dieselfde insig aanleiding tot 'n roekeloos anargistiese, uitbundige en eerbiedlose speelsheid ten opsigte van tekste (Caputo, 1987:206).

Vir beide egter geld, en wel as onomkeerbare gevolgtrekking van die anti-metafisiese en anti-hermeneutiese revolusie, dat die poësie poëties benader moet word en nie met die interpretatiewe geweld wat geassosieer word met 'n metafisies besmette belang in uiteindelijke betekenis, absolute waarheid of laaste sin nie (Derrida, 1978:67 en 292; Heidegger, 1975:74-75).

Om in die openbaring van die drie gedigte te gaan staan met Heidegger as gids, beteken vir die hiervolgende oordenking om die sogenaamde hermeneutiese sirkel op te voer tot 'n soort vortex¹. Die woordeskat van wysgerige voorveronderstellings word terselfdertyd talige intervensies in die liggaam van die gedig ter wille van 'n hoorbaar maak én van hulle onderlinge resonanse én van die antwoord van die leser op die tekste. Die doel van so 'n soort kontemplasie sal hopelik as opbrengs hê 'n vibrasie op die hoogste frekwensie van die "profesie van herinnering" soos verwoord in die gedigte. En miskien is dit 'n enigsins vergeeflike kompensasie vir die afbreek en fragmentering wat onvermydelik meegebring word deur die sekondêre spreke oor poësie.

---

¹ Meijer (1988:34) verwys na Van de Wattering se onderkenning van die sirkulariteit van die bewysvoering in verband met die mistieke karakter van 'n gedig sonder om verder in te gaan op die status van die wysgerige probleem bekend as dié van die hermeneutiese sirkel. Heidegger in *Sein und Zeit* (1979:152-153) maak die noodwendigheid hiervan duidelik. Die sirkel van die verstaan (ook van tekste as mistieke tekste) is nie 'n blose sirkel nie - "sondern er ist der Ausdruck der existenzialen Vor-struktur des Daseins selbst". Dit lê in die verlengde van hierdie essay om die moontlikheid te ondersoek dat die mistieke aanleg by die mens self 'n verbesonderde deel uitmaak van hierdie voor-struktuur, 'n soort ver/voor/moede van die numeuse dimensie wat skuilgaan in die alledaagse dinge. En miskien selfs ook mede-voorwaarde, naas enige "literary competence", om mistieke dimensies in poësie te antisipeer en/of te kontempler?

Die modus waarin "Dasein" (die term waarmee die vroeëre Heidegger die menslike sinswysse aandui) meestal verkeer is dié van "Verfallenheit" (Heidegger, 1979:175). Hierin moet geen morele oordeel gesien word nie, dit word bedoel as 'n eksistensiaal, oftewel 'n eksistensiële noodwendigheid (Heidegger, 1979: 43). "Verfallenheit" bestaan onder andere daarin dat "Dasein" meestal ondergedompel is in die inoëntieke bestaansmodus van "Das Man" (Heidegger, 1979:126), die mense, en die gepaardgaande oppervlakkige formuleagtige geklets of "Das Gerede" (Heidegger, 1979:167). Tot die inoëntieke bestaansmodus van "Dasein" behoort dienoooreenkomstig die outomatiese objektivering van dinge volgens hulle gebruikswaarde of teoretiese objekwaarde.

Ouentieke syn is meestal net in momente gegee, en dan wel in momente van konfrontasie met die eie eindigheid, die faktiese so-syn van die dinge, waarvan, as die aanval (van eksistensiële angs, soos Heidegger dit noem) verby is, mens meestal sê: "Ag, dit was niks". Ouentieke syn kan ook toegeëien word in 'n keuse vir dit wat Heidegger noem "Sein zum Tode" (1979:252 ff). Hiervolgens word die bewussyn van eie eindigheid onwrikbaar oopgehou in 'n verweer teen "Verfallenheit". Die mistieke ervaring in hierdie drie gedigte sou myns insiens gekonstrueer kan word as 'n verbesondering van hierdie eksistensiële grenservaring.

Hierdie wysgerige beskouings aktiewer sekere sinsnedes en versterk bepaalde onderskeidings en bewegings in al drie gedigte. Dit is die openingsakkkoord van die Cussons-gedig wat myns insiens 'n nuwe pertinensie wen: "Ek het meteens onthou/dat ek gelukkig is, ...".

In kontemplatiewe stemming kan die leser sigself dan afvra wát presies die status is van hierdie meteense onthou. Of anders gevra: deur watter soort vergeet / vergeetagtigheid / vergetelheid word hierdie onthou voorafgegaan? Want dit is geen tasbare ding soos 'n knoop, of 'n taak wát of waarván vergeet is nie. Dit is 'n soort gelukbewussyn wat verlore of bedolwe geraak het. Dit is hier die woordjie "onthou" in relasie tot "gelukkig [wees]" wat die gevestigde taal- en denkpatroon van die leser aan die wankel bring.

Die moment van ooreenkoms met die gedig van Gerhardt lê myns insiens daarin dat die epifaniese moment voorafgegaan word deur 'n pleidooi (vergelyk "afgebeden lusthof"). Dit is 'n pleidooi wat waarskynlik in konvensionele gebedsformules gevoer is vanuit 'n ervaring van 'n tekort aan "lust", 'n tekort wat miskien gelees kan word as 'n vorm van "Verfallenheit". Dit is 'n tekort wat 'n mens seker ook in die lig van ander gedigte in die oeuvre van Ida Gerhardt kan vertaal as 'n ervaring van spirituele of digterlike barheid of vrugtelose digterlike stryd (vergelyk die verse "Morgenschemering", 1985:556; "Zelfportret", 1985: 557, en "De Schrijver", 1985:340).

Met 'n bietjie verbeelding kan as vergelykbare moment in die Vasalis-gedig die openingsreëls aangevoer word: "Het had geonweerd en de straat was nat." In vergelyking met die daaropvolgende toenemend verhewigde ruimte-ervaring is

dit 'n inset wat die gewoonheid, die saaiheid van die alledaagse inoutentieke "Befindlichkeit" beliggaam, om nog 'n woord van Heidegger te gebruik. In ieder geval is dit belangrik, watter "Befindlichkeit" ookal vaardig is, dat dit méér is as 'n "bewussynstoestand" of "geestelike staat". In "Befindlichkeit" is die hele menslike wese as beliggaamde gees, as "In-der-Welt-sein" betrek (Heidegger, 1979:134 ff).

In die lig van die Heideggeriaanse "Dasein"-analise kan die "onthou" en die geïmpliseerde "vergeet" of geleefde tekort gelees word as die pole waartussen "Dasein" beweeg: "Verfallenheit" en outentisiteit, waarby laasgenoemde bestaan in vlugtige momente van 'n hervinding van die self in 'n konteks van konfrontasie met die gans andere, synde die begrensing van die eindige self, die radius van ons eenigheid, soms ervaarbaar in die plotseling openbaarde so-syn van die dinge om ons heen.

In hierdie drie gedigte is dit presies wat herontdek word en wat deurgegee word in poëtiese taal wat die skok tot in die leser gelei - die wonderlikheid wat skuil vlak onder die oppervlakte van die kleinste alledaagse voorwerpe, dit wat Gilliams sal noem "het scheppend geheim van de kleinste dingen" (De Jong, 1983:136) en wat Hopkins in sy gedig "Gods Grandeur" verwoord as hy skryf "There lives the dearest freshness deep down things" (Gardner, 1963:27).

As mens in die lig hiervan weer na punt een van Van de Watering se soekskema kyk, is dit wat gebeur in die mistieke ervaring, nie soseer 'n vereniging van subjek met objek nie, maar juis **die wegval van daardie kenteoretiese kategorieë** as **afgeleide kategorieë** van voorhandenheid waarin verval "Dasein" kan verkeer. Daar is sprake in die mistieke ervaring van 'n momentele herstel van iets wat vergete geraak het, 'n oorspronklike **eenheid** of intieme verhouding mét, 'n **toebehoort** tót die syn. Eerder dus as vereniging van subjek en objek sou mens hierdie kenmerk van die mistieke ervaring moet herformuleer in die rigting van die **desintegrasie** van die buitelyne én van dit wat aanskou word én van die "buitelyne" van die aanskouer. In hierdie gevalle is dit die oplos van die alledaagse identiteit van die voëls van park en stad en platteland. Hulle tree aan die lig in 'n vervreemdende en onthutsende desintegrasie en/of uitvergroting van geïsoleerde dele: nek, stert, pote, vlerke, kleure van die pluim. Hulle word kaleidoskopiese ontladings van die Niet.¹

Ook die subjek loop homself uit die hand. Die sterkste formulering van die desintegrasie van die subjek, kry mens in Cussons se gedig: "n blou en koper floute in die diep namiddagson". Hier is sprake van 'n **algemene** duiseling en

---

¹ 'n Gevleuelde woord van Cioran (1956:155) uit sy opstel 'Dealing with the mystics', lyk hier van pas: "Contrary to that abstract, false void of the philosophers, the mystics' nothingness glistens with plenitude: delight out of this world, discharge of duration, a luminous annihilation beyond the limits of thought."

"vertigo" wat die gewone gekontroleerde dagbewussyn oorspoel en waarvan dit nie duidelik is of dit die spreker, die pou of die middag betref nie.

Mens kry in hierdie gedigte verskillende modulاسies van die mistiek getransformeerde "Befindlichkeit". Geluk, ekstase, swymeling, selfs roes, in die Cussons-gedig. Verwondering, wyding, heilige ontsag in die gedigte van Vasalis en Gerhardt.¹ Maar veral belangrik - dit word nie gedek in Van de Watering se formulering nie - is dat die veranderde ek-gevoel 'n dubbelheid of ambiguïteit vertoon. Die ekstase is aangeklam deur 'n skynbaar onbeheerbare fisiese rilling en duiseling in 'n afgrondelike diepte, die wyding in Vasalis se gedig dra 'n dimensie van ontsetting en verbystering in sigself. "Onweer" en "daeraad" is twee natuurverskynsels met oorweldigende en skrikwekkende allure. Die verwondering in Gerhardt se gedig bevat eweseer 'n moment van duiseling. Die oog van die ek versmelt met die spel van lig op die fisant se vere. Dit is nie meer 'n objektiverende oog wat kan omlin en herken nie, maar 'n oog wat verdrink in die naby-opname van 'n teveel. "Goudbruin waarlangs in ademing verdooffe' en gloeien rusteloos vloog."²

Die dubbelsinnigheid van die veranderde ek-bewussyn moet saamgelees word met die dubbelsinnige **waarheid** wat sigself hier blootgee. Dit verg 'n uitbreiding van Van de Watering se formulering dat insig ervaar word in of kennis verwerf word van 'n vorm van waarheid wat van 'n ander orde is as dié wat verkry word deur die diskursiewe denke. Heidegger versterk op kenmerkende wyse self die woorddeel *lethe* in *aletheia*, om die vervlietendheid en verduistering wat elke herkende opligtende selfopenbaring van die waarheid aankleef, te onderstreep (Caputo, 1987:185). Die waarheid verskyn altyd in 'n **dubbele beweging** van ontberging en verborgenheid. Die ervaring daarvan is dienooreenkomstig altyd een van geborgenheid en "Unheimlichkeit".

Hierdie dubbelsinnige beweging is terug te vind in die manier waarop die verskyning van die voëls in die gedigte verwoord word. In die Gerhardt-gedig kry mens dit die duidelikste: in die helder herfslig, afgeëts in die oopte, staan die fisant, die beeld word steeds skerper nadergebring deur die verkyker. Maar onmiddellik daaropvolgend vervloei die beeld in 'n wemeling van kleure. Op

---

¹ Dit is miskien belangrik om daarop te wys dat hiermee die registers van die mistieke ervaring by verre nie uitgeput is nie. Vergelyk byvoorbeeld die myns insiens veral lofprijsende grondstemming van die gedig "Patrijzen" van Hubert van Herreweghen (in Brems, red., 1994:58) en die oorwegend humoristiese aanslag in "Die Maraboe" van Ina Rousseau (in Opperman, red., 1983:417).

² Otto (1923:40-41) se ontleding van die Duitse woord "(un)geheuer" is hierby verhelderend: "It comes to mean the uncanny, the fearful, the dauntingly 'other' and incomprehensible, that which arouses in us stupor..." Hy haal daarby aan uit Goethe se *Faust* (Deel 2, Akte I, Toneel v): "Das Schaudern ist der Menschheit bestes Teil./ Wie auch die Welt ihm das Gefühl verteuere./ Ergriffen fühlt er tief das Ungeheure."

soortgelyke wyse, afgeteken in die ringe van tuintonnels, soos ek my dit voorstel, verskyn die statige pou, en kort daarop verspring en versplinter die beeld in 'n snelle opeenvolging van bisarre en spasmodiese bewegings wat selfs die grammatika aantast¹. Die parallel is minder duidelik in 'Duif' maar tog kan 'n mens 'n progressie konstateer vanaf die duif wat plegtig tree in die alledaagse straat om uiteindelik in die oog van die mistieke toeskouer op te gaan in haas apokaliptiese proporsies; die skrikwekkende allesomvattende gloed van die daeraad, die ontsagwekkende gloor van die onweer.

Met hierdie dubbelsinnigheid van die visioen gaan ook 'n besondere tydsbeleving gepaard wat nie gedek word deur Van de Watering se vlak formule van blote tydloosheid en die saamval van verlede, hede en toekoms nie. Wat ek byvoorbeeld in hierdie gedigte sien is eerder 'n versnelling en verlansaming van tyd op maat van verskillende fases van die geleefde tyd, die "temps durée" van die mistieke ervaring². Net soos wat die ruimte nie as uitgebreidheid nie, maar as topos, oord of plek binne die fokus van die aandag verdig, so verdig ook die tyd tydens die hoogtepunt van die visioen, tot 'n soort stadige opname - so asof die volheid wat sigbaar word, meer tyd in beslag neem. Dit sien 'n mens in die middelste strofe van 'Duif', in die derde strofe van 'De Fazant' en in reëls 4 tot 7 van die gedig van Cussons.

Parallel aan hierdie kontrakisie van die tyd, kry mens ook 'n soort sametrekking van die ruimte, wat in al drie gedigte met 'n pertinent vooropgestelde bepaling van plek binne 'n opsigtelike sintaktiese distorsie gemerk is:

"Het asfalt lag als water aan de oever / van het trottoir, waar plechtig trad een duif."

"langsaam statig kom 'n pou / uit blonde tonnels van die tuin."

---

¹ Die betreklike voornaamwoord "waaroor" in reël 4, hou in dat die werkwoorde in reël 6 "oprank" en "oorsprei" moes wees in plaas van "rank op" en "sprei oor". Dié ongrammatikaliteit kan waarskynlik "funsioneel" genoem word, omdat dit die idee van desintegrasie en ontlading tot in die sintaksis deurvoer en op dié wyse versterk.

² My vermoede is dat dit prikkelend kan wees om Bergson se nosie van "duur" (as onderskeibaar van abstrakte homogene tyd) in hierdie verband te ondersoek. "Duur" is konkreet, is 'n kontinue vloei en 'n organiese proses en is terselfdertyd nie homogeen nie, bestaan uit heterogene en kwalitatief verskillende momente. Alle ervarings speel af in 'n "duurte" en is uniek, en kan nie afgekort word nie, is vergelykbaar dus met 'n melodie waarvan die integriteit juis in die sonore geheel van die gehele duur daarvan lê. Hoe hierdie nosie van duur, die temporele kwaliteit van die mistieke ervaring, en veral die verwoording daarvan in die taal (waarby ook die duur van die lees van 'n gedig in gedrang kom), saamgedink moet word, sou tot 'n interessante stukkie wysgerige haarklowery kon lei (vergeelyk Lacey, 1989: 26 ff).

"Waar onverwacht het pad zich buigt / stond op een klein vak open land / tussen de bossen en het ruigt / in 't klare herfstlicht de fazant."

In al drie gedigte is daar dus 'n soort spasma of sametrekking van ruimtelikheid wat as't ware "geboorte gee" aan die verskyning.

Getrou aan wat 'n mens kan noem die selfondermynende dinamiek van die mistieke ervaring, volg op die konsentrasie en omlining van die ruimte, 'n ontspanning, en 'n uitdeining tot onafsienbare en onmeetlike wydtes - die ruimte van 'n afgrondelike diep namiddagson, die belofte van die oorweldigende ruimte van 'n nog onbetrede lushof, die kosmiese ruimtes waarin daeraad en onweer hulself voltrek.

Om ruimte en tyd tydens die mistieke ervaring as vitaal dinamies en beweeglik te kwalifiseer, sou binne 'n mistieke interpretasiekader beter rym met die efemere kwaliteit, die clair-obscur van die visioen, as Van de Watering se statiese nosie van 'n blote saamval van tydskedings in 'n "ewigheid". Die "ewigheid" wat beleef word is myns insiens een wat verlede en hede saamtrek in die rigting van 'n potensialiteit van die toekoms¹, waarin, volgens Heidegger, die mens sigself in ieder geval steeds reeds ontwerp, maar wat geradikaliseer word in outentieke momente van toeëiening van die eie eindigheid en moontlikheid van opskorting. Dit is veral die opening van hierdie onweerspreeklike eindigheid wat die verstarring van die "Verfallenheit" in die bloot aktuele ongedaan maak. Dit stort die "Dasein" in die stroom, die wording en die oneindige spel van die Syn: die floute, die allesdeurgloeiende daeraad, die adembenewende antisipasie van 'n lushof.

Die kontraksie van tyd en ruimte tydens die hoogtepunt van die visioen, kan in al drie gedigte verder gelees word as 'n soort aanduiding van die mistieke houding by uitstek - dié van die verwykende aandag, die verwagtingsvolle vertoef in die moment, dit wat in die woordeskat van die latere Heidegger, die houding van **Gelassenheit** genoem word, van "letting be" waarvan 'n mens reeds by Eckhart lees (Caputo, 1987:186).

In "De Fazant" kry mens 'n pertinente verwysing daarna: "geruisloos knielde ik op de grond." Ook die sprekers in die ander twee gedigte talm, hulle wag en vertoef, sodat wat verskyn kan verskyn, sodat wat sig wil voltrek, sig kan voltrek. Hierdie houding is veel meer dinamies as Van de Watering se geïsoleerde term van passiwiteit. **Gelassenheit** is in die radikale hermeneutiek van die latere Heidegger die houding by uitstek waarin poëtiese denke sigself

---

¹ Hierby 'n verhelderende opmerking van De Certeau (1986:100): "Because it is always less than what comes through it and allows a genesis, the mystic poem is connected to the nothing that opens the future, the time to come, and, more precisely, to that single word, "Yahweh" which forever makes possible the self-naming of that which induces departure." (klem van De Certeau).

voltrek (Heidegger, 1971:7)¹. By die latere Heidegger word die drievoudige onderskeid wat reeds in *Sein und Zeit* aanwesig is, verder geradikaliseer. Nie net word daar onderskei tussen die syndes en die syn nie, maar ook tussen syn en dit wat syn laat wees, die oopte wat die syn gee, dit wat die syn omgee en voorafgaan en wat nie benoem kan word nie, die "Abgrund". Die artikulasie van die houding van **Gelassenheit** ten opsigte van die sin-loosheid is die téenoorgestelde van die diskursiewe denke, die teenoorgestelde van wil en voorstelling, maar dit is nie willoos of passief nie, dit is ingehoue antisipasie. Slegs binne die spirituele tonus van **Gelassenheit** kan die syn aan die lig tree, in 'n versameling van die vier streke van die wêreld: hemel, aarde, god en sterweling, wat die latere Heidegger se naam is vir die dubbelsinnige plek, die tuistelose tuiste, waar die mens sigself na regte bevind. In al drie gedigte word die sprekers ontheg uit hul alledaagse vertroude omgewings van tuin, straat en veld om opnuut hervestig te word, "op hul plek gesit" te word, in wat as die Heideggeriaanse "Geviert" herken kan word (Caputo, 1987:266).

Besluit: die geweld van die interpretasie

Interpretasie is altyd gewelddadig - ook 'n teen-interpretasie. 'n Mens kan egter jou geweld kies - dié geweld waarin die gedig lamgelê, getem, "mak gemaak" en die mond gesnoer word deur die suinige en presiese maar uiteindelik triviale **Gerede** van 'n positivistiese en empiristiese benadering, en dié geweld wat die skok en vervreemding van die poësie via 'n kontemplatiewe verhewiging daarvan probeer voortsit. Dit is die minste wat die sekondêre spreke oor poësie kan doen om die literêr-wetenskaplike **Verfallenheit** waarin ons meestal verkeer, teen te werk. Uiteindelik kom dit neer op 'n etiese eis waaraan hierdie kort Heideggeriaanse "terapie" van drie tekste nie naastenby voldoen nie.

Die essensiële kwessie was dan ook glad nie eers ter sprake nie - naamlik die geheimenis van die versifikasie. Hoe is dit moontlik dat in die versbeweging self, 'n psigologie van die mistieke ervaring, of meer nog, 'n antropologie van die mistieke aanleg van die mens, verwoord kan word? Want nie alle digters het God sy dank Heidegger of Rudolf Otto of Professor Dreckschläger gelees nie.

Poësie is georganiseerde taal waarin die organisasie self net die helfte van die wins is. Poësie sê ook iets óór iets vir iemand - 'n iets/niets wat 'n ontologiese meerwaarde van die syn of surplus van afrondelikheid verteenwoordig wat

---

¹ "Gedächtnis [Mnemosyne], die Mutter der Musen: das Andenken an dem zu-Denkenden ist der Quellgrund des Dichtens. Das Dichten ist darum das Gewässer, das bisweilen rückwärts fließt der Quelle zu, zum Denken als Andenken. Solange wir freilich meinen, darüber, was Denken sei, gäbe uns die Logik einen Aufschluss, solange werden wir nicht bedenken können, inwiefern alles Dichten im Andenken beruht. Alles Gedichtete entspringt aus der An-dacht des Andenkens."

daartoe lei dat digters en hulle aandagtige lesers nooit "uitgepraat" sal kan raak nie.

Bibliografie

- Bergson, H. 1911. *Matter and Memory*. London: George Allen & Unwin Ltd.
- Brems, H. (red). 1994. *Dichters van deze tijd. De Nederlandstalige poëzie na 1960*. Gent: Poëziecentrum.
- Caputo, J.D. 1987. *Radical Hermeneutics: Repetition, Deconstruction, and the Hermeneutic Project*. Bloomington: Indiana University Press.
- Cioran, E.M. 1956. *The Temptation to Exist*. London: Quartet Encounters.
- Cussons, S. 1970. *Plektrum*. Kaapstad: Tafelberg.
- De Certeau, M. 1986. *Heterologies. Discourse on the Other*. Manchester: Manchester University Press.
- Derrida, J. 1978. *Writing and difference* Chicago: The University of Chicago Press.
- De Villiers, J. 1984. *Engel en Aarde: Gedagtes oor die "natuur en bo-natuur" by die lees van Sheila Cussons*. Ongepubliseerde PhD-verhandeling. Rhodes Universiteit, Grahamstad.
- Gardner, W.H. 1963. *Gerard Manley Hopkins: Poems and Prose*. Middlesex: Penguin Books.
- Gerhardt, I. 1985. *Verzamelde Gedichten*. Amsterdam: Athenaeum-Polak & Van Gennep.
- Gilliams, M. 1993. *Verzamelde Gedichten*. Amsterdam: Meulenhoff.
- Govaart, Th. 1955. Openbaring en versluiering. Het dichterlijke oeuvre van M. Vasalis. *Dietsche Warande en Belfort*. 1955: 535-544.
- Heidegger, M. 1971. *Was heisst Denken?* Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Heidegger, M. 1971. *Poetry, Language, Thought*. New York: Harper Colophon Books.
- Heidegger, M. 1979. *Sein und Zeit*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Heidegger, M. 1982. *Unterwegs zur Sprache*. Pfullingen: Verlag Gunther Neske.
- Halliburton, D. 1981. *Poetic Thinking: An approach to Heidegger*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Kermode, F. 1967. *The Sense of an Ending: Studies in the Theory of Fiction*. Oxford: Oxford University Press.
- Meijer, M. 1988. *De Lust tot Lezen: Nederlandse dichteressen en het literaire systeem*. Amsterdam: Sara/Van Gennep.
- Middeldorp, A. 1989. *Het Avontuur van Achterberg*. Baarn: Uitgeverij de Prom.
- Morriën, A. 1948. 'Kroniek van de poëzie: De geheimzinnigheid van het gewone.' in *Criterium*, 1 (1): 23-31.
- Opperman, D.J. (red). 1983. *Groot Verseboek*. Kaapstad: Tafelberg.
- Otto, R. 1923. *The Idea of the Holy*. London: Humphrey Milford.
- Steiner, G. 1990. *Het verbroken contract*. Amsterdam: Bert Bakker.

Vakgroep Nederlandse letterkunde van de twintigste eeuw van de Katholieke Universiteit te Nijmegen. 1983. *Op grond van de tekst: Voor Karel Meeuwesse*. Utrecht: HES Uitgevers.

Van de Perre, R. 1980. *M. Vasalis*. Nijmegen: B. Gottmer.

Van de Watering, C.W. 1979. *Met de ogen dicht: een interpretatie van enkele gedichten van Lucebert als toegang tot diens poëzie en poetica*. Muiderkring: Coutinho.

Van der Zeyde, M.H. 1985. *De wereld van het vers: Over het werk van Ida Gerhardt*. Amsterdam: Athenaeum-Polak & Van Genneep.

Vasalis, M. 1983. *Vergezichten en Gezichten*. Amsterdam: G.A. van Oorschot.

**Departement Afrikaans en Nederlands
Universiteit van die Witwatersrand**

TIEN JAAR LITERAIRE BIOGRAFIE IN NEDERLAND (DE JAREN TACHTIG/NEGENTIG)

Abstract

It was only in the course of the eighties that the writing of biographies started to flourish in the Netherlands. Prior to that the so-called new critics were very sceptical about the writing of biographies. An author's life was not to be reconstructed from his novels or poems, even though life and work are in fact interrelated. The biographer's search is precisely into these relations. He should however handle all "ego documents" like letters and memoirs with suspicion. As far as possible oral history and hearsay ought to be checked carefully as well. A trust level must be built up with the family of the person whose biography is written. At the same time the biographer has to handle the material acquired from the family responsibly. A good biographer does more than the handling of acquired material: he should formulate a unified view.

Een schadelijk en schandelijk genre

"De biografie acht ik een even schandelijke als schadelijke vorm van literatuur, prutswerk voor talentlozen," zei de romanschrijver F. Bordewijk eens in de jaren zestig. Bordewijk maakte in zijn bestaan een waterdichte scheiding tussen de advocaat mr. F. Bordewijk en de F. Bordewijk die romans als *Bint*, *Karakter* en *Bloesemtak* schreef. Een biografie was schandelijk, vond hij, want een biograaf bracht iemands particuliere intimiteiten op straat. Een biografie was ook een schadelijke vorm van literatuur, en daarmee voegde Bordewijk zich nauwkeurig naar de minachting die de Nederlandse literatuurwetenschap in de jaren zestig koesterde voor de biografie. Er verschenen wel biografieën, waaronder ieder jaar ook enkele schrijversbiografieën (Van Leeuwen, 1995: 189-195), maar op de universiteiten kreeg het genre een onvoldoende.

De enkele liefhebbers keken met jaloezie naar het Angelsaksische taalgebied. Hoe kwam het toch dat daar alle grote schrijvers, dichters, staatslieden enzovoort hun biografie - nee: biografieën - hadden? Waren Engelsen minder discreet? Of hielden Nederlanders er niet van om te onderzoeken hoe iemands wereld er uitziet? Want daar moet het toch om gaan in een goede biografie: om iemands ethos, iemands kijk op het leven.

Ik meen dat in de jaren zestig en zeventig vooral de ergocentrische benadering van het literaire kunstwerk schuldig is aan de grote Nederlandse argwaan tegen de biografie. Vanuit Engeland was "New Criticism" overgewaaid naar Nederland. Oversteegen en Fens richtten in 1962 het tijdschrift *Merlyn* op

en wij peuterden als studenten op onze universitaire en MO-colleges met literaire pincetjes in gedichten van Achterberg, op zoek naar het centrale thema in zijn poëzie - de dode geliefde? - en we moesten ons daarbij een blinde vlek aanmeten ten aanzien van een levensfeit dat slechts in de wandelgangen van de colleges ingekleurd mocht worden: dat Achterberg in 1937 op een Utrechtse bovenkamer daadwerkelijk een geliefde had gedood. Zodra we verder peuterden, moesten we dat feit weer vergeten. Alleen het gedicht, alleen de roman bestond, alleen een wereld in woorden. Het werk werd losgewrikt uit de context van de maker ervan, terwijl die toch een mens was, met een visie op het leven, en het was toch onmogelijk dat die visie niet in wisselwerking stond met wat hij schreef. Maar een verklaring van het werk mede vanuit het leven van de schrijver was *not done*. De biografie van een schrijver was een derderangs genre.

Gerrit Borgers werkte in de tijd aan een omvangrijk boek over Paul van Ostayen. Een biografie mocht het echter niet worden. Het kreeg de naam "documentatie".

Bloei van de schrijversbiografie

Eind jaren zeventig keerde het tij. Het bloed kroop waar het niet gaan mocht: een gedicht bleek uiteindelijk toch een mens als dichter te hebben. Bronzwaer noemt de ommekeer een "symptoom van onbehagen in de literatuurwetenschap" (Bronzwaer, 1995: 134-136).

Begin jaren tachtig begon de schrijversbiografie op te rukken in Nederland. Het bleef voorlopig bij een klein aantal, vergeleken bij de 1200 biografieën per jaar in Engeland en de 500 biografieën per jaar in Frankrijk, maar goed, Nederland is ook maar een klein land. Een reeks feiten illustreert de bloei:

1. In 1982 promoveerde Wam de Moor op de biografie van de romanschrijver Van Oudshoorn. De gerenommeerde Nederlandse literaire uitgeverij De Arbeiderspers opende met dit boek haar biografieënreeks Open Domein. Mijn biografie over de dichter Willem de Mérode was in 1983 nummer 6, later kwamen die van Wim Hazeu over Achterberg en eveneens van Hazeu over Slauerhoff.

2. Hazeu ontwikkelde zich als biograaf, een nieuw beroep in Nederland. Hij is inmiddels begonnen aan Vestdijk. Als directeur van uitgeverij De Prom ontwikkelde Hazeu zich tegelijkertijd tot een belangrijke uitgever van biografieën.

3. In 1984 werd het eerste forum gehouden over de schrijversbiografie.

4. In 1986 werd voor het eerst een Biografieprijs uitgereikt, de Henriëtte de Beaufortprijs van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde, in 1991 gevolgd door een andere biografieprijs, de Dordtprijs.

5. In 1990 werd de Nederlandse Werkgroep Biografie opgericht, die jaarlijks drie symposia houdt waar Nederlandse biografen ervaringen uitwisselen.

6. Vanaf 1991 verschijnt het *Biografie Bulletin* van deze Werkgroep, met voor biografen zeer nuttig materiaal: voorstudies, interviewmethodes, inventarisatiemethodes, artikelen over de omgang met de p.c., de omgang met de familie van de te biograferen persoon, het nut of onnut van voorouderonderzoek, de rol van erfelijkheid, een lijst 'wie doet wie' om dubblures te voorkomen of samenwerkingen op gang te helpen.

7. Ook in 1991 besloot het Prins Bernhard Fonds het schrijven van biografieën te stimuleren door gekwalificeerde aanstaande biografen financieel te steunen met fl. 100.000,-.

8. In 1992 verscheen *De Nederlandse schrijversbiografie*, een handleiding geschreven door Jan Fontijn, de biograaf van Frederik Van Eeden.

9. In 1993 was de biografie het thema van de Nederlandse Boekenweek.

10. De week van 11 tot 15 december 1995 was in Nederland de Week van de Biografie.

11. In de jaren tachtig verschenen in Nederland biografieën over Achterberg, Carry van Bruggen, Couperus, Gezelle, De Mérode, Van Oudshoorn, Vestdijk, Jacqueline van der Waals. In de jaren negentig van Andreus, Debrot, Van Eeden, Slauerhoff, Belle van Zuylen, Bordewijk, Annie Romein, Multatuli, Alberdingk Thijm. Op komst zijn omvangrijke biografieën van Van Deyszel, Greshoff, Last, Nijhoff, A. Roland Holst, Heijermans, Van Duinkerken, Vestdijk, Annie Schmidt, Rijnsdorp, Blaman, Thijssen, Gorter, Van Suchtelen, Du Perron, Ter Braak, Rodenko.

Kortom: de biografie is de laatste vijftien jaar geaccepteerd en gewaardeerd geraakt in de Nederlandse literatuur en heeft de laatste tien jaar een forse ontwikkeling doorgemaakt. Dit artikel is vooral bedoeld als een overzicht van wat in Nederland in de jaren tachtig en negentig bereikt is aan biografische ervaring.

Een markeringspunt in die ontwikkeling was ongetwijfeld de rol die Kees Fens en J.J. Oversteegen speelden, de oprichters van *Merlyn* immers, het anti-biografieëntijdschrift uit 1962. In 1990 promoveerde Jan Fontijn op de biografie van Frederik van Eeden bij... Kees Fens. In 1994 verscheen de omvangrijke biografie van de Antilliaanse schrijver en staatsman Cola Debrot, geschreven door... J.J. Oversteegen. Oversteegen ontkent overigens dat er een tegenstelling is tussen de *Merlynist* en de biograaf Oversteegen, want hij vindt dat het literaire werk en het leven twee onderwerpen zijn die beide structureel beschreven kunnen worden. Maar men mag ze niet vermengen, zegt hij. In zijn biografie van Debrot "is geen enkele literaire analyse te vinden" (Kamp, 1995: 109-116). Een recensent van zijn boek merkte echter op dat de literaire analyses het beste onderdeel van het boek zijn...

Het is echter sterk de vraag of de universiteiten daarin mee zijn gegaan. Anja van Leeuwen van de Werkgroep Biografie meent dat aan de universiteiten nog altijd de eenzijdige close reading heerst (Van Leeuwen 1995: 189-195),

misschien uit overigens terechte angst voor een biografistische interpretatie van een literair werk.

Leven en werk

Een schrijversbiografie is een apart genre. Het boek gaat niet alleen over het leven van de schrijver, maar ook over zijn werk. Ook romans en dichtbundels zijn levensfeiten van de schrijver. Hoe ligt de relatie tussen het non-fictionele leven en het fictionele werk?

Nooit mag een biograaf uit een roman of gedichtenbundel levensfeiten reconstrueren die de archieven hem niet aangereikt hebben. Een roman is geen biografische bron. Bastet liet in zijn biografie van Couperus weten dat diens roman *Metamorfoze* een reconstructie van Couperus' huwelijk was. Kees Fens tikte Bastet op de vingers, want over Couperus' huwelijk met zijn nichtje weten we niets. Mag Dubois in zijn biografie van Emants schrijven dat Emants huwelijk een mislukking was, zoals diens roman *Liefdeleven* liet weten? (Anbeek 1990: 197-207) Het fictionele van de roman kan zich heel ver verwijderen van de werkelijkheid in het leven van de auteur. De biografie van de dichter mag niet overheerst worden door zijn poëzie. Andersom mag het ook niet.

Er is zeker een relatie tussen leven en werk. De socialist Gorter schreef socialistische verzen. De pedofiel De Mérode schreef jongensgedichten. Hans Andreus reisde naar Italië en schreef de dichtbundel *Italië*. Al lang voor de doodslag van Achterberg verscheen de dode geliefde in diens poëzie, al op het moment dat Cathrien de verkering uitmaakte en daarmee naar zijn gevoel stierf, wat hij niet accepteerde. Zo kan een biografisch feit een poëtisch onderzoek corrigeren.

Een mens schrijft altijd in de context van de tijd, dus onder de beïnvloeding van het weer, het jaargetijde, de stand van het huwelijk, de ziekte van zijn moeder, de inhoud van de portemonnee, de geur van koffie in de keuken. Men moet het leven niet krampachtig indelen in de hogere literatuur en de levensfeiten van lagere orde. Alles overlapt elkaar.

De lijn tussen leven en werk is menigmaal een navelstreng. Toen Gezelle boven een gedicht de naam van zijn leerling Eugène van Oye schreef, gaf hij aan zijn gedicht een autobiografische lading. De Mérode voorzag 95 van zijn gedichten van een jongensnaam: "voor Jopie", "aan Hans", "voor Okke". Daardoor kon ik een boek schrijven dat *De Mérode en de jongens* heet en waarin ik aan de hand van deze gedichten iets meende te kunnen zeggen over De Mérodes erotische gevoelens.

In het werk van een schrijver zit altijd een beeld van diens persoonlijkheid. Paul van Ostayen had ongelijk toen hij generaliserend zei: "Poëzie is woordkunst. Niet mededeling van emotie." Joseph Brodsky had ook ongelijk toen hij generaliserend het tegenovergestelde zei: "De biografie van een dichter zit in zijn klinkers en sisklanken, in zijn metrum, rijm en metaforen." (Fontijn

1993: 200) Het zit er ergens tussenin. Bij Frederik van Eeden bijvoorbeeld, die de witte waterlelie verheerlijkte, maar niet wilde kijken naar haar uit de sloot getrokken slappe stengel met modderresten eraan. Dit was een metafoor voor zijn beleving van de seksualiteit in het feitelijke leven: op een afstand, verboden aan te raken. Die witte waterlelie rijmde met het feit dat hij na zijn 35ste geen seksuele omgang meer wenste met zijn vrouw, want datgene waaraan het leven ontsprong vond hij in wezen vies.

Men hoeft niet te weten met welk kaliber pistool Achterberg zijn hospita in 1937 doodde, maar wel krijgt het lezen van Achterbergs gedichten een dramatische meerwaarde als men weet wie en hoe de dichter was die dit schreef.

De biograaf als slak, bever, vlinder

De biograaf gaat aan het werk. In de eerste plaats vanuit een diepe interesse in leven en werk van zijn held. Die interesse kan ook negatief gericht zijn: er bestaan tientallen biografieën van Adolf Hitler. Wim Hazeu, de biograaf van Slauerhoff, schreef al als jongen in een bundel van Slauerhoff: "Ik wou dat Slauerhoff mijn vriend was!" Jan van der Vegt kreeg al als scholier gedichten van Hans Andreus te lezen van zijn leraar- Nederlands. Michel van der Plas was net als Gezelle seminarist en mocht toen, net als Gezelle, geen gedichten schrijven. Ik groeide op in het dorp waar De Mérode onderwijzer was, en ik ken het protestantisme van zo een dorp door en door. Zo een geëngageerd startpunt is niet per se noodzakelijk, maar wel moet je als biograaf geladen zijn met de wil om door te zetten.

Hoe werkt de biograaf? Als een slak, als een bever, als een vlinder. Als een slak, omdat alles langzaam gaat en minstens tien jaar onderzoek vergt. Als een bever, omdat hij stapels materiaal verzamelt om een dijk van een boek te kunnen schrijven. Te kunnen schrijven, want dat moet hij niet doen, hij moet veel schrappen om er een overzichtelijk levensverhaal van te maken, dat door hemzelf en de lezer beheerst kan worden, zoals een fladderende vlinder het panoramisch overzicht nodig heeft.

Moet je als biograaf vooraf in de leer gaan bij leerboeken als *De structuur van de biografie* (1956) van Sem Dresden, *Literary Biography* (1957) van Leon Edel, *De biografie* (1951) van Jan Romein en *De Nederlandse schrijversbiografie* (1992) van Jan Fontijn? Ik moet bekennen dat ik dat voorafgaand aan mijn boeken over De Mérode niet gedaan heb. Ik zette de levensfeiten op een tijdbalk en vond ongezoekt de thematische eenheden. Het is goed gegaan. Maar iedere biograaf raad ik nu aan: word lid van de Werkgroep Biografie en oriënteer je op alle voetangels en klemmen. Waarom zou je het wiel opnieuw uitvinden?

Dan ga je materiaal verzamelen. Alles wat je vinden kunt. Als een bever. En je dwingt jezelf om nog geen conclusies te trekken. Als je na twee maanden werken alle samenhangen al meent te zien, dan lijdt je aan een forse zelfoverschatting.

De bronnen

De interesse van de biograaf moet als vanzelf gekleurd zijn met wantrouwen. Hij leest brieven van zijn held. Maar het staat bijna bij voorbaat vast dat de briefschrijver reductie heeft toegepast. Hij weet aan wie hij schrijft en zal bepaalde fragmenten of nuances weglaten die de relatie met de geadresseerde kunnen verstoren. Of andersom. IJdelheid, humeur, sociale controle, manipulatiemogelijkheden en veel meer kunnen de inhoud van een brief mede bepalen.

De Mérode schreef in 1925 een brief aan Wilma Vermaat waarin hij zijn rol toelichtte in het pedoseksuele delict waarvoor hij de gevangenis was ingegaan. Deze brief is het enige schriftelijke getuigenis over deze kwestie. Moet ik die brief geloven? Niet bij voorbaat. Ik moet de inhoud nauwkeurig vergelijken met mondelinge getuigenissen van mensen die hem toen ontmoet hebben, en zelfs moet ik de toon van zijn poëzie uit die tijd op dit punt onderzoeken. En dan nog moet mijn conclusie voorzichtig zijn, veronderstellenderwijs. Ik moet bekennen dat ik deze voorzichtigheid niet altijd heb toegepast. Anderzijds vond ik de argwaan van anderen tegenover De Mérodes ascetische houding van na 1925 veel te groot. Zij konden zich niet indenken dat een homofiele pedofiel in onthouding leefde en wilden hem liever herscheppen naar hún beeld. Wat men leest in een ego-document is mede afhankelijk van de attitude van de lezer.

Ook dagboeken zijn niet zonder meer waarheids- en werkelijkheidsgetrouw. Menige dagboekenschrijver houdt er rekening mee dat het dagboek tijdens of na zijn leven gevonden en gelezen wordt, en hij dekt zich bij voorbaat in.

Autobiografieën en memoires zijn soms hoogst onbetrouwbaar. De auteur vertelt niet alles. De tijdsafstand tot het gebeurde is groot en het geheugen onbetrouwbaar, zelfs als dagboeken en brieven als basis van memoires dienen.

Angenies Brandenburg schreef de biografie van Annie Romein-Verschoor (1988) en raadpleegde natuurlijk Annes zeer uitvoerige autobiografie *Omzien in verwondering* (1970). Wat bleek? Niet alleen had Annie vele fouten gemaakt in jaartallen en data, maar ze had ook gebeurtenissen die haar zeer hadden beziggehouden, gewoonweg niet vermeld. Angenies Brandenburg stelde op basis van haar biografische materiaal vast, dat er in de autobiografie van Annie Romein-Verschoor sprake is van “zelfrechtvaardiging, schaamte, absolutistisch denken, quasi-achteloosheid en een neiging tot verbloeming van gemaakte fouten” (Fontijn 1992: 57).

Onmiddellijk doemt natuurlijk de vraag op: wie controleert de biograaf? De volgende biograaf. Verschillende biografieën van dezelfde persoon kunnen een verschillend beeld geven. De voorbije werkelijkheid kan niet geheel achterhaald worden. Het leven is slechts één keer geleefd en kan niet in een biografie vastgelegd worden. Een biografie kan het leven niet vangen, wel benaderen.

Het wantrouwen dat de biograaf beheerst tegenover brieven en dagboeken en autobiografieën, moet ook zijn deel zijn als hij interviews met zijn held leest.

Wat heeft de interviewer weggelaten? Hij is het die componeert. Heeft de geïnterviewde het gesprek geautoriseerd? En zo ja, heet hij bewust dingen geschrapt die hij niet publiek wilde maken? Soms zijn interviews zéér onbetrouwbaar. Maarten 't Hart heeft over zijn interviews gezegd dat hij daarin stelselmatig gelogen heeft. Of zou ook dat niet waar zijn? Kortom: alle ego-documenten moeten nauwkeurig vergeleken worden met ander materiaal om te kunnen komen tot de hoogstwaarschijnlijke waarheid.

Het meest onbetrouwbaar zijn waarschijnlijk biografieën geschreven door familieleden of vrienden. Het boek van Jeanne Kloos over haar man Willem Kloos verzweg alle homoseksuele neigingen en iedere drankzucht en alle aanvallen van delirium. Het werd een hagiografie. Ida Gerhardt is een groot Nederlands dichter. Maar het was minder verstandig van haar, haar levensgezellin Marie van der Zeyde haar biografie te laten schrijven. Ze kan op haar Hollandse klompen aanvoelen dat daar ooit een echte biografie op moet volgen. Of zou dat haar achterliggende bedoeling geweest zijn toen ze Marie de opdracht gaf?

De familie van de hoofdpersoon helpt soms prachtig mee, maar kan ook een nagel aan de doodkist van de biograaf zijn. De weduwe van Simon Vestdijk heeft naam gemaakt in literair Nederland door haar ruzies met de aanstaande biografen van haar man. De Engelse biografenwens "kill the widow" kreeg toen zijn Nederlandse pendant. Maar Jan van der Vegt ontving alle medewerking van de weduwe van Hans Andreus en de ruim 90-jarige zuster van Slauerhoff verleende Wim Hazeu alle medewerking voor de biografie over haar broer.

De weduwe van Achterberg lag dwars. Ze wilde geen biografie van Gerrit, maar ze begreep ook wel dat het boek niet tegen te houden was. Ze verleende de biograaf Wim Hazeu passieve medewerking: ze verstreekte geen gegevens, maar Wim mocht wel bij haar zijn vondsten verifiëren. Bovendien claimde ze op bepaalde gegevens een publicatieverbod zolang ze leefde. Toen ze eens voor onderzoek naar het ziekenhuis moest en Wim haar bezocht, zei ze: "Maak je geen illusies, het is niet ernstig."

De broers en zuster van Willem de Mérode waren niet meer in leven toen ik aan mijn biografie begon. Dat hij ook geen widow had, schiep voordelen. Zijn familie zou geen prijs gesteld hebben op een biografie. De kinderen van zijn broers legden me niets in de weg. Maar het was wel zaak een goed contact met hen op te bouwen en hen te benaderen in een soort charmante vasthoudendheid.

Maar het geheugen ook van betrouwbare informanten mensen is kneedbaar. De vraag is altijd: *wie zegt wat waarom?* Dr. Meertens zei mij over De Mérode: Hij was een kletsend oud wijf.- Maar Meertens stond dubieus tegenover De Mérode, hij had een conflict met hem gehad over fascisme.

"Hearsay", zelfs als ze van verschillende kanten ongeveer gelijk luidt, moet het liefst vanuit schriftelijke bronnen bevestigd worden. Minstens zes tijdgenoten van De Mérode wisten me te melden dat zijn familie hem na zijn gevangenschap

had verbannen naar het afgelegen dorpje Eerbeek. Ik kon echter met schriftelijke stukken uit die tijd bewijzen dat dit een mythe was die van mond tot mond een sneeuwbaaleffect had gekregen.

De verantwoordelijkheid van de biograaf

De omgang met familie en vrienden van de held maakt de biograaf tot een verantwoordelijk mens. Vaak vertrouwt men hem en wordt hij biechtvader. Hij leert intimiteiten kennen en moet beslissen wat hij ermee doet. Ik adviseer alle biografen de familieleden en vrienden van zijn hoofdpersoon tot zijn medeplichtigen te maken: laat hun het werkmanuscript lezen, geef hun de mogelijkheid tot inbreng en correctie. Soms is dat voor de familie pijnlijk: men wil iets beslist niet openbaar hebben. Dát is voor de biograaf op zijn beurt pijnlijk: de familie knabbelt aan zijn held.

Ik verdedig het standpunt dat de biograaf niet alleen verantwoordelijkheid draagt voor het schrijven van een goed boek, maar ook voor hart en ziel van de overlevenden. Wim Hazeu nam in zijn Achterberg-biografie niet het feit op dat Cathrien Achterberg in de tweede wereldoorlog aan de Duitse kant had gestaan. Ze leefde nog; de openbaarheid van dat feit zou haar beschadigen. Ik had in de archieven van justitie - ten onrechte naar achteraf bleek - inzage gekregen in het rechtbankvonnis van De Mérode uit 1925 en kreeg er zelfs zonder restricties een kopie van mee naar huis. Toch heb ik het vonnis niet in mijn biografie gepubliceerd, omdat de verhoorde jongen en de strafbare seksuele feiten er met naam en toenaam in genoemd werden, terwijl de weduwe en de kinderen van de betreffende jongen nog in leven waren. Ik wilde hen niet beschadigen en publiceerde slechts een samenvatting van het vonnis. Boudewijn Büch vatte daarop vlam en beweerde dat ik materiaal achterhield om mijn dichter mooier af te schilderen dan hij was. Büch legde ook de hand op een afschrift van het vonnis en publiceerde het. Ik heb hem dat kwalijk genomen. Een biograaf is geen voyeur. Op aandrang van de broer van Bé Nijenhuis heb ik een reeks feiten uit mijn biografie over Nijenhuis weggenomen. Publicatie ervan zou naar mijn overtuiging wel het beeld van de schrijver Nijenhuis verhelderen. Maar mocht ik mij die literair-historische winst toeëigenen ten koste van een familielid dat zich beschadigd zou voelen?

Andere bronnen

Ik noem nog kort een reeks andere bronnen. Foto's kunnen een illustratie geven van relaties. Hoe staan mensen op groepsfoto's naast elkaar of tegen elkaar geleund? Maar zo een foto kan nooit op zichzelf staan, er moeten andere bevestigingen zijn. In mijn boek over Nijenhuis staat een foto van Bé Nijenhuis waarop hij met zijn arm leunt op de schouder van zijn broer Piet, terwijl zijn broer Henk ietwat afgewend staat. Dit is een exacte illustratie van de werkelijke relaties. In een van mijn boeken over De Mérode staat een foto waarop De

Mérode zijn arm om het middel van Wilma Vermaat heeft geslagen. Dit moet een zeer onechte pose geweest zijn. Om maar niet te spreken van wilskrachtige, droeve of diepe ogen. In het algemeen geloof ik niet in een dergelijke foto-psychologie.

Woonplaatsen en woonhuizen moeten door de biograaf met uitgestoken voelsprietten bewandeld worden. Een biograaf reist zijn held na. Hij belt aan bij burens van vroeger, hij ontdekt daarbij mensen die zijn held nog gekend hebben. Hij loopt door het huis, door de studeerkamer en de slaapkamer en hij roept op basis van wat hij al weet een beeld op. Ik kon het begrip "wilde wingerd" in de poëzie van De Mérode pas goed plaatsen toen ik in Eerbeek het raam van zijn kamer omrankt zag met een oeroude wilde wingerd.

De bibliotheek van de held is van belang, want die wijst op zijn leesgedrag en zijn belangstellings sfeer. Bibliotheken van belangrijke mensen behoren in hun geheel bewaard te blijven. Het is echter jammer dat belangrijke mensen vaak pas na hun dood belangrijk worden, en dan zijn de boeken inmiddels geveild.

Over de relatie tussen het leven en het geschreven werk heb ik 't al gehad. Belangrijk is ook de receptie van dat werk. Een receptie-onderzoek zet het werk in zijn tijd en geeft inzicht in bekrompenheid, openhartigheid, objectiviteit en subjectiviteit van de critici van toen. Als de biograaf van nu maar niet zijn normen van nu projecteert naar de tijd van toen.

Medische dossiers blijven bijna altijd gesloten, begrijpelijk, maar tot verdriet van de biograaf. Toch kreeg Wim Hazeu het volledige psychiatrische dossier van Achterberg in handen. Hij heeft me nooit willen vertellen hoe hem dat gelukt is. Jan van der Vegt had het geluk in de nalatenschap van Hans Andreus' psychiater een dik pak droomaantekeningen aan te treffen, die hij mocht gebruiken.

Medische dossiers van De Mérode heb ik niet kunnen vinden. Wel kerkelijke dossiers, notulen van kerkeraads- en classisvergaderingen waarin gehandeld werd over het feit dat De Mérode door zijn kerkeraad van het Avondmaal was afgehouden. Ik kreeg ze tot mijn verbazing gemakkelijk ter inzage en ik mocht er ook uit publiceren. Dit bezorgde mij in een recensie een berisping van een kerkhistoricus. Hij had waarschijnlijk gelijk. Maar na een bepaalde tijd kunnen dergelijke dossiers open.

De biograaf moet ook iets weten van erfelijkheidsleer. Hoe zit dat met de chromosomen? Zat homofilie bij De Mérode in de familie? Van wie had Bé Nijenhuis zijn onmaatschappelijkheid geërfd? De biograaf van Vestdijk kan niet ver teruggaan in de mannelijke lijn om Vestdijks depressies te traceren, want Vestdijks grootvader was een vondeling, gevonden in Haarlem in de Oostvest die uitkomt op de Dijkstraat. Vondelingschap vergemakkelijkt het werk van een biograaf.

Vooral moet de biograaf de tijd van zijn held proeven. Jan Fontijn moest zich voor zijn biografie over Frederik van Eeden ingraven in vele -ismen: spiritisme,

socialisme, communisme, rooms-katholicisme, allemaal rond 1900, en de medicijnenstudie van toen, de psychiatrie, de sociale omstandigheden.

Het is een uitdaging voor de biograaf om te ontdekken hoe men toen tegen de dingen aankeek.

De Mérode kreeg in 1937 een ridderorde van koningin Wilhelmina. Ik dacht eerst alleen: mooi, hij wordt erkend als dichter. Later ontdekte ik dat iemand die in de gevangenis had gezeten wegens artikel 248-bis (ontucht van een meerderjarige met een minderjarige van hetzelfde geslacht) toen geen enkele kans op een ridderorde maakte. Hoe kwam hij dan aan dat gele lintje? Weer later bleek uit de stukken dat er op hoog ambtelijk niveau een vergissing gemaakt was. De Mérode heeft het gelukkig nooit geweten, hij liet zijn portret schilderen met het gele lintje op zijn revers en vatte de ridderorde op als eerherstel. Wij weten beter, omdat de biograaf meer weet dan de gebiografeerde.

Tijdbalk en themabalk

De biograaf moet zich de tijd gunnen om rustig zijn conclusies te trekken. Hij moet aanvankelijk alles open houden. Pas de veelheid van materiaal brengt hem als het goed is tot een visie. Hij werkt zijn materiaal in in een chronologisch losbladig systeem, per jaar, per maand, per dag. Naast deze tijdbalk met levensfeiten ontstaat als vanzelf een losbladig themasysteem: leesgedrag, kleding, uitgevers, ziektes, uitgaansleven, vrienden, seksualiteit, en tientallen andere thema's.

Het ineenschuiven van de tijdbalk en de themabalk levert uiteindelijk de biografie op. De hoofdlijn zal altijd chronologisch zijn, maar tussendoor zal de biograaf thematische brokken behandelen, omdat deze anders onoverzichtelijk verspreid raken in de cronologie.

Bij de vormgeving van de biografie komt de biograaf opnieuw voor vele problemen te staan. Hij moet niet al zijn materiaal in het boek willen stoppen. Niet ten onrechte schold de weduwe van Vestdijk de biografie door Hans Visser uit voor een "uitgetypte kaartenbak". Ook Hazeu had zijn Slauerhoffbiografie honderd bladzijden dunner moeten maken, want de vloed aan informatie vertraagt het lezen en verhindert het krijgen van een visie op Slauerhoff. Overgeschoten materiaal kan later altijd nog in een deelstudie aan de orde komen, zoals ik in mijn boek *De Mérode en de jongens* een reeks essays verzamelde die mijn biografie *De wereld van Willem de Mérode* topzwaar gemaakt zouden hebben.

Distantie en visie

Om een visie op zijn held te kunnen krijgen, zal de biograaf hem niet alleen dicht op de huid moeten zitten, maar hij moet zich ook van hem kunnen distantiëren. Daarom alleen al was de nieuwe Slauerhoff-biografie van Hazeu noodzakelijk. C.J. Kelk publiceerde in 1959 *Leven van Slauerhoff*, maar Kelk had het ongeluk een van Slauerhoffs beste vrienden geweest te zijn. Dat maakte hem ongeschikt

als biograaf. Hij vertrouwde niet alleen te veel op zijn eigen herinneringen en op die van anderen, maar hij continueerde de vriendschap voor Slauerhoff tot over diens graf door Slauerhoffs fouten systematisch te verdoezelen. "Slauerhoff is nooit iets kwalijk te nemen - hij was nu eenmaal een kunstenaar" (Portegies 1994: 43-51). Kelk miste de distantie.

Uiteindelijk zal uit een goede biografie een synthese, een visie moeten blijken. In zijn Achterberg-biografie kwam Hazeu tot een antwoord op de vraag: hoe komt het dat Achterberg zo'n mens en zo'n dichter is geworden? Jan van der Vegt verklaart uit de vroegste jeugd van Hans Andreus hoe hij zich zo ontwikkeld heeft in zijn dichterschap, en de verklaring is alleszins acceptabel. Men moet wel de mogelijkheid openlaten dat een latere biograaf nieuw licht op het onderwerp werpt. In de prospectus waarin Hazeus Slauerhoffbiografie werd aangekondigd, las ik op het omslagontwerp *Slauerhoff - de biografie*. Het bleek een vergissing te zijn. Op het uiteindelijke omslag stond *Slauerhoff. Een biografie*.

Eenheid?

Is het overigens mogelijk een eenheid in een leven te vinden? Kan men, sinds Freud, met de psycho-analyse de psyche van de mens overzichtelijk maken? De meeste biografen betwijfelen het. Hazeu bijvoorbeeld signaleert de oedipale relatie met de moeder als een psycho-analytische verklaring van Achterbergs doodslag. Maar, voegt hij eraan toe, ik zwijg hier, ik kan dit als biograaf niet controleren.

Verklaar niet te veel, waarschuwt Dresden in *De structuur van de biografie*, want dan laat je het geheim niet het geheim. Wie teveel verklaart neemt het raadsel weg, en juist het raadsel van een kunstenaar is het wat ons boeit.

Vooral kunstenaars zijn geen coherente persoonlijkheden (misschien komt daarom een biografie van een staatsman gemakkelijker tot stand). Kunstenaars zijn vaak open en fluctuerend van karakter, ze ondergaan vele invloeden. Toch moet een biograaf proberen een lijn in zo een leven te zien. Wat waren de keuzes van zijn held? De keuze van partner, vrienden, literaire themata, lectuur, woning, woonplaats, wanddecoratie, meubilair, geloof, kerkgenootschap, uitgever. Wát in die keuzes kwam tot stand door sociale controle en wát was oorspronkelijk? Waarom sneed Van Gogh zijn oor af? Waarom was De Mérode homofiel? Waarom werd Slauerhoff arts? Waarom maakte Nijenhuis drie romans niet af? Waarom meldde Andreus zich aan bij de Duitse krijgsmacht? Wie als biograaf het antwoord op deze vragen zoekt, ontnemt het werk van de kunstenaar niet het geheim, maar geeft mogelijkheden om iets met dat geheim te doen.

De niet gemakkelijke oplossing van deze en meer vragen moet de biograaf kunnen brengen tot een profielschets met uitspringende eigenschappen: zo ongeveer zit hij in elkaar. Maar tegelijk zal de biograaf aan het einde van zijn studie de tegenstrijdigheden van zijn held inventariseren. Een biograaf

componeert immers geen roman vanuit een bepaalde conceptie. Hij beschrijft een leven. Julian Barnes zei in *Flaubert's Parrot*: "Books say: she did this because. Life says: she did this." Dit is echter een te grove stelling. In de biografie van Andreus en die van Achterberg is wel degelijk een lijn te ontdekken die de persoonlijkheid verklaart, voor een deel. Bij de gratie van het kunstenaarschap blijft het geheim toch wel het geheim. Als een biografie ons het geheim van een kunstenaarschap ontfutselt, dan deugt er iets niet in dat kunstenaarschap. Sinds ik Achterbergs biografie ken, is zijn poëzie voor mij nog boeiender geworden en heeft ze niets van het geheim van de dode geliefde verloren. Wel heeft ze me een mogelijkheid gegeven creatief met dat geheim om te gaan.

Bibliografie

- Anbeek, Ton 1990. De kinderziekten van de Nederlandse biografie. *Ons Erfdeel*, maart/april.
- Bronzwaer, W. 1995. De biografie en de maakbaarheidsideologie. *Biografie Bulletin*, 5 (2).
- De Moor, Wam 1988. Het leven en het werk. *De Gids*, 151 (5): 341-346
- Fontijn, Jan 1992. *De Nederlandse Schrijversbiografie*. Utrecht: HES.
- Fontijn, Jan 1993. De onvindbare papegaai. *Biografie Bulletin*, 3 (3).
- Kamp, Elly 1995. Cola Debrot, een biografie uit bewondering; interview met J.J. Oversteegen. *Biografie Bulletin*, 5 (2).
- Portegies, Anne 1994. 'Een vriend over wie al te veel was geroddeld...' - Jan Slauerhoff volgens Cees Kelk. *Biografie Bulletin*, 4 (1).
- Van Leeuwen, Anja 1995. De bloei van de biografie in de Nederlandse letteren. *Ons Erfdeel*, 38 (2): 189-196.
- Van Leeuwen, Anja 1995. Net als Slauerhoff heb ik de pest aan Freud, gesprek met Wim Hazeu. *Biografie Bulletin*, 5 (3): 217-225.
- Werkman, Hans 1983. *De wereld van Willem de Mérode*. Amsterdam: De Arbeiderspers.
- Werkman, Hans 1991. *De Mérode en de jongens*. Baarn: De Prom.
- Werkman, Hans 1995. *Spitten en [niet] moe worden. Leven en werk van Bé Nijenhuis*. Kampen: Kok.

Amersfoort

DEBAT

Marian Brink-de Wind het in haar onderhoud met prof. J. van der Elst vir *Nederlands Dagblad* onder meer 'n vraag gestel oor veranderinge wat in die 1980erjare aangebring is aan die naam van sommige departemente van Afrikaans en Nederlands aan Suid-Afrikaanse universiteite.

Sy het gesê: “Naar aanleiding van de culturele boycot reduceerden enkele departementen hun naam tot ‘Departement Afrikaans’, onder meer de Universiteit van Suid-Afrika (Unisa) en de universiteiten van Pretoria en Bloemfontein. In Bloemfontein heeft men sindsdien de naam weer veranderd, en heet het departement nu weer ‘Departement Afrikaans en Nederlands’”.

Die mededeling in verband met die Universiteit van die Oranje-Vrystaat is foutief. Omdat daar bowendien geen datums vermeld word nie, kan 'n oningeligte persoon maklik die afleiding maak dat die naam in die 1980erjare om politieke redes verander is, en later, byvoorbeeld in die 1990erjare, terugverander is omdat dit om die een of ander rede voordeliger vir die Departement sou wees. Dit is dus noodsaaklik dat die feite gestel word.

Die Departement Afrikaans en Nederlands van die UOVS het, ná langdurige besprekings op 5 Februarie en 5 Maart 1985, op laasgenoemde dag besluit om die naam te verander tot die Departement Afrikaans. Dit was egter nog geen offisiële besluit van die Universiteit nie. 'n Besluit tot naamsverandering sou alleen van krag gewees het indien dit ook aanvaar was deur die Fakulteit van Lettere en Wysbegeerte, die Senaat en die Raad van die Universiteit. Geen berig oor 'n beoogde naamsverandering is in enige koerant geplaas nie, en die besluit was net onder enkele universiteitsmense bekend.

Wat wel in die pers verskyn het, is die verslag van 'n onderhoud wat *Die Volksblad* met die destydse hoof van die Departement, prof. M.C.J. van Rensburg, gevoer het. Dit is op 12 Februarie 1986 gepubliseer onder die opskrif: “Toon op Duitse bodem hou Afrikaans van Afrika-aarde”. Prof. Van Rensburg het die mening uitgespreek dat dit hoog tyd is “om te besin oor die departementele koppeling Afrikaans/Nederlands”.

Twee literatore het skerp op prof. Van Rensburg se onderhoud gereageer. Die eerste is sy UOVS-kollega, prof. H.P. van Coller, wat destyds gasprofessor aan die Katholieke Universiteit van Leuven was. Hy het in 'n brief in *Die Volksblad* van 18 Maart 1986 geskryf dat hy as hoof van die letterkunde-afdeling van die Departement geen ander keuse het “as om my kollega en goeie vriend ook in die pers te repudieer nie, want anders sou dit lyk of ek hiermee akkoord gaan”.

Prof. J. van der Elst van die departement Afrikaans/Nederlands aan die Potchefstroomse Universiteit vir Christelike Hoër Onderwys, het op 3 April 1986 in *Die Volksblad* eweneens sterk teen prof. Van Rensburg stelling ingeneem.

Lede van die Departement Afrikaans en Nederlands aan UOVS het die saak telkens bespreek, sowel op as buite departementele vergaderings. Op 30 Julie 1986

het die Departement 'n voorstel aangeneem om sy besluit van 5 Maart te herroep en die benaming Afrikaans en Nederlands te behou.

Weer eens: 'n formele besluit tot naamsverandering is nie geneem deur die liggame wat oor dergelike sake moet beslis nie, naamlik die Fakulteit van Lettere en Wysbegeerte, asook die Senaat en Raad van die Universiteit.

Offisieel het die benaming Afrikaans en Nederlands dus nooit verander en later terugverander nie, en dit sou wenslik wees om dit onder die aandag te bring van die lesers van die *Tydskrif vir Nederlands en Afrikaans*. Sommige van hulle het moontlik die interessante onderhoud in *Nederlands Dagblad* gelees.

J.C. Steyn

Departement Afrikaans en Nederlands

Medewerkers

Karel Bostoën

doceert Oudere Nederlandse Letterkunde aan de Rijksuniversiteit te Leiden. Specialiseerde zich in de zestiende eeuw, maar publiceert ook regelmatig over onderwerpen uit de zeventiende en achttiende eeuw. Onlangs verschenen van hem (in samenwerking met C.C. Barfoot) de uitgave van de Nederlandse opstellen van James Boswell naar het handschrift in Yale University Library (1994, 1995²) en een artikel over Italiaanse academies in Antwerpen in: *Italian Academies of the Sixteenth Century*.

Siegfried Huigen

doceert Nederlandse letterkunde en postkoloniale theorie aan de Universiteit van Stellenbosch. Hij publiceerde over Nederlandstalige Zuidafrikaanse geschriften en postkoloniale theorie in Nederlandse, Zuidafrikaanse en Engelse tijdschriften. In 1996 verschijnt de handeseditie van zijn Utrechtse dissertatie *De weg naar Monomotapa* bij Amsterdam University Press.

Frank Joostens

is sedert 1989 hoofddocent literatuur- en cultuurtheorie aan de Letterenfaculteit in Tilburg (Nederland). Vanuit kritisch-filosofisch perspectief gaat zijn aandacht vooral naar maatschappelijke differentiaties in woord en beeld, naar de samenhang tussen politieke, culturele en seksuele identiteitsconstructies. Recente publikaties: *Schaven aan de zwarte ziel. Koloniaal discours in het Vlaams-Afrikaanse tijdschrift Band (1942-1960)* (Antwerpen 1991) en artikels over o. m. Klaus Theweleit, Edward Said en Slavoj Zizek.

Jeanne Maartens

is sedert 1993 professor in Taalkunde aan die Universiteit van Natal (Durban) se Departement Afrikaans en Nederlands. Vroeër 8 jaar lank verbonde aan die Universiteit van Durban-Westville. Hoofbelangstelling in 'n generatiewe benadering tot die sintaksis van Afrikaans. Bied ook 'n nagraadse kursus aan in die onderrig van Afrikaans as tweede taal.

Jan Noordegraaf

promoveerde in 1985 aan de Rijksuniversiteit te Leiden op *Norm, geest en geschiedenis. Nederlandse taalkunde in de negentiende eeuw*. Hij is verbonden aan de Vakgroep Taalkunde van de Vrije Universiteit te Amsterdam. Zijn onderzoek ligt voornamelijk op het gebied van de geschiedenis van de taalkunde. Onlangs verscheen van zijn hand *Oorsprong en ideaal. Opstellen over taalzoekers* (Münster 1995).

A.L. Sötemann

is emeritus-hoogleraar Moderne Nederlandse Letterkunde aan de Universiteit Utrecht. Heeft ervoor gezorgd dat het poetica-onderzoek en de editietechniek centraal kwamen te staan in de neerlandistiek. Talrijke publicaties waaronder *De structuur van Max Havelaar* (1973), *Vier opstellen over J.C. Bloem* (1979), *J.H. Leopold: verzamelde verzen* (1982).

Marlene van Niekerk

dosent in die Departement Afrikaans en Nederlands aan die Universiteit van die Witwatersrand. Ook bekend vir haar literêre werk, o.m. van die digbundels *Sprokkelster* (1977) en *Groenstaar* (1983) en die roman *Triomf* (1994).

Hans Werkman

werkt als Neerlandicus aan Johannes Fontanus College in Barneveld (Nederland) en als literatuurcriticus bij het *Nederlands Dagblad*. Hij is hoofdredakteur van het christelijk literair tijdschrift *Woordwerk*. Hij publiceerde ruim 40 boeken: o.m. *Een calvinist leest Maarten 't Hart* (1982) en *Gerommel van Büch tot Bommel* (1989), *De wereld van Willem de Mérode* en verzorgde de uitgave van *De Mérodes Verzamelde Gedichten* (1989). In 1995 verscheen zijn biografie van de romanschrijver B. Nijenhuis *Spitten en (niet) moe worden*.

BESTELLINGS, BYDRAES EN KORREPONDENSIE AAN:

**Die redaksie, TNA
Dr. Siegfried Huigen
Departement Afrikaans en Nederlands
Universiteit van Stellenbosch
Stellenbosch 7600
Suid-Afrika
E-pos adres: sh@maties.sun.ac.za**

Die intekengeld op *Tydskrif vir Nederlands en Afrikaans* is R50 per jaargang vir binnelandse en R80 per jaargang vir buitelandse intekenaars. Wie op die tydskrif inteken word outomaties lede van die Suider-Afrikaanse Vereniging vir Neerlandistiek (SAVN) en ontvang ook dié vereniging se nuusbrief. Verdere inligting oor die SAVN kan verkry word deur te skryf aan: Prof. H.M. Roos, Departement Afrikaans, UNISA, Posbus 392, PRETORIA 0001.

INTEKENVORM

Intekening op *Tydskrif vir Nederlands en Afrikaans* vanaf jaargang .....

Naam: .....

Adres: .....

.....

.....

Telefoonnommer: .....

Faksnommer: .....

E-posnommer: .....

Ingesluit is 'n tjek/posorder ter waarde van ..... vir 'n jaarlikse intekening:

Handtekening: .....

VOORSKRIFTE AAN SKRYWERS

Redaksionele beleid: Die redaksionele voertaal van die tydskrif is Afrikaans, maar artikels in Duits, Engels en Nederlands word vir publikasie aanvaar. Alle bydraes word anoniem gekeur deur ten minste twee onafhanklike beoordelaars. Outeursreg ten opsigte van gepubliseerde materiaal berus by die redaksie van die TNA. Menings wat in bydraes uitgespreek word, word nie noodwendig onderskryf deur die redaksie, die redaksieraad of die bestuur van die Suider-Afrikaanse Vereniging vir Neerlandistiek (SAVN) nie.

Voorlegging van manuskripte: Manuskripte in Afrikaans, Nederlands of Engels van normaalweg nie langer nie as 5 000 woorde moet in drievoud (een oorspronklike kopie en twee afskrifte) op A4-papier ingedien word en moet in dubbelspasiëring met voldoende kantruimte getik wees. 'n Rekenaar-disket op *Word for Windows* word ook verlang. 'n Eenvoudige rekenaarteks op een van die volgende programme sal ook aanvaar word: *WordPerfect*, *XY-write*, *Multimate*, en *Displaywrite*. Hou asseblief die woordverwerking so eenvoudig moontlik en vermeld die woordverwerkingspakket waarvan u gebruik gemaak het op die disket. Die redaksie kan ongelukkig nie onderneem om bydraes wat nie geplaas word nie aan die outeur terug te besorg nie. Diskette kan ook nie teruggestuur word nie. Die manuskrip moet vergesel wees van 'n curriculum vitae van hooguit 10 reëls.

Proeflees: Indien enigsins moontlik word 'n proefdruk voor publikasie aan die skrywer gestuur om te lees en te onderteken. Indien die skrywer versuim om dit te doen, kan die artikel teruggehou word.

Stylfasette: U naam en adres (indien moontlik met vermelding van telefoon-, faks- en/of e-posnommer asook van die naam van die instelling waaraan u verbonde is en die spesifieke afdeling) moet asseblief so volledig moontlik op die eerste bladsy van die manuskrip verskyn. Die artikel self (NB: sonder vermelding van die outeur se naam en/of affiliasie) begin op die volgende bladsy voorafgegaan deur die titel en 'n opsomming van ongeveer 150 woorde in enige van die drie tale waarin die artikel nie geskryf is nie. Artikels moet verdeel word in subparagrafe met gepaste opskrifte.

Aantekeninge: Nommers van aantekeninge verskyn as boskrifte (sonder hakies) en word as voetnote aan die einde van elke bladsy afgedruk. Die aantal aantekeninge moet tot die noodsaaklike beperk word.

Verwysingsmetode: Die Harvard-verwysingsmetode word gebruik. Bibliografiese verwysings in die teks word aangedui deur die name van die skrywer, die jaar van publikasie en bladsynommer(s) tussen hakies te plaas, byvoorbeeld (Roodt, 1993: 20).

Bibliografie aan die einde van die manuskrip: Vollediger besonderhede oor bronne moet aan die einde van die manuskrip onder die opskrif "Bibliografie" geplaas word. Die bronne moet alfabeties volgens die skrywers se name, en daarna, indien na meer as een publikasie van dieselfde outeur verwys word, chronologies volgens die jaar van publikasie, gerangskik word. Let op die gebruik van hoofletters, leestekens en kursiewe asook op die manier waarop jaargange, nommers en bladsynommers aangegee word in dié voorbeelde:

Heynders, Odile. 1993. Spoorzoekers in de poëzie van Achterberg. *Antipode*, 1(1): 37-52.

Van Hauwermeiren, P. en Simonis, Femke. 1990. *Waar Nederlands de voertaal is*. Brussel: Van Lier.

Van Zyl, W. 1993. Afrikaans-kongres in Nederland gehou. *Beeld*, 21 Desember, p. 24.

Outeurs moet hulle asseblief streng aan hierdie voorskrifte hou.

Van die redaksie.....	i
KAREL BOSTOEN Oude paden, nuwe wege. Voor een nuwe benadering van de Nederlandse letterkunde (1500-1800).....	1
SIEGFRIED HUIGEN Het verminkte beeld en de verscholen tekst: episodes uit de Zuidafrikaanse (literatuur)geschiedenis.....	12
FRANK JOOSTENS “Vernegering der zinnen”. Vlaamse tropendrama’s in de jaren dertig	24
JEANNE MAARTENS Die nuwe vergelykende sintaksis: implikasies vir die verhouding tussen Afrikaans en Nederlands.....	33
JAN NOORDEGRAAF Het begin van de universitaire Neerlandistiek: Franeker 1790?	43
A.L. SÖTEMANN De generatie van 1910 en de politiek.....	54
MARLENE VAN NIEKERK Drie mistieke gedigte - ’n essay in vergelyking en ’n probleem rondom interpretasie.....	68
HANS WERKMAN Tien jaar literaire biografie in Nederland (de jaren tachtig/negentig).....	85
Debat	97
Medewerkers.....	99

